

AKALIA

**Academic
Literature**

The Journal of
Social Sciences
Research

&

**Akademik
Literatür**

Sosyal Bilimler
Araştırmaları
Dergisi

Volume
Issue
December

**1
1**

Cilt
Sayı
Aralık

e-ISSN: 3062-1232

Sayı Editörü
Doç. Dr. Tülay AYDIN

2023

**Academic
Literature**

The Journal of
Social Sciences
Research

&

**Akademik
Literatür**

Sosyal Bilimler
Araştırmaları
Dergisi

V o l u m e
I s s u e
December

1
1

C i l t
S a y ı
Aralık

Editör
Doç.Dr. Tülay AYDIN

2023

İMTİYAZ SAHİBİ

Prof. Dr. Tuğrul ÖZCAN

*Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ordu/Türkiye, tugrulozcan@odu.edu.tr*

YAZI İŞLERİ VE MİZANPAJ SORUMLUSU

Alper Fatih EKİNCİ

*Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Ordu/Türkiye, E-mail: f.ekinci@odu.edu.tr*

EDİTÖRLER

Prof . Dr. Tuğrul ÖZCAN (Baş Editör)

*Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
tugrulozcan@odu.edu.tr*

Doç Dr. İbrahim TAVUKÇU (Editör Yardımcısı)

*Dicle Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Diyarbakır/Türkiye
ibrahimtavukcuu@gmail.com*

Beyza ŞEYHOĞLU (Editör Yardımcısı)

*Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, Ordu/Türkiye
bseyhoglu@gmail.com*

ALAN EDİTÖRLERİ

Tarih

Prof. Dr. Emilio SOLA

*Alcala Üniversitesi, Tarih ve Felsefe Fakültesi,
Tarih Bölümü, Madrid/İspanya
emilio.sola@uah.es*

Prof. Dr. Miguel Angel de BUNES IBERRA

*Alcala Üniveritesi, Tarih Enstitüsü, Modern ve Çağdaş Tarih
Anabilim Dalı, Madrid/İspanya
miguel.bunes@cchs.csic.es.*

Prof. Dr. Kemal SAYLAN

*Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
kemalsaylan52@gmail.com*

Prof. Dr. Ayşe PUL

*Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
a.pul69@hotmail.com*

Doç. Dr. Maxime GAUINE

*Azerbaycan Diploması Akademisi, Gelişim ve
Diploması Enstitüsü, Bakü/Azerbaycan
gauin.maxime@wanadoo.fr*

Doç. Dr. Liliana BOSCAN

*Bükreş Üniversitesi, Tarih Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bükreş/Romanya
liliana.boscan@gmail.com*

Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU

*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Rize/Türkiye
gulsah.guveloglu@erdogan.edu.tr*

Doç. Dr. Eyüp KUL

*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Rize/Türkiye
eyup.kul@erdogan.edu.tr*

Doç. Dr. İlkay ERKEN

*Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
ilkay.erken@omu.edu.tr*

Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI

*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş/Türkiye
savkili67@ksu.edu.tr*

Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU

*Dicle Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Diyarbakır/Türkiye
ibrahimtavukcuu@gmail.com*

Doç. Dr. Ahmet GÜLENÇ

*Trabzon Üniversitesi, İktisadi İdari ve
Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon/Türkiye
ahmetgulenc@trabzon.edu.tr*

Doç. Dr. Fuat HACISALİHOĞLU

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
fuathacisalihoglu@odu.edu.tr

Doç. Dr. Tülay AYDIN

*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş/Türkiye*
tlyaydn05@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Melike KARABACAK YILMAZ

*Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin/Türkiye*
mel.sam.karabacak@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER

*Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzurum/Türkiye*
zaffer.sever@erzurum.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Türker UYGUR

*Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye*
turkeruygur@harran.edu.tr

Sanat Tarihi**Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN**

*Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, Ordu/Türkiye*
ahmetalibayhan@odu.edu.tr

Dr. Raziye Çiğdem ÖNAL

*Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, Trabzon/Türkiye*
cigdemornek@ktu.edu.tr

Dr. Ahmet YUKA

*Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, Ordu/Türkiye*
ahmetyuka25@hotmail.com

Arkeoloji**Doç. Dr. Harun OY**

*Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye*
harunoy@odu.edu.tr

Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM

*Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kabramanmaraş/Türkiye
nesbali@ksu.edu.tr*

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet KURUCU

*Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi,
Restorasyon Bölümü, Elazığ/Türkiye
mkurucu@firat.edu.tr*

Kültür ve Edebiyat Tarihi**Prof. Dr. Mesut TEKŞAN**

*Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye
mesutteksan@odu.edu.tr*

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EREN

*Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye
kutaymustafa@hotmail.com*

İktisat Tarihi**Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE**

*Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat Bölümü, Ordu/Türkiye
gozcure@odu.edu.tr*

DİL EDITÖRLERİ**Türkçe Dil Editörleri****Doç. Dr. Üzeyir SÜĞÜMLÜ**

*Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe Eğitimi, Ordu/Türkiye
uzeyirsugumlu@odu.edu.tr*

Doç. Dr. Hasan Hüseyin MUTLU

*Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe Eğitimi, Ordu/Türkiye
hasanhuseyinmutlu@odu.edu.tr*

İngilizce Dil Editörleri**Doç. Dr. Hakan GÜNGÖR**

*Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
bakangungor@odu.edu.tr Ordu/Türkiye*

Doç. Dr. Ömür YANAR

*Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kabramanmaraş/Türkiye
oyanar@ksu.edu.tr*

DANIŞMA ve YAYIN KURULU**Prof. Dr. Nedim İPEK**

*Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
nipek@omu.edu.tr*

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

*Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı,
Ankara/Türkiye capa@ankara.edu.tr*

Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ

*Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
rkaragoz5255@gmail.com*

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

*Milli Savunma Üniversitesi, Fatih Harp Tarihi Araştırmaları
Enstitüsü, Yakınçağ Harp Tarihi, İstanbul/Türkiye
bunyaminkocaoglu55@gmail.com*

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ

*Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
ekincilhan@hotmail.com*

Prof. Dr. Sezai BALCI

*Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Giresun/Türkiye
sezai.balci@giresun.edu.tr*

Prof. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU

*Ondokuzmayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
ibrahimserbest53@gmail.com*

Prof. Dr. Bayram NAZIR

*Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Gümüşhane/Türkiye
bayramnazir@gumushane.edu.tr*

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

*Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Trabzon/Türkiye
alaaddin@ktu.edu.tr*

Prof. Dr. Necmettin ALKAN

*Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Sakarya/Türkiye
nalkan@sakarya.edu.tr*

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş/Türkiye
odogan@ksu.edu.tr*

Prof. Dr. Abidin TEMİZER

*Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur/Türkiye
abiten@gmail.com*

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat/Türkiye
alpaslan.demir@gop.edu.tr*

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN

*Afyon Kaocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye
gsahin@aku.edu.tr*

Prof. Dr. Zafer GÖLEN

*Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur/Türkiye
zgolen@mehmetakif.edu.tr*

Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

*Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Denizli/Türkiye ykilic@pau.edu.tr*

Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ

*Samsun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
mehmet.besirli@samsun.edu.tr*

Prof. Dr. Süleyman UYGUN

*Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
suleymanuygun@odu.edu.tr*

Doç. Dr. Mustafa Emre KILIÇASLAN

*Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/ Türkiye
memrekilicaslan@odu.edu.tr*

Doç. Dr. Esat AKTAŞ

*Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt/ Türkiye
esataktas@bayburt.edu.tr*

Doç. Dr. Murat TURAL

*Ondokuzmayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/ Türkiye
murat_turals@hotmail.com*

Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

*Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü,
Nevşehir/ Türkiye
hkalemlı@nevsehir.edu.tr*

Dr. Öğr. Üyesi Hakan TAN

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/ Türkiye
hakan.tan@omu.edu.tr*

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba KARA

*Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/ Türkiye
tugba.kara@omu.edu.tr*

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ASOĞLU

*Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Şanlıurfa/ Türkiye
iasoglu@harran.edu.tr*

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ / Ondokuzmayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Sezai BALCI / Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ / Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. Ercüment YILDIRIM / Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Salim KÜÇÜK / Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Okay PEKŞEN / Ondokuzmayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Süleyman UYGUN / Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Zeynep ÖZDEM KÖSE / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan TAN / *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EREN / *Ordu Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER / *Erzurum Teknik Üniversitesi*

Dr. Ergun ÜSTÜN / *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*

İLETİŞİM & SEKRETERYA

Yusuf Seha YERLİ

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Tarih Anabilim Dalı, Ordu/Türkiye

bseyboglul@gmail.com

E-erişim

akaliddergi@gmail.com & https://www.akalid.com

Telefon

0 452 226 52 00 (1840)

BAŞ EDİTÖR METNİ

Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD), Türkçe ve birçok yabancı dilde yayın yapan hakemli ve uluslararası nitelikte bir bilimsel dergidir. Dergimiz, 2023 yılından itibaren Aralık, Nisan ve Ağustos aylarında olmak üzere dörder aylık periyotlarla yılda üç sayı hâlinde yayımlanmaktadır. Yayın Kurulumuzun kararı doğrultusunda, dergimizde yılda bir kez Özel Sayı yayımlanabilmesi de karara bağlanmıştır. Ayrıca dergimizin yayımlanan sayılarında, ihtiyaç ve koşullara bağlı olarak çeşitli güncellemeler ve format değişiklikleri yapılabilmektedir. Bu düzenlemelerin amacı, dergimizin güncelliğini korumak ve sürekli geliştirilebilir bir yapıya sahip olmasını sağlamaktır.

Dergimize makale gönderecek yazarlarımızın, çalışmalarını dergimizin yazım kuralları ve makale şablonuna uygun biçimde hazırlamaları önemle rica olunur. Belirtilen hususlara göre son şekli verilmemiş çalışmalar, hakem sürecinden geçmiş olsa dahi kesinlikle yayımlanmamaktadır. Ayrıca, makalelerini düzenleyerek yeniden sisteme yükleyen yazarlarımızın, önceki sürümleri silmemeleri özellikle rica edilir. Önceki dosyaların silinmesi durumunda, makale ile ilgili tüm süreç (*ön inceleme ve hakem atama dâhil*) yeniden başlatılacaktır.

Dergimizin Aralık 2023 sayısında, hakem değerlendirmeleri sonucunda 5 araştırma makalesi ve 1 kitap kritiği olmak üzere toplam 6 çalışma yayımlanmaya uygun bulunmuştur. Değerlendirme sürecinde 2 makale hakemlerimizden ret almış, 1 makale ise bir sonraki sayıda yayımlanmak üzere sıraya alınmıştır. Ayrıca 1 makale ön inceleme aşamasını geçememiştir. Bu süreçte, ön incelemeden geçen makalelere toplamda on iki değerli akademisyenimiz hakemlik yapmıştır. Hakemlik sürecine katkı sunan herkese içten teşekkürlerimizi sunarız.

Dergimizin Aralık 2023 sayısının editörlüğü, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Tülay Aydın tarafından yürütülmüştür. Kıymetli vakitlerini ayırarak dergimize verdikleri destek ve özverili çalışmalarından dolayı kendilerine teşekkür ederiz. Bir sonraki sayımız, sayı editörlü olarak Nisan 2024'te yayımlanacaktır.

Dergimizin okur sayısının artması dileğiyle...

28/12/2023

Prof. Dr. Tuğrul ÖZCAN

İÇİNDEKİLER

1 İlhan EKİNCİ (1-15)	“OSMANLI DEVLETİ'NDE YİRMİNCİ YÜZYIL BAŞLARINDA KAYIK ÇEKEK YERİ PROBLEMLERİNE DAİR” “Problems About the Boat in The Ottoman Empire in hhe Early 19th Century” (<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i>) [DOI: https://doi.org/10.29329/akalid.2023.592.1]
2 Said Mübin ÇALIŞ (16-40)	“İSKİT-SARMAT POLİTİK HEGEMONYASI ALTINDA KARADENİZ ÇEVRESİ” “The Black Sea Region Under Scythian-Sarmatian Political Hegemony” (<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i>) [DOI: https://doi.org/10.29329/akalid.2023.592.2]
3 Mustafa BÜYÜK (41-55)	“YUNUS EMRE ŞİİRLERİNDE “BAŞ” SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE” “An Evaluation on the Word “Head” in Yunus Emre’s Poems” (<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i>) [DOI: https://doi.org/10.29329/akalid.2023.592.3]
4 Ebru UYGUN (56-66)	“THE LEVANT HERALD GAZETESİNE GÖRE AFGANİSTAN ÜZERİNDE RUS-İNGİLİZ REKABETİ” “According to the Levant Herald Newspaper, the Russian-Britihs Competition on Afghanistan (<i>Araştırma Makalesi / Research Article</i>)” [DOI: https://doi.org/10.29329/akalid.2023.592.4]

5
Tuğrul
ÖZCAN
(67-90)

“H. 1243-1331/51-3 NOLU İSVEÇ AHKAM DEFTE-
RİNE GÖRE OSMANLI-İSVEÇ MÜNASEBETLERİNE
DAİR BİR DEĞERLENDİRME (1827-1912)”

“An Evaluation on Ottoman-Sweden Relations
According to Swedish Ahkam Book no. H. 1243-
1331/51-3 (1827-1912)”

(*Araştırma Makalesi / Research Article*)

[DOI: <https://doi.org/10.29329/akalid.2023.592.5>]

6
Öznur
ATALAN
(91-94)

“BİR ZAMANLAR GÜMÜŞHANE”

“Gümüşhane in The Past”

(*Kitap Kritiği / Book Criricism*)

[DOI: <https://doi.org/10.29329/akalid.2023.592.1>]

OSMANLI DEVLETİ'NDE XX. YÜZYIL BAŞLARINDA KAYIK ÇEKEK YERİ PROBLEMLERİNE DAİR*

*Problems About the Boat in The Ottoman Empire
in hhe Early 19th Century*

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ

Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ordu/Türkiye, E-posta: ekincilhan@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3980-4159>

DOI: <https://doi.org/10.29329//akalid.2023.592.1>

Makale Türü	Araştırma - Research	Article Type
Geliş Tarihi	14 Nisan - April 2023	Received
Kabul Tarihi	19 Haziran - June 2023	Acceptance
Yayın Tarihi	29 Aralık - December 2023	Publication
Sayfa Aralığı	1 - 15	Pages Range

İlhan Ekinci, “Osmanlı Devleti’nde XX. Yüzyıl Başlarında Kayık Çekmek Yeri Problemlerine Dair”, *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALID)*, C.1, S.1, Aralık 2023, s 1-15.

Öz

Sanayi İnkılabı ve artan ticaret hacmi karşısında buharlı teknolojisine ayak uyduramayan küçük hacimli tekne sahipleri farklı biçimlerde var olmaya devam ettiler. XIX. yüzyılda gelişen buharlı gemi nakliyatı karşısında, özellikle liman tesisleri olmayan kentlerde yelkenliler, kayıklar, mavnalar küçük ve ara nakliyat hizmetlerini üstlenmişlerdi. Bir esnaf teşkilatı olarak örgütlenen yapı, yalnızca sanayi inkılabının değişiminden etkilenmekle kalmadı, içeriden gelen değişim baskılarıyla da karşı karşıya kaldı. Sahil kentlerinde küçük tekne ve kayıkların tamir veya farklı maksatlarla kıyıya çekildikleri yerler olan “çekmek yerleri” konusunda baskılara maruz kaldılar. Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kayıkların çekmek yerleri konusundaki anlaşmazlıklar birçok belgeye konu olmuş görünmektedir. Bu sorunlar genelde kayıkçıların, bina, yol, pazaryeri, ticari mağaza veya depo yapımı gibi gerekçelerle çekmek yerlerini kullanımları engellemeye veya kentin daha

* Bu makale, 2009 yılında 10. Uluslararası Türk Deniz Ticareti Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

uzağında yer gösterme şeklinde görülmektedir. Gelişmeler yeni bir kentleşme eğilimine işaret etmektedir. Buna karşılık, kumluk arazilerin hukuku, kayıkçıların himayesi, sahil arazilerinin yükselen değerleri, belediyelerin rant kaygıları, mütegalibe müdahaleleri, nöbet usulü, müslim-gayrimüslim, merkez-yerel ilişkileri gibi daha birçok sebeple beraber yaşanan problemler arasında kayıkçıların dirençleri ve yetkililerin çözüm biçimleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Denizciliği, Çekkek Yeri, Kayıkçı ve Mavnacılar, Kentleşme

Abstract

In the face of the Industrial Revolution and the increasing volume of trade, small-scale boat owners who could not keep up with steam technology continued to exist in different forms. With the developing steamship transportation in the 19th century, sailboats, boats, and barges undertook small and intermediate transportation services to cities without port facilities. Organized as a guild, the structure was not only affected by the changes of the industrial revolution, but also faced pressures for change from within. In coastal cities, they were subjected to pressures regarding "boat-yards (çekkek yeri)", places where small boats and boats are towed ashore for repair or other purposes. Especially from the last quarter of the 19th century onwards, disputes over the boatyards places of boats seem to have been the subject of many documents. These problems are generally seen in the form of preventing boaters from using the boatyards for reasons such as the construction of buildings, roads, marketplaces, commercial stores, or warehouses, or showing them a location further away from the city. Such developments point to a new urbanization trend. On the other hand, the resistance of the boatmen and the solutions offered by the authorities are evaluated among the problems that arose due to many other reasons such as the law of sandy lands, the protection of boatmen, the rising values of coastal lands, the rent concerns of the municipalities, the interventions of the landlords, the watch procedure, the relations between Muslims and non-Muslims, and the central-local relations.

Keywords: Ottoman Maritime Industry, Boatyards, Boatmen and Barge Builders, Urbanization

Giriş

Günümüzde *Tersane, Tekne İmal ve Çekkek Yeri Hakkında* bir yönetmelik olup burada çekkek yeri; tam boyu altmış metreye kadar her türlü gemi ve su araçlarına bakım-onarım, tadilat ve kışlatma ile yirmi dört metreye kadar inşa hizmeti veren tesis olarak tanımlanmıştır. İdare hukuku açısından da Yatlara; kışlama, güvenli bir şekilde karaya çekme, denize indirme, karada muhafaza, bakım-onarım (tersane ve büyük onarım tesisleri hariç) teknik altyapı ve yönetim hizmetleri sunan kıyı yapıları olarak belirlenmiştir. Çekkek yeri kavramının geçmişteki tanımı da yukarıdakine yakındır. Sahil kent ve yerleşmelerinde küçük tekne ve kayıkların kışlama, hafif onarım ve bakımlarının yapıldığı özellikle limanların olmadığı yerlerde fırtınalı havalarda kıyıya çekildiği yerler “çekkek yeri” olarak adlandırılmıştı. Genelde yerleşim yerlerinin hemen sahilleri önlerinde veya yakınlarında yer alan kumsal ve düzlüklerin çekkek yeri olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bundan bir yüz yıl öncesinde denizcilik faaliyetleri için önem arz eden çekkek yerlerinin hukuki yapısı belirlenmediği gibi hayli tartışmalara sebep olmuş görülmektedir. Muhakkak ki belgelere yansımış halleriyle birçok sorun teşkil etmiş olan çekkek yerlerinin günümüzde daha az tartışılır hale gelmesinin kökenlerini XIX. yüzyılda yaşanan tarihi süreçte aramak gerekir. Bu süreçte özetle; sanayi inkılabı ve artan ticaret hacmi karşısında buharlı teknolojisine ayak uyduramayan küçük hacimli tekne sahipleri farklı biçimlerde var olmaya devam ettiler.

XIX yüzyılda gelişen buharlı gemi nakliyatı karşısında, özellikle liman tesisleri olmayan kentlerde kayıkçılık/mavnacılık küçük ve ara nakliyat hizmetlerini üstlenmişlerdi. Bir esnaf teşkilatı olarak örgütlenmiş olan yapı, yalnızca sanayi inkılabının değişiminden etkilenmekle kalmadı, içeriden gelen değişim baskılarıyla da karşı karşıya kaldı. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kayıkların çekek yerleri anlaşmazlıkları birçok belgeye konu olmuş görünmektedir. Bu belgelerde genelde kayıkçıların çekek yerlerini özel mülkiyete geçirme, yol yapımı, ticari işletme veya pazaryeri kurma, okul, kilise yapımı gibi gerekçelerle ellerinden alınmaya çalışıldığı, en iyi ihtimalle de yerleşim yerinin daha uzak sahil şeridinde yer göstererek uzaklaştırılmaya çalışıldıkları görülmektedir. İmparatorluğun hemen bütün sahillerinde birçok kentte ve yerleşim yerinde XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlayıp I. Dünya Savaşı yıllarına kadar devam eden problem eşzamanlı bir sorun olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu yeni problem birçok farklı sebep olmakla beraber yeni kentleşme eğilimlerine ve anlayışından kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir. Yaşanan süreç ve olaylar, modernleşme karşısında geleneksel kayıkçılık faaliyetlerinin direncini ve kaybederek yavaş yavaş çekilmelerinin hikayesi olarak da görülebilir. Bu çalışma imparatorluğun son döneminde çekek yerleri üzerinden yaşanan problemleri kayıkçıların dirençleri ve mücadelelerinin arkasındaki sebepler, kumluk arazilerin hukuku, kayıkçıların himayesi, belediyelerin rant kaygıları, mütegalibe müdahaleleri, siyasallaşan kayıkçı loncası ve nöbet usulü, müslim-gayrimüslim, merkez-yerel ilişkileri ve çekişmeleri gibi daha farklı birçok noktalardan bakılarak değerlendirmeyi hedeflemiştir.

1. Küçük Tekneler ve Buharlılar: Ticari, Teknolojik Değişim Karşısında Uyum ve Direnç

Karayolu ağlarının gelişmediği, zor ve pahalı olduğu XIX. yüzyıl öncesi özellikle sahil coğrafyası açısından en önemli araç deniz ulaşımıydı. Maliyeti düşük, verimliliği yüksek olan deniz ulaşımı Osmanlı sahil coğrafyasının hemen tek ulaşım alternatifiydi. İskele/liman kentlerinin yerleşimlerinin uzak coğrafya ile olan ilişki ve irtibatının kurulduğu nispeten daha büyük gemilerinin yanında, yakın iskeleler, körfez ve kent için ulaşımında da daha küçük kayıkların kullanıldığı görülmektedir.

Özellikle eşya nakli ve insan ulaşımında kullanılan kayık, pereme, çapar, mavna gibi araçların yanında balıkçılık için de yine küçük deniz araçları kullanılırdı. Başta İstanbul olmak üzere kıyı kentlerinde hatırı sayılır bir kayıkçı ve mavnacı topluluğu vardı. Buharlı teknolojisi gelmeden önce liman kentlerinin en gözde ulaşım araçlarıydılar. Hatta buharlılardan sonra da onların giremedikleri ve gidemedikleri alanlarda varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Sayıları ve önemleri o oranda fazlaydı. Klasik Osmanlı esnaf teşkilatı olarak lonca sisteminde örgütlenmişlerdi.¹

Braudel, Akdeniz dünyasındaki gemilerin küçüklüğü ile olarak *köylü denizci* denilen kişilerin *küçük teknelerinde güneşin altındaki her şeyi taşıdıkları ve bütün Avrupa denizlerinde*

¹ Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve sosyal Tarihi*, C.2, İstanbul 2004, s. 921; Mehmet Yavuz Erler, "İstanbul'da Deniz Ulaşımı (1870-1875), *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, İstanbul 2001, s.70.

küçük gemilerin bir standart olduğu, devletin desteklemediği/ zorlamadığı sürece bu denizde gemilerin büyüklüğünün değişmediği ve binlerce yıldır sabit kaldığı, küçük girişimcinin işlettiği küçük gemi standardının on dokuzuncu yüzyıla kadar devam ettiğini ifade eder.²

Karadeniz coğrafyası içinde bile Doğu Karadeniz’e doğru gidildiğinde gemi büyüklükleri küçülmektedir. Kaldı ki Akdeniz ile Karadeniz arasında da ortalama gemi büyüklüğü konusunda bir fark olduğu öngörülmektedir. Dünyada gemicilik sektörünün hızla gelişmeye başladığı bir dönemde Karadeniz’de Osmanlı gemiciliğinin bu geleneksel yapısını koruması dikkati çeken bir olgudur. Bu geleneksel yapının korunmasında birçok sebep etkili olmuş olmalıdır. Sermaye birikimi ve gemi ortaklıkları ve biçimi bunlardan birisidir. Küçük ölçekli iş ortaklıkları ile gemilerin hacimleri/büyüklükleri arasında bir paralellik olduğu açıktır. Dolayısıyla gemilerdeki ortak sayısındaki artış ve azalmalarla gemilerin büyümesi ve küçülmesi arasında bir ilişki söz konusudur. Mevcut ekonomik işleyiş çok ortaklı büyük gemi yapımına değil, ortaklık sayısının en azından sabit kalarak daha küçük gemiciliğe ittiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti’ndeki bu farklı gelişim, karalardaki iktisadi ve sosyal yapısının dayandığı ve desteklediği aile tipi işletme tarzının gemicilik için de geçerli olmasından kaynaklanabilir. Küçük gemicilik, kentlerdeki lonca geleneğinin eşitlikçi esnaf dükkanları yapısına benzeyen, belirli bir büyüklük ve standart bir kazanç amaçlayan Osmanlı sosyal ve ekonomik yapısının ve zihniyet dünyasının denizlerdeki bir uzantısı olabilir. Genelde tek veya iki ortaklı, bir-iki ailenin geçimini sağlayacak gemicilik tipi, uluslararası ticarete kapalı, sadece kendi tebaasına açık Karadeniz coğrafyası için en uygun/verimli gemi işletme biçimi olmalıdır.³

Osmanlı yetkilileri, almış oldukları kararlar ve getirmiş oldukları yasaklarla geleneksel küçük gemilerden daha büyük tonajlı gemilere geçmek için bir dizi bürokratik tedbirler almaya çalışmışlardır. Uluslararası sermaye ve ticaret kendi büyük gemileriyle geldiğinde, Osmanlı yetkilileri de taşrada ekonomik, sosyal ve askeri kaygılarla daha büyük ticaret gemisi yaptırılması için tedbirler almaya çalıştı. Küçük gemilerin yapımını yasaklayıp büyük gemi yapılması için emirler gönderdi. Büyük gemi yapma ve yaptırma, küçükleri yasaklama eğiliminin; arşiv belgelerinden görülebildiği kadar on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında başlayıp imparatorluğun sonlarına kadar artarak devam ettiği gözlemlenmektedir.

Büyük gemi yaptırma isteklerinin dünyada artan deniz ticareti ve hacminin, büyüyen gemi ebatlarına karşı Osmanlı gemiciliğini uydurma isteği ve arzusu olduğu açıktır. Ancak bu isteğin, Karadeniz’in uluslararası ticarete açılması, ayanların yükselişi, Rum isyanı, reformlar, merkezileşme çabaları ve denizlerde hakimiyet arayışları gibi daha özel konularla ilgili olarak da değerlendirilmelidir. Elbette yeni yapılacak gemilerin

² Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1989, s. 57; Murat Çizakça, *İslam Dünyası’nda ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.114.

³ İlhan Ekinci, “Karadeniz’de Ticari Değişim ve Büyük Ticaret Gemisi Yaptırma Çabaları (1750-1850)”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik, Samsun Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, s. 891.

daha büyük tonajlı olması istekleri, gittikçe çoğalan ve büyüyen yabancı gemiler (özellikle buharlı gemiler) karşısında düşülen duruma ve verilen tepkiye işaret etmektedir. Ancak, büyük sermayenin olmayışı, gelenekselleşmiş ticaret ve ilişkileri, Rum isyanı ve Karadeniz’de ticaret yapan devletlerin uluslararası ticarete hâkim olmaları, verimlilik, teknik birikim gibi daha birçok sebep, devletin büyük gemi yaptırma isteklerinin tam olarak hedefine ulaşmasına engel olduğu anlaşılmaktadır.⁴

Osmanlı küçük gemi işletmeciliği ve kayıkçılığını dönüştüren hususlardan birisi de buharlı teknolojisinin gelişidir. XIX. yüzyılda Osmanlı dış ticareti hızla gelişti. Bu gelişmenin araçlarından birisi buharlı gemilerdi. Osmanlı sahillerinde hızla çoğalan buharlı gemiler, geleneksel Osmanlı deniz ticaretini –yelkenli gemiciliği- değiştirmeye zorladı. Bu yayılma ve baskı Osmanlı sahil ticaretinin geleneksel aracı yelkenli gemiler üzerinde daha fazla hissedildi. Yüzyılın sonuna kadar yelkenli gemicilik azalmadı. Sayısal olarak hatta ilk buharlılar geldikten 1860-1870’lere kadar en azından artarak büyümeye devam etti. Ancak yüzyılın son çeyreğinden itibaren yelkenli gemicilik -büyüyen dünya ticaret hacmi karşısında payını koruyamadı ve buharlı gemilerle aynı oranda gelişemedi. Yelkenli gemiler belki nicelik olarak sabit kaldı ama buharlı gemiler hem nitelik hem de nicelik olarak gittikçe artı. Yelkenliden buharlı teknolojisine geçmeye zorlanan Osmanlı deniz ticareti buna farklı tepkiler verdi. Bazen yabancı vapurlara karşı tepkiler yükseldi. Bazen yelkenliler ve kayıklar yabancı vapurların yardımcı hizmetlerini yapmaya dönüştüler. Bazen de Osmanlı sahillerinin egemenliği tartışmalarına konu oldular.

Ticaretin ve buharlı gemilerin artışı mevcut Osmanlı liman tesisleri için yeni güçlükleri beraberinde getirdi. Taşınan yük hacminin çoğalması ve gelen gemilerin gittikçe daha büyük olması yükleme ve boşaltmayı zorlaştırıyor, işleri geciktiriyor ve tüccarları sinirlendiriyordu. 19. Yüzyılda belirli Osmanlı limanları haricinde modern liman tesisleri yapımı anlamında büyük değişimler olmadı. Hacmi hayli artmasına rağmen Mersin, Trabzon, Samsun gibi birçok limanda gemiler açık denizde demirlemek zorunda kalıyordu. Yükler mavnalı ve çarparlarla gemilere taşınıyordu. Buharlı gemilerin büyüklükleri oranında liman tesisleri yoktu. Bu ameliye zaman alıyor ve çoğu zaman malların bir şekilde zarar görmesine sebep oluyordu. Yabancı tüccarlar ve vapur şirketleri bu durumdan devamlı şikâyet ettiler ve düzeltilmesi hususunda Osmanlı hükümetlerine baskıda bulundular. En azından mavnalı sayısının artırılması, dalgakıran yapılması, gümrük binası ve antrepolar inşası gibi isteklerde bulundular. Yabancı şirketler daha da ileri giderek büyük limanlarda kendi mavnalarını, dubalarını istihdam etmek istediler. Bu da limanlarda kayıkçı-mavnacı ve liman işçileri ile yeni problemler yaşanmasına sebep oldu. Başlıca limanlarda hamallar ve sandalcıların çoğu üyelerini koruyan loncalara mensuptu. Lonca üyeleri aidatlarına karşılık devamlı surette istihdam edilmelerini ve işlerinin korunmasını bekliyorlardı. Gemilerin doğrudan yanaştığı limanlarda kayıkçılar işlerini kaybediyorlardı. Bu başta liman işçileri olmak üzere kayıkçı ve mavnacıların da içinde bulunduğu grupların çeşitli tepkilerine, hareketlerine

⁴ İ. Ekinçi, “Karadeniz’de Ticari Değişim...”, s. 895.

sebeptir. Yaşanan arbedeler, sabotajlar, grevlerle kayda değer başarılar elde ettiler ve bazı güvence ve tavizler koparmayı başardılar.⁵

Lonca teşkilatı içinde örgütlenmiş bu yapı, II. Meşrutiyetin ilanından sonra Avusturya-Macaristan’a uygulanan boykot hareketinde önemli roller üstlendi. Jön Türkler, daha önce de etkili olmuş ve sonuç almış bu yapıyı da kullanarak başına geçtikleri boykot hareketini –halkın heyecanı sönmüş olsa bile- bir süre daha devam ettirebildiler. II. Meşrutiyet dönemi yapılan boykot hareketlerinde liman işçileri, kayıkçı ve mavnacı esnafı önemli roller üstlendiler. Bu onların siyasi etkinliklerini ve güçlerini artırdı. Boykot esnasında bilhassa faal oldukları Trabzon’da kayıkçılar İttihat ve Terakki Partisini kontrolleri altına aldılar ve Birinci Dünya Savaşı’na kadar şehri idare ettiler.⁶

Artan ticaret hacmi karşısında yetersiz kalan liman tesisleri, işsiz kalan hamallar ve ücretlerin dışında yaşanan sorunlardan birisi de nöbet usulü diye bilinen ve Karadeniz’de genellikle çapar adı verilen yük kayıklarının müşteri beklerken sıraya girip girmeyecekleridir. Kayıkçı esnafı ve liman kentlerinin önde gelen (tüccarları) arasında yaşanan bu anlaşmazlık birçok liman kentinde uzun süreli tartışmalar yaşanmasına sebep olmuştu.⁷ Osmanlı belgelerinin bu konuyla ilgili olarak belgelerin daha ziyade “Nöbet usulüne riayet ile çekek mahallerine tecavüz edilmemesi” ekseninde iki konunun beraber anılması bu iki meselenin aynı paralelde yürüdüğünü göstermektedir. Çekek yerleri konusunda anlaşmazlıkların birbiriyle aynı veya yakın zamanlarda yaşanmış olması bu problemin tek başına bağımsız olmadığını bilakis kayıkçı ve mavnacıların geçirdiği genel değişim, dönüşüm ve ayakta kalma çabalarının bir parçası olduğunu göstermektedir. Hatta bu iki mesele yalnızca sebep sonuç ilişkisi içinde değil yapan ve maruz kalan açısından da paralellik göstermektedir.

Çekek yeri sorunun ortaya çıkışında artan buharlı gemiciliğin geleneksel nakliye araçlarını kenara itişinin en önemli sebeplerden olduğu söylenebilir. Bu soruna kaynaklık teşkil edecek teknelerin biçimi faaliyet çeşidi kısmen önemli olsa da sonuç değişmemiştir.

2. Kıyı Hukuku ve Çekek

Günümüze doğru geldikçe kıyılar, gittikçe artan nüfusu, turizmi, ulaştırma altyapısı ve kamu yararını hedefleyen politikalar sebebiyle her geçen gün daha fazla ilgi alanı olmaktadır. Bu ilgi hiç şüphesiz, çevreci, kamu ve özel mülkiyet iddiaları çerçevesindeki tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu tartışmaların geçmişe doğru uzanan kısmında yer alan meselelerden birisi de çekek yerleri meselesidir. Bu meseleyle en azından günümüze kadar devam etmiş olan tartışmaların geçmişi, kaynağı veya

⁵ D. Quataert, “19. Yüzyıla Genel...”, s. 924.

⁶ D. Quataert, “19. Yüzyıla Genel...”, s. 924.

⁷ Can Nacar, “20. Yüzyılın Başında Samsun Limanında Çalışmak: Serbest Ticaret ve Nöbet Usulü Tartışması”, *Toplum ve Bilim*, 136, 2016, s. 40 vd; Fatsa’da yaşanmış tartışmalar için bkz. Tuğrul Özcan, “XX. Yüzyılın Başlarında Nöbet Usulü Uygulamasına Bir Örnek: Fatsa Limanı”, *ODÜSO-BİAD*, 2015, 5/12, s. 395-411.

safhalarından birini tanımak günümüz tartışmalarının arka planını anlamaya yardımcı olabilir.

Kıyılar yalnızca denizin değil, bireysel faydalarla kamu yararının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Kıyılarda günümüzde de mülkiyet sorunları vardır ve mağduriyetlere yol açmaktadır. Ayrıca kurumlar arası yetki çatışması vardır. Günümüz temel problemlerinden birisi de kıyılarının geçmişte hukuka uygun olarak kazanılmış mülklere ait tapuların daha sonra kamu yararını sağlamak amacıyla iptal edilmesi ve bunun yarattığı mağduriyetlerdir.⁸ Bir diğer husus ise “çekek yerleri” meselesinin kamusal alanın oluşum ve tanımlanması süreci ile ilgili olmasıdır. Osmanlı Devleti’nde özellikle Tanzimat devrinden sonra değişen, genişleyen kamusal alan tanımı ve tartışmalarının yüz yılın sonlarına doğru çekek yerlerini de içine alacak şekilde genişlediği belirtilebilir. Dolayısıyla meselelerin kökenine doğru gidildiğinde “çekek yerleri” meselesi üzerinden bir kamusal alanın oluşum sürecine dair bir örnek de yakalanmış olacaktır.

Kıyı en basit bir ifade ile deniz ile karanın buluştuğu arakesiti ifade eder. Günümüzde bu ince ve hassas coğrafya kıyı çizgisi, Kıyı kenar çizgisi, Kıyı, sahil şeridi gibi daha da ayrıntılı sınırlara bölünmüş ve arsa-arazi-kadastro-alan sınırları çizilmiş hem de bu alanların hepsi için farklı terim ve kavramlar geliştirilmiştir.⁹ Osmanlı hukukunun kıyı arazilere dair bir kanun ya da nizamnamesinin bulunmadığı; Osmanlı Devleti’nde kıyıların özel olarak korunan ya da hukuksal olarak düzenlenmiş alanlardan olmadığı ifade edilmektedir. En azından Osmanlı toprak sisteminde kıyılara özel bir yer verilmiş olmadığı anlaşılmaktadır. Bir tarım devleti olan Osmanlı imparatorluğunda kıyıların büyük bir çoğunluğunun tarıma elverişli olmayan taşlık, kayalık, ormanlık, kıraç, otlak ve pırnallık yerler olduğu göz önüne alındığında iddiaların biçimine göre Osmanlıda kıyıları çoğunlukla mevat (ölü) bazen de hali (boş) arazi içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Ancak kıyıların tamamının tarıma elverişsiz olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi tüm kıyıların mevat arazi olduğunu söylemek de doğru olmayacaktır. Zira kıyıda bulunan bir toprak, ihya suretiyle üzerinde tasarruf hakkı verilmiş olan mülk arazi statüsü içerisinde olabileceği gibi, vakıf arazi statüsünde de olabilmektedir.¹⁰

3. Çekek Yeri Anlaşmazlıkları

Osmanlı arşivinde çekek yerleri konusunda anlaşmazlıklara dair XIX. yüzyılın farklı dönemlerine dair münferit belgeler söz konusudur. Örneğin II. Mahmut döneminde İstanbul’da kayıkçı esnafının kayıkları için satın alınacak arsa bedeli ile ilgili tartışmalar gibi. Bu konuda XIX. yüzyılın ortalarına ait, Tirebolu’daki bir gemi yapım ve çekek

⁸ Selim Solmaz, *Geçmişten Günümüze Türkiye Kıyı Politikaları ve Türkiye Kıyılarında Yaşanan Mülkiyet Sorunları*, Ankara 2017, s. 2.

⁹ Deniz, göl ve akarsuların taşkın durumları dışında suyun kara noktasına değdiği noktadan sonraki kara yönünde su hareketlerinin oluşturduğu kumluklu çakıllık, kayalık, taşlık, baltalık...vb gibi özel bir amenajman ve ekolojik koruma gerektiren biyolojik bir zenginlik, deniz ve kara ekosistemlerinin buluştuğu ve her iki sistemin birbirini etkilediği bir coğrafya, kültürel miras, sosyal ve ekonomik olarak değerli bir alandır. Solmaz, a.g.e., s.8.

¹⁰ Solmaz, a.g.e., s. 32.

yeri konusundaki anlaşmazlık ve bu anlaşmazlık üzerinden yerel gemi yapımı, ayan, tüccar ve arazi (çekek yeri) sahibi olarak bir kadının ilişkilerinin takip edildiği ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır.¹¹

Kayık çekek yerleri ile belgeler ve tabii ki problemler XIX. yüzyılın sonlarında başlamış olup II. Meşrutiyet devrinde yoğunlaşmış görünmektedir. Belgelerin yoğunlaştığı ilk grup 1891-1893, ikinci grup 1900-1903 ve en kalabalık kısmı da 1908 sonrasıdır. Bu problem ile ilgili belgelerin çoğaldığı dönem dikkati çekmektedir. Yani yüzyılın sonu buharlıların egemenliklerini kesinleştirdikleri, geleneksel denizcilik karşısında zaferlerini ilan ettikleri ve yerel denizciliği limanda veya küçük iskelelerden büyüklere mal taşıyan ikincil durumda kendilerine hizmet eden aracı bir sektör haline dönüştürmeye başladıkları hatta dönüştürdükleri yıllara denk düşüyor. Yani çekek yeri problemleri bu üstünlüğün getirdiği ekonomik şartlar karşısında, kayıkçıların kendileri ve çekek yerleri konusundaki hassasiyetlerinin en fazla arttığı bir döneme denk gelmektedir. 1908 sonrası ise devlete, özgürlük, eşitlik, adalet kavramlarına bakışın değiştiği veya değişmeye başladığı bir döneme gelmesi dikkati çekmektedir. II. Meşrutiyet ile yaşanan değişim, kamusal alan ve çekek yerleri tartışmalarında ne derece rol oynadığını birebir ölçme imkanına sahip değiliz. Ancak İttihat Terakki’nin kayıkçı ve hamallarla olan ilişkisi ve bunların politik ilişki ve açılımları, kamusal alan tartışmaları arasında yaşanan gidiş gelişlerle ilgili olsa gerektir. Ayrıca buna büyük oranda siyasallaşmış boykotlar karşısındaki en önemli araç ve kitleyi kayıkçı ve hamalların temsil etmesi, onların geleneksel yapıları, modernizmin (Avrupa’nın) sembolleri ve uzantıları olan vapurlarla kayıkların/yelkenlilerin mücadelesine ideolojik bir boyut kattığı düşünülebilir.

Sistematik bir biçimde çekek yerlerine müdahalelerin ve bunlarla ilgili şikayetlerin ilk örneklerinden birisi Giresun’da yaşanmıştı. “Giresun iskelesinin kayıkçı esnafının ihtiyacına bile kâfi olmayan çekek yerinde Giresun Zabıta Memuru Mülazım Yahya Efendi’nin iskelede bulunan mağazasını tamir bahanesiyle önceki binasından dört arşın daha büyük bir bina yaptırmaya kalkınca, “*derya cibetine bi’t-tecavüz*” gerekçesiyle şikâyet edilmişti. Şikâyet edenler yerel yetkililere yaptıkları müracaatlarının sonuçsuz kaldığını da ifade etmişlerdi. Ancak yetkililerce yapılan tahkikatta “pederi Ali Bey’in tasarrufunda olan arazide bina yapmasına müsaade verildiği ve mağazanın Giresun İskelesi’nde kayık çekmeye mahsus yerde olmadığına anlaşıldığı, verilen resmi ruhsatla inşaata devam edilmesine izin verildiği” belirtiliyordu.¹² Bu konudaki bir diğer

¹¹ Tirebolu’da yaşanan gemi inşa ve çekek yeri olarak kullanılan bir arazi ile ilgili olarak yapılan tartışmalarda iddiacı taraflardan birisi kumluk sahillerin mülk edinilmesine dair bazı şüphelerini dile getirmişti. Bu araziye tanımlarken leb-i deryâda vâk’i kumluk ve bir nev’i isti’mâle yaramaz ve emsâline nazaran mülkiyet kabûl etmez ve şâyed etse de satılacak olsa kimse tarafından izhâr-ı râğbet ve talâbet olunmaz bir yer olduğu ifadelerini kullanmıştır. M. Emre Kılıçaslan, “Bir Ağa, Bir Tüccar ve Bir Kadın: XIX. Yüzyılda Tirebolu’da Tekne İnşa Etmek”, *OTAM*, 40, Güz 2016, s. 393.

¹² BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) *DH.MKT*, 1768/74, 24 Eylül 1890; Giresun’da halen gemiler çekeği camii, mevki mahallesi mevcuttur. Kalenin ve önünde uzanan burnun doğu kıyısına düşen ve kuzey rüzgarlarına daha korunaklı olduğu anlaşılan yer, liman ve iskele hizmetlerinin şehrin batı

örnek de; Tekfurdağı sancağına bağlı Kumbağı köyünde bulunan ve eskiden beri çekek yeri olarak kullanılmakta olan 2000 zira büyüklüğünde arsanın Tekfurdağı meclisi idaresi azasından ve yöresinde hatırı sayılır kişilerden olan Şakir efendi ve avanesinin köy muhtarlarını da “ıkna” ederek yüz liraya satın aldıkları araziye parçalara bölerek yedi-sekizyüz liraya sattıkları konusundaki şikayettir. Vilayetten gönderilen tahkikat memurunun “işî mühimsemediği” arkasından araziye satın alanlardan birisinin üzerine bir mağaza yapmaya kalkınca çekek yerlerinin kullanılamayacağını gören kayıkçı esnafının şikayetiyle anlaşmazlığın ciddileştiği görülmüştü. “*beynelahali müşkilat ve münaẓaata*” sebebiyet veren durumun ciddi bir şekilde araştırılarak ortaya çıkarılması için yeniden arzuhal verilmişti.¹³

Her iki örnekte de deniz kenarındaki arsaların özellikle genişleyen ticaret hacmi ve ortaya çıkan ihtiyaç dolayısıyla mağaza ve dükkân yapmak veya genişletmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Keza her iki örnekte de nüfuz sahibi kişilerin bu şikayetlere sebep olduğu, “kâr ve rant” kaygılarıyla hareket ettikleri, yerel yetkililerin yapılan şikayetlere aldırmamak, duyarsız kalmak veya gereken önemi vermemekle açık-örtülü bir biçimde itham edildiğini görmekteyiz. Şikâyet edenlerin kimlikleri ve amaçları tam olarak belli olmamakla birlikte “kadim çekek yerlerinin” işgal edildiği gerekçeleri ileri sürüldüğüne göre bu tarihten önce oluşmuş ve en azından buraların korunmasına, kullanımına ait bir teamülden hareket eden “kayıkçı veya muhalif” unsurların olduğu söylenebilir.

Çekek yerlerinin korunması ile ilgili olarak 1900 yılından daha önceki tarihlere ait genel bir karar görünmemektedir. Ancak Rize şehri örneğinde münferit bir karara ait bu konuda bilgiler bulmak mümkündür. Bu örnek şikâyeti yapan açısından da dikkati çekmektedir. Zırhlı Mahmudiye Fırkateyni Süvarisi Miralay İsmail Hakkı imzasıyla 1893 yılında gönderilen belgede; şehrin sahilinde eskiden beri çekek yeri olarak kullanılan alana, 1886 yılında tekne sahiplerinin istirhamıyla bina yaptırılmama kararı alınmış olmasına rağmen belediye tarafından bina inşa ettirilmeye başlandığı, 1894 tarihinde binanın bitirildiğinden söz etmektedir.¹⁴ Bir zırhlı kaptanının çekek yeri hassasiyetinin nereden geldiği, subayın bu şikayeti kendi iradesi ile mi yoksa kayıkçıların istek ve arzusu ile onlara destek için mi yaptığı anlaşılamamaktadır.

Çekek yeri tartışmalarının ortaya çıkışındaki etkenlerden birisinin de deniz ve kara sahil çizgisinin dalga, akıntı, nehir birikintisi gibi doğal yollarla ortaya çıkardığı değişkenlik olduğu görülmektedir. Bu değişkenlikler Mersin örneğinde olduğu gibi çok taraflı bir çekek yeri anlaşmazlığına da sebep olabilmektedir. Mavna ve kayıkçılarının çekek ve kalafat yeri olarak kullandıkları yerin evkaf memuru tarafından açık artırma çıkarıldığında, kayıkçılar ve mavnacılar tarafından burasının gayrimüslim bir tüccara ait olduğu iddiasında bulunulmuştu. Durum, Mersin liman reisinden sorulduğunda ise bambaşka bir iddia ortaya çıkmıştı. Arazinin vakfa ait değil, şehrin batı ve

yakasına doğru kayması sebebiyle atıl kaldığı anlaşılmaktadır. Bu kayışın en azından çekek mahalli üzerindeki anlaşmazlıkları uzaklaştırdığı düşünülebilir.

¹³ BOA, BEO, 175/13088, 23 Mart 1893.

¹⁴ BOA, Y.PRK, ASK, 101/85, 7 Aralık 1894.

doğu tarafındaki ırmakların getirmiş olduğu kum ve çakılların doldurması neticesinden ortaya çıkmış bir arazi olduğu ve mahallin kayıkçıları tarafından çekek yeri olarak kullanıldığı bilgisi gelmişti.¹⁵

Kayıkçıların ve Mavnacıların, yerel ileri gelenlerin, tüccarların, belediyenin, bahriye subaylarının gerek ferdi gerekse kurumsal düzeyde taraf oldukları çekek ve kalafat yeri anlaşmazlıklarının bu ilk örnekleri durumun ne derece çok taraflı, belirsiz ve karmaşık olabileceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İstanbul ve çevresi söz konusu olduğunda mesele daha da farklılaşmakta ve daha özel örneklerle rastlanmaktadır. İstinye köyünde yaşanan çekek ve kalafat yeri anlaşmazlığı kentin etrafındaki sanayi alanlarının çevre sakinleriyle olan ilişki ve anlaşmazlıklarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İstinye’de belirli yerde kalafatçı esnafının icra-yı sanat edebilmeleri için yıllar öncesinden ruhsat verilmişti. Ancak işlerin çoğalması sebebiyle olsa gerek esnaf kendilerine ayrılan alanın sınırlarını aşarak yıkılmış bir değirmen ve çevresindeki araziye genişleterek çekek ve kalafat yeri olarak kullanmaya başlamıştı. Dahası burada yeni bir kalafat yeri açmak isteyen kişi Nemçe tebaasından (Francesko) idi. Bunun üzerine köy halkı şikayetçi olmuştu. Ayrıca kalafatçı esnafına uzun yıllar önce verilmiş olan ruhsata (*karyenin sair mahallinde kalafatçılık sanatının âdem-i icrası hakkında olan irade-i seniyye*) da aykırı olduğunu belirtmişlerdi.¹⁶

Ahali (belgede *muteberan-ı ahali ile eimme muhtaran* denilerek köy ve çevresindeki nüfuzlu kişiler olduğu tahmin edilebilir) kadim kalafat mahallinden başka değirmen arsasının kalafat yeri olarak kullanılmasına muvafakat göstermiyorlardı. Özellikle reçine, katran, zift kaynatmak gibi yangın çıkarabilecek veya duman ve kokusuyla çevreye zarar veren işlerin genişlemesini ve köylerinin tamamını etkileyecek şekle dönüşmesine itiraz etmişlerdi. Yapılan araştırmada burasının deniz yönü aynı zamanda voli mahalli olduğu ortaya çıkmıştı. Hatta kalafat yeri olarak ihdas edilmeye çalışılan yerde kömür deposu olduğu, karaya kömür çıkarmak için gelen teknelerin bile aynı anda en fazla iki tanesinin demirleyip yükünü boşaltmalarına, boşattıktan hemen sonra ayrılmak kaydıyla izin verildiği, 1278 tarihinde liman idaresince karar verildiği belirtilmişti.¹⁷ Mesele Şehremaneti ve Bahriye nezareti arasında yetki anlaşmazlığı ve bürokratik yazışmalara da sebep olmuştu. Sonuçta eski kalafat yerinin mevcut haliyle kalarak yenileri için başka bir yer bulunması kararlaştırılmıştı.¹⁸ Çevre-temizlik hassasiyeti ve çekek yerlerinde kullanılan kimyasal ve sanayi ürünlerin çevreye verdikleri zarardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Reçine, zift, katran kaynatmak gibi sanayi işlerinin yerleşim alanlarının içinde ve yakınında olmasının getireceği rahatsızlık ortadadır. Özellikle bu gibi kirli sanayi üretiminin örneğin tabakhanelerin tanzimat sonrası şehir yerleşiminde ve gelişiminde kentin dışına çıkarılması ve uzaklaştırılması çalışma ve çabaları her yerde vardır. Tanzimat sonrası gittikçe artan hassasiyetin yüzyılın sonundan

¹⁵ BOA, DH.MKT, 274/58, 14 Ağustos 1894.

¹⁶ BOA, ŞD, 8/10, 825/22, 25 Ağustos 1893.

¹⁷ BOA, ŞD, 8/10, 825/22, 17 Ekim 1893.

¹⁸ BOA, BEO, 335/25071, 30 Aralık 1893.

itibaren sahil-çekek yerlerine kadar ulaştığı ve buralarda bu tip faaliyetlerin uzaklaştırılarak kent-yerleşim dışına gönderilmek istendiği anlaşılmaktadır. Tabii ki bu istek tek başına bu kadar masum olmayabilir. Yani şikâyetin arkasında sadece kentsel temizlik, çevre hassasiyeti değil, yükselen rant olabileceği de gözden ırak tutulmamalıdır. Buna benzer bir başka örnek de İngiltere tebaasından Jozef Jons'un 'Tophane'de Kılıç Ali Paşa mahallesinde Sirkeci iskelesi sokağında sahibi olduğu ve ticari gemileri tamir etmek üzere çekek yeri olarak kullandıkları arsanın önüne Rıhtım Kumpanyası tarafından yapılacak olan inşaatın denizle olan bağı kesmesi ve ilgili kişinin zarara uğratılması meselesiydi. Mesele Tophane-i Amire'de kurulmuş bir komisyona gelmiş, İngiliz elçiliği meseleye dahil olmuş, ancak hazırlanan raporda yapılacak olan inşaatın ilgili kişinin emlakine zarar vermeyeceği ifade edilmişti.¹⁹

4. Çekek Yerlerinin Korunmasına Dair Emir ve Tebliğler

Çekek yerleri konusundaki en büyük hassasiyetin olduğu yerin Karadeniz sahilleri olduğu görülmektedir. Doğal limanı hemen hiç olmayan bölgede gemiciliğin yapılış biçimi çekek yerlerinin önem derecesini hayli artırmaktaydı. Fırtınalı ve dalgalı denizine karşın doğal liman ve koylarının azlığı kayıkçı esnafı için çekek yerlerini çok yoğun ve sıklıkla kullanılmasını gerektiriyordu. Denizcilik, ticari, ekonomik, sosyal yapısı itibarıyla gelenekten getirdiği küçük hacimli teknelerle yapıyordu. Kayıkçılık mevsimi güzel havalar ve mevsimle sınırlıydı, kışın kayıklar büyük oranda kıyıya çekilirdi. Dolayısıyla teknelerin bakım, onarım, kışlatma ve saire gibi sebeplerle karaya/kıyıya çekilmesi zorunluluğu haricinde belirli bir büyüklüğün altında her türlü tekne işe, balığa çıkmadığında veya fırtınalı/dalgalı havalarda yine kıyıya çekilmek durumundaydı. Karadeniz'in kayıkçıları için çekek yeri denizcilik faaliyetleri açısından olmazsa olmazlarındandı. Coğrafya ve iklimin çekek yeri problemleriyle doğrudan ilgisi olduğu açıktı. Bu konuda, Ege kıyıları ile ilgili olarak (Dedeoğlu hariç) arşivde pek belgeye rastlanılmaması buna karşın belgelerin önemli bir kısmının Karadeniz, Marmara ve Doğu Akdeniz iskelelerini ihtiva ediyor olması da buna işaret etmektedir.²⁰

Çekek yeri problemlerini muhtemel eksiklikleriyle belgeler üzerinden anlamaya çalıştığımızda buralara yapılan müdahaleler karşısında bürokratik bir tepki olarak çekek yerlerinin korunması emirleriyle karşı karşıya kalıyoruz. 1900 yılından sonra merkezden vilayetlere arka arkaya ve yoğun bir şekilde gönderilen çekek yerlerinin korunmasına dair emirleri tetikleyen olay veya olayları tam olarak tespit etmek zor görünüyor.²¹

¹⁹ BOA, HR.TH, 130/125, 13 Temmuz 1893.

²⁰ *Dersaadet limanı ve Marmara denizi ile Babr-i Siyahda kain Ereğli, İnebolu, Bartın, Sinob, Ünye, Tirebolu, Ordu, Giresun limanlarında nöbet usulünün devamı ve çekek mahallerinin hiçbir sebep ve bahane ile devair-i bele-diye tarafından müdahale olunmaması gereği...*; BOA, DH.MUI, 15-4/1, 19 Ağustos 1909.

²¹ Osmanlı sahillerindeki çekek mahallere yönelik tecavüzlerin engellenmesi; BOA, DH. MKT. 2601/77, 4 Ağustos 1903; Deniz ticareti açısından önemli olan çekik mahallerin korunması gerektiği; BOA, DH.MKT. 2601/89, 28 Ağustos 1903; Gemilerin barınağı olan çekik mahallere tecavüzün engellenmesi; BOA, DH.MKT. 2601/106, 28 Eylül 1903; Sahillerdeki kalafat ve çekek mahallere yapılan tecavüzlerin önlenmesi; BOA, DH.MKT. 2606/131, 11 Aralık 1903; Kışın ticari gemiler

Ancak bu emirler ve bazı olaylar çekek yerleri konusundaki hassasiyetin kaynaklarına işaret etmektedir.

1901 yılında bütün sahil vilayet ve mutasarrıflıklarına gönderilen yazıda; “*Merakıb-ı bahriyenin çekek mahalleri belediye idareleri tarafından satılmakta ve merakıbın barınacak yerleri kalmadığından*” bahisle bu konuda birçok şikâyet geldiği, bunların uzun uzadıya yazışmalara ve zaman kaybına sebep olduğu belirtilmişti. Bu sebeple anlaşmazlıklara kolay ve hızlı bir şekilde çözebilmek adına çekek yerlerinin sınırlarını, arazisinin miktar ve şeklini gösteren ayrıntılı haritaların yaptırılarak yetkili makam ve belediye idarelerince onaylatılıp bir nüshasının İstanbul Liman İdaresine gönderilmesi istenmişti.²² Merkezi hükümetin çekek yerleri konusundaki ilk hassasiyetlerinden birsinin döneminin belediyeleri olduğu anlaşılmaktadır. Çekkek yerlerinin belediye idareleri tarafından satılması veya farklı amaçlarla kullanılması en önemli şikâyetler arasında görünmektedir. Dahası haritaların onaylayıp gönderilmesi isteği karşısında bazı belediyelerin defaten gönderilen emirlere karşın haritaları onaylayıp göndermemesi dikkati çekmektedir.²³ Keza belediyelerin bu haritaların hazırlanması sürecine katılmak istemedikleri, katıldıkları halde çeşitli tartışmaların yaşandığı ve onaylamak istemedikleri, onaylayanların da haritalarda yer alan çekek yerlerine çeşitli şekillerde müdahale etmeye devam ettikleri görülmekte; bütün bunlar ise meselenin adeta merkez-yerel yetki alanı çekişmesi şeklinde algılanmasına neden olmaktadır.

Merkezi hükümetin gönderdiği emirlerde vurgulanan noktalardan birisi *ticaret-i bahriyenin himayesi ve korunması* meselesidir.²⁴ Diğer bir konu ise çekek mahallerinin bizzat merkezi hükümetin başka dairelerince yapılan müdahalelerdir. Özellikle liman içi ve yakınında kalan çekek yerlerine başta “Rüsumat Binaları” olmak üzere çeşitli yapıların yapılması isteği birçok şikâyete sebebiyet vermişti.²⁵

için barınak ve tamir yeri olarak kullanılan çekik yerlere miri bina yapımı gibi tecavüzlerin önlenmesi; BOA, DH.MKT. 2612/30, 17 Haziran 1907; Gemilerin fırtınalı havalarda barınağı olan çekik mahallere hiçbir şekilde müdahale edilmemesi; BOA, DH.MKT. 2612/62, 20 Ağustos 1907.

²² Edirne, Aydın, İşkodra, Hüdavendigâr, Cezayir, Hicaz, Selanik, Trabzon, Suriye, Trablusgarb, Yanya, Yemen, Kudüs, Bingazi, Kastamonu, Adana, Konya, Beyrut, Biga, İzmid, Çatalca, Basra’ya; BOA, DH.MKT, 2295/11, 30 Nisan 1901.

²³ BOA, DH.MKT, 2335/63, 14 Nisan 1900; Ünye, Samsun, Ordu çekek mahalli haritalarının henüz tasdik edilip gönderilmediği; BOA, DH.İD, 78/10, 19 Nisan 1912.

²⁴ *Sevabil-i Osmaniye liva ve kazalarında vaki çekek mahallerine ara sıra tecavüzat vukuubulmakda olduğu, bunların ticareti bahriyenin korunması ve himayesi noktai nazarından engellenmesi... ve vilayetlere gerekli tebligatların yapılması...*; BOA, DH.MKT, 747/12, 20 Temmuz 1903.

²⁵ *Sevabil-i Osmaniye minelkadim kayıklarla sandalları için terk ve tahsis olunan çekek mahalline bir giına lüzum ... müstesna olmaksızın mahalli hükümetçe rüsumat külliyesi inşa edilmekde olduğundan ve bu suret mağduriyetlerini istilzam edeceğinden bahisle icrayı icabı bazı taraftan alınan telgrafnamede istida olunduğu ve ticaret-i bahriye nokta-i nazarından haizi-i ehemmiyet olan bu gibi çekek mahallerinin muhafazası elzem olduğu beyanıyla bu babda iktiza edenlere tebligatt-ı müessire ifası bu kere bahriye nezaretinden tebliğ...*; BOA, DH.HMŞ, 19/26, 27 Eylül 1903; *Bu arazilerin satılması, merakıb-ı bahriyenin ve ticaretinin ve ilticagablarının mahvına sebep olacağı... icab eden vilayetlere durumun engellenmesi için gerekli tebligatların gönderilmesi...*; BOA, DH.HMŞ, 19/26, 28 Eylül 1903.

Çekkek yerleri ile ilgili dikkati çeken diğer bir meselede özel mülkiyete konu olması ve bununla ilgili yapılan şikayetlerdi. “Çekkek mahallerinden bazılarına şunun bunun tasarruf iddiasında bulunarak aldıkları tapusundan istifadeen bina inşa etdirmiş oldukları...merakıb-ı bahriyenin furtunalı havalarda muhafazası çekkek mahallerinin vücuduna mütevakkef olub, zıker oluna mahallerin bu nokta-i nazardan bekası lazım gelecek iken satılması merkab-ı bahriyenin mahvını binaen ticaret-i bahriyenin sektedar olacağı...” belirtiliyor ve yine bütün sahil vilayetlerine gönderilen yazıda buraların korunması isteniyordu.²⁶

Özel mülkiyet ve şahısların çekkek yerlerine müdahaleleri konusundaki en dikkat çekici olanlar nüfuz sahibi, ayan ve mütegalibe tarafından yapılanlardı. Özellikle coğrafyası sebebiyle çekkek yeri ihtiyacının veya ihtiyaç duygusunun en yoğun olduğu yer Karadeniz sahilleriydi. En çok sorun çıkan ve müdahale olan yer de burasıydı. Belediyelerden, nüfuzlu kişi ve tüccarlara kadar ki bunlar da aslında belediye meclislerinde sözleri geçen kişiler de yine aynı kişilerdi, birçok müdahalelere rastlanılmaktadır. “Karadeniz sahillerinde mevcut ve merakıb-ı osmaniyeinin tamiriçün metruk çekkek mahallerine bir takım mütegalibe tarafından teaddi ve tecavüzat ve bundan dolayı bir çok şikayat vukuubulmakda idüğünden..” yakınan merkezi hükümet belediyelerin çekkek yerleri haritaları konusunda çıkarttıkları problemleri aşabilmek için “...tevs-i ticaret-i bahriye nokta-i nazarından muhafaza edilmek ve bu yolda şikayate meydan verilmemek üzere Boğaz’dan Hopa’nın nihayet bududuna kadar olan limanlardaki çekkek mahallerinin suret-i muntazamada haritalarının ahz ve tersimi zımında erkan-ı harbiye-i bahriye dairesinden Kolağası İsmail Sezai ve Şakir Efendi kapudanları” görevlendirmişti. Bunlar bütün Karadeniz sahilini bir baştan bir başa geçecek, gittikleri yerlerde Meclis-i İdare ve Belediye üyelerinden oluşan bir komisyon teşkil edilecek, bu komisyon çekkek yerlerinin ayrıntılı haritalarını yapacaktı. Bu haritalar onaylandıktan sonra bir nüshası merkeze gönderilecekti. Komisyon memurlarının maaşlarının da yarısı Bahriye Nezareti ve diğer yarısı da mahalli hükümet ve belediyeler tarafından karşılanacaktı. Ancak vilayet ve belediyeler gelirlerin mevcut imar işlerine bile yetmediğinden, belediyeler ise bütçelerinde böyle bir harcama kalemi olmadığını belirterek itiraz etmişlerdi. 1909 yılına gelindiğinde halen haritaların yapılıp onaylanmadığı ve bu işle ilgili olarak yeni subaylar görevlendirildiği yazılardan anlaşılmaktadır.²⁷

Bütün bunların dışında birçok yerde çekkek yerleri ile ilgili anlaşmazlıkların yerel meselelere ait özel sebepler arasında karışıp kaybolduğu veya yerel problemlerin zaman zaman çekkek yeri meselesine alet edilmeleri de söz konusuydu. Belgelerde adı geçen bazı iskelelerde yaşanan çekkek yeri sorunlarının değişen liman kentlerinin sosyal, ekonomik hatta mekân dokusundan kaynaklanabileceği gibi, yerel dinamiklerin ve çekişmelerin birer aracı haline gelen çekkek sorunları da yaşanıyordu.

²⁶ BOA, DH.MKT, 747/12, 16 Eylül 1903.

²⁷ BOA, DH.MKT, 2841/52, 7 Haziran 1909; Kolağası Raşid Efendi kapudanla, Yüzbaşı Aziz efendiye verilecek 1800 gurus maaşın; nısfının mahalleri belediyesinden nısfının bahriye dairesinden karşılanması...; BOA, DH.MUI, 13-3/20, 30 Ekim 1909.

Sonuç

Batı ekonomisinin buharlıları karşısında var olma mücadelesi veren ve genelde liman içine sıkışmış, loncalar örneğinde örgütlenen ve geleneksel yapılarını korumaya çalışan kayıkçı ve mavnacılar kadim çekek yerlerinin ellerinden alındığı şikayetleriyle merkezi hükümete birçok başvuru yapmışlardı. Merkezi hükümet, hukuku tam olarak oluşturulamamış; kendilerine ait bir yeri olmayan ve arazi-i mevat, metruke veya hali olarak adlandırılan ve kullanımı belirli şartlarla kişi veya gruplara verilebilen ama bir o kadar da harici müdahalelere açık çekek yerleri hukuku karşısında kayıkçılardan yana tavır almış görünmektedir.

Değişen, liberalleşen, serbest ekonomik şartları, artan ticaret ve liman kentlerindeki yeni mekânsal gelişim ve eğilimlerden etkilenerek gittikçe değerlenen ve bir rant arsaları haline gelen sahil arazileri, yerel dinamikleri temsil eden belediyelerin veya bunların özel kişiliği makamında olan ayan, mütegalibe, müteneffizan ve tüccar taifesinin bu yerlere olan ilgi ve müdahalelerinin artması karşısında zaman zaman çaresiz kaldığı da görülmektedir. Çünkü mavnacı ve kayıkçıların şehir ve iskelelerin en hareketli ve ağırlık merkezi en yoğun faaliyet alanı haline gelen çekek yerlerinden (merkezden) uzaklaştırılma istekleri ve çekek yerlerine müdahaleler gittikçe artmıştı.

Kayıkçı ve mavnacıların nöbet usulleriyle, boykotlarla, İttihat ve Terakki merkezli/renkli politik duruşlarla, bol miktarda “devr-i sabık” göndermeli arzuhalleriyle dirençleri, itirazları ve bu itirazların liman başkanları ve Bahriye nezareti üzerinden dile getirme çabalarına karşın belediyeler, Ticaret ve Nafia, Rüşumat Nezaretleri gibi kurumlardan tüccarlara, ileri gelenlere destek verildiği görülmektedir. Belgeler ve tarihsel süreç, merkezi hükümetin, merkez ile yerel, modern ile geleneksel (serbest ticaret-himaye; belediye-lonca, yerel ileri gelenler-kayıkçılar, büyük-küçük; güçlü-zayıf) arasında kalışı, çekek yerlerinin ve kayıkçı esnafının korunması ve himayesi emirlerine rağmen buraların tedricen kayıkçıların kontrolünden çıkması eğilimlerine işaret etmektedir.

Kaynakça

A.Arşiv Belgeleri

BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) *BEO*, 175/13088; 335/25071.

BOA, *DH.HMŞ*, 19/26.

BOA, *DH.İD*, 78/10.

BOA, *DH.MKT*, 274/58; 747/12; 1768/74; 2295/11;2335/63; 2601/77; 2601/89; 2601/106; 2606/131;2612/30;2612/62;2841/52.

BOA, *DH.MUI*, 13-3/20; BOA, *DH.MUI*, 15-4/1.

BOA, *HR.TH*, 130/125.

BOA, *ŞD*, 8/10, 825/22.

BOA, *Y.PRK*, *ASK*, 101/85.

B. Kitap ve Makaleler

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1989.

ÇİZAKÇA, Murat, *İslam Dünyası'nda ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

EKİNCİ, İlhan, “Karadeniz’de Ticari Değişim ve Büyük Ticaret Gemisi Yaptırma Çabaları (1750-1850)”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Samsun Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, s. 885-908.

ERLER, Mehmet Yavuz, “İstanbul’da Deniz Ulaşımı (1870-1875)”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, İstanbul 2001, s.69-80.

KILIÇASLAN, M. Emre, “Bir Ağa, Bir Tüccar ve Bir Kadın: XIX. Yüzyılda Tirebolu’da Tekne İnşa Etmek”, *OTAM*, 40, Güz 2016, s. 385-406.

NACAR, Can, “20. Yüzyılın Başında Samsun Limanında Çalışmak: Serbest Ticaret ve Nöbet Usulü Tartışması”, *Toplum ve Bilim*, 136, 2016, s. 40-60

ÖZCAN, Tuğrul, “XX. Yüzyılın Başlarında Nöbet Usulü Uygulamasına Bir Örnek: Fatsa Limanı”, *ODÜSOBLAD*, 2015, V/12, s.395-411.

QUATAERT, Donald, “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.2, İstanbul 2004, s. 885-1052.

SOLMAZ, Selim, *Geçmişten Günümüze Türkiye Kızı Politikaları ve Türkiye Kızlarında Yaşanan Mülkiyet Sorunları*, Ankara 2017.

İSKİT-SARMAT POLİTİK HEGEMONYASI ALTINDA KARADENİZ ÇEVRESİ*

*The Black Sea Region Under Scythian-
Sarmatian Political Hegemony*

Dr. Said Mübin ÇALIŞ

Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş/Türkiye,
E-posta: saidmubincalis@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9435-4149>

DOI : <https://doi.org/10.29329//akalid.2023.592.2>

Makale Türü	Araştırma - Research	Article Type
Geliş Tarihi	26 Haziran - June 2023	Received
Kabul Tarihi	18 Ağustos - August 2023	Acceptance
Yayın Tarihi	29 Aralık - December 2023	Publication
Sayfa Aralığı	16 - 40	Pages Range

Mübin Çalış, “İskit-Sarmat Politik Hegemonyası Altında Karadeniz Çevresi”,
Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD),
C.1, S.1, Aralık 2023, s. 16-40.

Öz

Demir Çağı’nda Karadeniz’in kuzeyinde birçok bozkır toplumunun varlığı dikkat çekmekle birlikte, bu toplumların bu bölgedeki egemenliklerinin ancak sonrasında gelen diğer bir bozkır toplumunun eliyle sonlanabildiği görülmektedir. Kimmerler, İskitler ve Sarmatlar; sırasıyla birbirleri arasında giriştikleri mücadeleler sonucunda arada herhangi bir kesinti olmadan Kuzey Karadeniz’deki bozkır toplumları egemenliğini birbirine devrederek devam ettirmişlerdir. Kimmerler döneminde bölgedeki politik yapılanmayla ilgili yazılı kaynaklarda

* Bu çalışma, Said Mübin ÇALIŞ tarafından yazılmış olan “Bozkır ve Grek Topluluklarının Etkileşimi (MÖ VI. - I. Yüzyıl) adlı doktora tezinden türetilmiştir. This study is derived from the PhD thesis titled “Interactions of Steppe and Greek Societies (VI. – I. Century BC) written by Said Mübin ÇALIŞ.”

yeterli bilgi bulunmamakla birlikte İskitler döneminde Kuzey Karadeniz'deki barış ve refah ortamının olağanüstü artırıldığı bilinmektedir. Sarmatlar, İskitlerden devraldıkları Kuzey Karadeniz egemenliğini bölgedeki halkları mutlu edebilecek biçimde yapılandıramamış, tümüyle baskı ve asimilasyon politikasına geçerek koloni kentlerinde uzun yüzyıllardır devam ettirilen ekonomik-politik istikrar dönemini yıpratmıştır. Bu çalışma; Demir Çağı'nda Karadeniz ve çevresindeki bozkır toplumlarının politik rolünü açıklayarak bölgede bulunan diğer toplumlar üzerinde kurduğu politik yapılanma ve hegemonyanın altyapısı ve sonuçlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Grek Kolonileri.

Abstract

With the existence of many steppe societies in the north of the Black Sea during the Iron Age draws attention, it is seen that these societies' dominance in this region could only be ended by the hand of another steppe society that came later. Cimmerians, Scythians and Sarmatians; as a result of the struggles between each other, steppe societies in the Northern Black Sea region continued their sovereignty by transferring them to each other without any interruption. Although there is not enough information in the written sources about the political structure in the Northern Black Sea during the Cimmerian period, its known that the peace and welfare environment in the Northern Black Sea region increased extraordinarily during the Scythian period. The Sarmatians could not structure in a way that would make the peoples of the region happy which they took over from the Scythians of the Northern Black Sea and they weakened the economic-political stability period by were led to a policy of complete oppression and assimilation. This study aims to explain the political role of the steppe societies in and around the Black Sea during the Iron Age, and to evaluate the infrastructure and results of the political structuring and hegemony established on other societies in the region.

Keywords: Cimmerians, Scythians, Sarmatians, Greek Colonies.

Giriş

Arkeolojik bulgular ve antik yazılı kaynaklara göre Karadeniz çevresindeki bozkır toplumlarının varlığı MÖ II. binyıldan başlamak üzere takip edilebilmektedir. Karadeniz çevresinde egemen güç olduğu bilinen Kimmerler; MÖ IX.-MÖ VIII. yüzyıllarda bölgeye İskitlerin gelmesine kadar toplumsal ve yönetsel düzenlerini korumuşlardır. İskitler; Kimmerlerin Karadeniz çevresinde oluşturmuş olduğu politik ve askeri gücü MÖ VIII. yüzyıldan başlamak üzere üstlenmiş ve bölgedeki çeşitli toplumlara kendi hegemonyasını kabul ettirmiştir. Böylece Karadeniz çevresinde Kimmerler ile yayılan bozkır kültürünün varlığı, yine aynı kültüre ait olan İskitler aracılığıyla bölgede sürdürülmüştür¹. Kimmer – İskit askeri mücadeleleri ve İskitlerin Karadeniz çevresinde yerleşmesiyle ilgili Herodotos şu bilgileri vermektedir:

"İskitler geldiklerinde Kimmerler büyük bir istila hareketi karşısında olduklarını düşüncesiyle toplanıp görüştüler. Düşünceler bölündü, iki taraf da dediğinden şaşmadı, ama krallardan yana olanların düşüncesi daha bir yürekliydi. Halkın eğilimi kendiliklerinden çıkıp gitmekti, böylesini uygun buluyordu; bu çapulcu alayını beklemek büyük bir tehlikeye atılmaktı; krallar ise yurtlarını bu istilacılara karşı sonuna kadar savunmak istiyorlardı. Ne halk krallarının dediğine olur diyordu,

¹ Sergey Makhortkyh, "The North Black Sea Steppes in the Cimmerian Epoch", *Impact of the Environment on Human Migration in Eurasia* (Ed. Marian Scott, Andrey Alekseev, Ganna Zaitseva), Academic Publishers. New York 2004, s.36.

ne de krallar halkın dediğine. Halk savaşımadan yurtlarını düşmana bırakıp çekilmeyi düşünüyordu; ama krallar halkla beraber kaçıp gitmekten, yurtlarında kalıp ölmeye karar verdiler; şimdiye kadar yurtlarının sefasını sürmüşlerdi ve onu bırakırlarsa başlarına gelmedik bela kalmayacaktı. Sonunda halk ve kralları ikiye bölündüler ve sayıları birbirine denk olduğundan, birbirleriyle dövüştüler ve Kimmer halkı kardeş eliyle ölenleri Tyras Irmağı kıyılarına gömdü. Geride kalanlar, onları mezarlarına koyduktan sonra yurtlarını bırakıp çıktılar. İskitler geldiklerinde kimseler kalmamış²”

Bozkır toplumları kadar eski bir toplum olduğu bilinen Grek toplumu da aynı derecede oldukça geniş alanlara yayılmış, askeri ve kültürel yönden çağdaşı olan toplumlara göre üstün görülmüşlerdir. MÖ VIII. yüzyılın başlamasıyla birlikte artan Grek yayılcılığı, Akdeniz ve Karadeniz'in uzak en uzak noktalarına kadar ulaşmış ve buralarda yeni ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal oluşumların başlamasını sağlamışlardır³.

Bozkır toplumlarında olduğu gibi Grek toplumunun da oldukça yayılcı bir toplum olduğu bilinmektedir. Ancak bozkır ve Grek toplumlarını birbirinden ayıran en önemli fark; bozkır toplumlarında yayılmak ve yeni sahalara elde etmek için kara ulaşımı kullanılmışken, Greklerin ise deniz yolu aracılığıyla kendi ana karalarından uzak bölgelere ulaşabilmiş bulunması olarak açıklanabilmektedir. Greklerin yayıldıkları coğrafya oldukça geniş bir alanı kapsamakla birlikte; güneyde Kuzey Afrika, batıda İber Yarımadası, kuzeydoğuda Karadeniz'e kadar koloniler oluşturmuşlar ve bu bölgelere kendi kültür ve yaşayış biçimlerini yaymışlardır. Greklerin kurdukları koloni kentlerinin kendi ana karalarına göre genellikle batı ve kuzey yönünde konumlanmış olanları, işleyiş açısından daha uzun ömürlü olduğu görülmektedir. Grek kolonileşmesi; çağdaşı olan devletler üzerinde oldukça büyük etkiler oluşturmuş, özellikle Avrupa'nın kentleşme yönündeki büyük gelişimini başlatmış ve günümüzdeki Avrupa toplumlarının oluşumunu biçimlendiren en önemli etmenlerden biri olmuştur⁴.

Antik Grek kaynaklarında Karadeniz, “Pontus Euxinus (konuksever deniz)” olarak geçmektedir. Bu adın Grekler tarafından Karadeniz'e verilmesinin nedenleri üzerine birtakım varsayımlar oluşmaktadır. Karadeniz'in Grekler tarafından “konuksever deniz” olarak adlandırılmasında; bu bölgenin Grek anakarasına göre toprak verimliliği, denizcilik uygulamalarını kolaylaştıran doğal limanları ve belirli bölgelerdeki yumuşak

² Herodotos IV: XI.

³ Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1963, s.153; Heleanor Feltham, “Nomad Culture, Greek Style: Steppe Jewellery and Adornment”, *Sino-Platonic Papers*, S.205, 2010, s.1.

⁴ Ahmet Gözlü, “Antik Yunan (Hellen)'de Koloniler ve Bunların Nitelikleri”, *Folklor/Edebiyat*, C.21, S.81, 2015, s.183; Smaranda Andrews, *Greek Cities on the Western Coast of the Black Sea: Orgame, Histria, Tomis and Kallatis (7th to 1st Century BCE)*, Iowa States University, Iowa 2010, s.3; Chhay Haesner, “Central Asia: A Melting Pot of Persian, Greek, Indian and Chinese Cultural Traditions”, *Indian Journal of History of Science*, S.51, 2016, s.631; Ercüment Yıldırım, “Türklerdeki Kut Anlayışı ile Mezopotamya'daki Kralın Kutsallığı İnancının Karşılaştırılması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.70, 2021, s.336-338.

iklimin etkili olduğu olabileceği düşünülmektedir. Karadeniz; Grek toplumu için yaşamaya oldukça elverişli olup, ana yurtlarına göre tarım yapabilme olanakları da daha geniş bir bölgedir. Bunun yanında bilinen en eski dönemlerden başlayarak denizci ve deniz ticaretiyle uğraşan bir toplum olduğu bilinen Grekler için Karadeniz, var olan halklara oldukça geniş denizcilik olanakları sunmuştur. Ayrıca Karadeniz'den uzakta kalan kuzey kesimler dışında kıyıya yakın olan bölgelerin elverişli ve ılıman bir iklim ortamını barındırdığı ve hava açısından yaşam koşullarının kıyı kesimlerinde herhangi bir olumsuzluk oluşturmadığı bilinmektedir. Karadeniz'deki Grek kolonilerinin hepsinin kıyıya yakın bölgelerde kurulması da bu durumlar ile doğrudan ilgilidir. Karadeniz'in Grekler tarafından Pontus Euxenius (konuksever deniz) olarak adlandırılması üzerine; Greklerin bu bölgeye yerleşmeye başlaması ve koloniler kurma sürecinde yerli halklarıyla büyük çaplı bir egemenlik mücadelesine girme gereksinimi duymaması da var olan düşünceler arasındadır. Karadeniz'in kolonileşme sürecinde kıyı bölgelerinde Greklerin yerleşmesini engelleyebilecek bölgede büyük askeri ya da siyasi bir güç o dönemde bulunmamakla birlikte Karadeniz'in kuzey düzlüklerinde bütünüyle egemen güç olan İskitler; Greklerin Karadeniz kıyılarına yerleşmesine herhangi bir olumsuz tepki oluşturmamış, kurulan ticari düzenden İskitler büyük ekonomik gelirler elde etmiştir. Denizcilikle ilgili herhangi bir ilgisi bulunmayan ve ekonomisi doğrudan hayvancılığa bağlı olan İskitler için önemli olarak görülen bölgeler Karadeniz'in kuzeyindeki otlak araziler olup, deniz kıyısındaki bölgelerin İskit yaşam ve üretim biçimi bakımından herhangi bir önemi bulunmamaktadır⁵.

İskitler, Karadeniz'in kuzeyinde yer alan tüm Grek koloni kentleri üzerinde oldukça önemli etkiler oluşturmuştur. Özellikle MÖ III. ile MÖ II. yüzyıl arasında İskitya üzerine doğru hızlanan ve doğudan gelen Sarmat göçlerinin başlamasına kadar geçen süreçte siyasi, askeri ve ekonomik yönden Grek koloni kentlerinin varlığının ve işleyişinin devamlılığı doğrudan İskitlere bağlı olmuştur⁶.

Karadeniz'in kuzeyine gelen ilk Grek topluluğunun tüccarlardan oluştuğu, bu bölgedeki Grek varlığının ilk evrelerde kolonileştirme amacı taşımadığı, geliş amaçlarının salt ticaret yapmak amaçlı olduğu arkeolojik verilerden anlaşılabilmektedir. Ancak daha sonraki evrelerde bölgede askeri hegemonya oluşturmuş olan İskitler başta olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan değişik etnik gruplarla yakın ilişki kurulmuş, bölgede yeni kentler oluşturulmuş ve bu kentlerin çevreleri dış tehditlere bir önlem olarak duvarlarla çevrilmiştir⁷. Karadeniz çevresinde kurulan Grek koloni kentlerinin hepsinin liman kentleri olmasından dolayı bu kolonileşme hareketinin denizcilik temelli olduğu ve ticaret amaçlı oluşturulduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

⁵ John Boardman, *The Greeks Overseas: Their Early Colony and Trade*, Thames and Hudson, London 1980, s.238.

⁶ Ellis Minns, *Scythians And Greeks*, Cambridge At University Press, Cambridge 1913, s.518; Boris Grakov, *İskitler*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2008, s.148-150; Smaranda Andrews, *Greek...*, s.161.

⁷ Smaranda Andrews, *Greek...*, s.17; Fantsoudi Fotiini, *A Comparative Study of Ancient Greek City Walls in North-Western Black Sea During the Classical and Hellenistic Times*, International Hellenic University, Thessaloniki 2011, s.31.

1. Karadeniz Çevresindeki İskit Politik Yapılanması

Karadeniz ve çevresinde İskitlerden önce egemen gücün Kimmerler olduğu bilinmektedir. Karadeniz yakınlarında birçok bölge adı, Kimmer adını taşımıştır. Bunlar arasında; günümüzdeki Kerç Boğazı'nın antik dönemlerdeki adının Bosphorus Kimmerius (Kimmer Boğazı) olması ve Kimmerikon kenti gibi yerleşim adlarının olması, durumları sayılabilmektedir. Ayrıca Kırım adının da Kimmer adından türediği iddia edilmektedir⁸. Bu durum, Kimmerlerin Kuzey Karadeniz'de egemen güç olarak görüldükleri dönemdeki gücünün büyüklüğünü göstermesi adına önemlidir. Bulundukları coğrafya içindeki önemli bölgelere kendi adlarını vermeleri, bu bölgelerde Kimmerler dışında büyük siyasi güç olarak başka bir yapının belirmemiş olduğu sonuçlarını ortaya çıkarmaktadır.

İskitler; asıl egemenlik alanı olarak, İskitya olarak bilinen Karadeniz kıyılarından uzak olan, Karadeniz'in kuzeyinde kalan iç bölgede var olmuşlar ve bunun yanında Karadeniz kıyılarında da siyasi ve askeri yönden söz sahibi olmuşlardır. Yapılan modern araştırmalarda Karadeniz'in denizden uzak iç bölümleri İskitya olarak tanımlanırken, Karadeniz'in kıyı bölgeleri ise Küçük İskitya olarak tanımlanmaktadır. İskitler; asıl egemenlik ve nüfus gücünü kıyıdan uzak, iç kesimlerde toplamış olmasına rağmen Grek kolonileşmesinin erken dönemlerinde Karadeniz kıyılarında yeni kurulmuş olan Grek koloni kentleri üzerinde İskit krallarının doğrudan etki unsuru bulunmaktadır. Karadeniz'in kuzey kıyılarında bulunan bu siyasi boşluktan dolayı Grek denizcileri de bu geniş sahada kolonileşme adına herhangi bir zorlukla karşılaşmamışlardır⁹.

Grek denizcileri; Karadeniz kıyılarına ilk geldikleri zaman, bu bölgenin egemen gücü olan ve savaşçılık yetenekleri Grek toplumuna göre oldukça ön planda olan İskitler ile doğrudan siyasi-askeri bir çatışma içine girmeye çekinerek, onlarla dostça ilişkiler kurup ticaret yapmayı amaçlamışlar ve bu yapılan ticaretin sürekliliği için ise hem Grek tüccarlarının hem de İskitlerin gelir elde edebileceği bir sistem kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır¹⁰.

MÖ VIII. yüzyıldan başlayarak İskit egemenlik alanında bazı ticari etkinlikler gerçekleştirildiği bilinen Greklerin, güçlü bir askeri kültürü olduğu bilinen İskitler ile iyi iliş-

⁸ Boris Grakov, *İskitler...*, s.59.

⁹ Elias Petropoulos, "Ancient Greek Colonisation and Modern Scholarship: Colonial Endeavours in the Black Sea Region", *Greek Colonisation: New Data, Current Approaches*, (Ed. Polixeni Veleni, Dimitra Tsangari), Alpha Bank. Athens 2015, s.98; Adela Baltac - Victor Bottez, "A New Greek Inscription Discovered at Histria", *Cercetan Archeologie*, S.14, 2007, s. 224-225; Elena Stolyarik, "Scythians in the West Pontic Area: New Numismatic Evidence", *The American Numismatic Society*, S.13, 2001, s.21-22.

¹⁰ Nadezda Gavriljuk, "The Graeco-Scythian Slave Trade in the 6th and 5th Centuries BC", *The Cauldron of Ariantas: Studies Presented to AN Scoglov on the Occasion of his 70th Birthday* (Ed. Pia Bilde, Jakob Hojte, Vladimir Stolba), Aarhus University Press, Aarhus 2003, s.78.

kiler kurmayı amaçladıkları düşünülmektedir. Karadeniz'in kuzeyinde Grek yerleşiminin başlaması ve gelişimi sürecinde Greklerin bölgede herhangi bir askeri mücadeleye girmek gibi bir girişimi bulunmadığı anlaşılmaktadır¹¹. Kuzey Karadeniz dışında kalan Grek kolonilerinin oluşumu ve gelişimi sürecinde Greklerin farklı bir tutum sergilemiş olduğu ve buralara kendi savaş gücünü de taşımış oldukları Thucydides'in vermiş olduğu bilgilerden çıkarılabilmektedir. Thucydides, Sicilya'da gerçekleştirilen kolonileşme çalışmalarıyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Aynı kış boyunca Atinalılar, Laches ve Eurymedon tarafından yönetilenden daha fazla silahla tekrar Sicilya'ya yelken açtılar ve çoğu adanın büyüklüğünden ve onların sayılarından habersizdilerdi. Hem Helen hem de Barbar olarak ikamet edenlere ve Peloponessoslara karşı savaştan çok aşağı olmayan bir savaş yürütüyorlardı¹²”

Thucydides'in vermiş olduğu bilgilere göre Atinalı kolonistlerin Sicilya üzerinde yürütülen kolonileşme hareketinin Kuzey Karadeniz'de olduğu gibi sadece ticaret gerçekleştirmek ya da yerleşim sağlamak amacıyla yapılmamış olduğu ve bunun yanında Sicilya üzerinde askeri işgal hareketinin de gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Sicilya üzerinde askeri yönden baskın gelerek kendi kolonileşmesini oluşturduğu anlaşılan Grekler, kolonileşme çalışmalarını gerçekleştirirken her bölgenin askeri – siyasi yapısına göre bir plan oluşturup o bölgeye bu plan çerçevesinde işlem gerçekleştirmiş oldukları izlenimi oluşmaktadır. Dolayısıyla kendi döneminde oldukça güçlü bir askeri yapısı olduğu bilinen İskitler karşısında askeri yönden üstün gelemeyeceğini anlayan Grek kolonistler; bölgenin askeri-siyasi durumu gereği Kuzey Karadeniz'de dostça ilişkiler kurarak bu bölgede ticaret ve yerleşim sağlama hakkını elde etmiş oldukları düşünceleri oluşmaktadır.

1.1. Karadeniz Çevresindeki Grek Koloni Kentlerinde İskit Politik Koruyuculuğu

MÖ VIII. yüzyıldan başlayarak İskit egemenlik alanında bazı ticari etkinlikler gerçekleştirdiği bilinen Greklerin, güçlü bir askeri kültürü olduğu bilinen İskitler ile iyi ilişkiler kurmayı amaçladıkları düşünülmektedir. Karadeniz'in kuzeyinde Grek yerleşiminin başlaması ve gelişimi sürecinde Greklerin bölgede herhangi bir askeri mücadeleye girmek gibi bir girişimi bulunmadığı anlaşılmaktadır¹³. Kuzey Karadeniz dışında kalan Grek kolonilerinin oluşumu ve gelişimi sürecinde Greklerin farklı bir tutum sergilemiş olduğu ve buralara kendi savaş gücünü de taşımış oldukları Thucydides'in vermiş olduğu bilgilerden çıkarılabilmektedir. Thucydides, Sicilya'da gerçekleştirilen kolonileşme çalışmaları ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

¹¹ Nadezda Gavrilyuk, “The Graeco..., s.78; Michael Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, At the Clarendon Press, Oxford 1922, s.12.

¹² Thucydides, VI: I

¹³ Michael Rostovtzeff, *Iranians...*, s.12; Nadezda Gavrilyuk, “The Graeco..., s.78.

“Aynı kış boyunca Atinalılar, Laches ve Eurymedon tarafından yönetilenden daha fazla silahla tekrar Sicilya’ya yelken açtılar ve çoğu adanın büyüklüğünden ve onların sayılarından habersizdilerdi. Hem Helen hem de Barbar olarak ikamet edenlere ve Peloponesoslulara karşı savaştan çok aşağı olmayan bir savaş yürütüyorlardı¹⁴.”

Thucydes’in vermiş olduğu bilgilere göre Atinalı kolonistlerin Sicilya üzerinde yürütülen kolonileşme hareketinin Kuzey Karadeniz’de olduğu gibi sadece ticaret gerçekleştirmek ya da yerleşim sağlamak amacıyla yapılmamış olduğu ve bunun yanında Sicilya üzerinde askeri işgal hareketinin de gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Sicilya üzerinde askeri yönden baskın gelerek kendi kolonileşmesini oluşturduğu anlaşılan Grekler, kolonileşme çalışmalarını gerçekleştirirken her bölgenin askeri – siyasi yapısına göre bir plan oluşturup o bölgeye bu plan çerçevesinde işlem gerçekleştirmiş oldukları izlenimi oluşmaktadır. Dolayısıyla kendi döneminde oldukça güçlü bir askeri yapısı olduğu bilinen İskitler karşısında askeri yönden üstün gelemeyeceğini anlayan Grek kolonistler; bölgenin askeri-siyasi durumu gereği Kuzey Karadeniz’de dostça ilişkiler kurarak bu bölgede ticaret ve yerleşim sağlama hakkını elde etmiş oldukları düşünceleri oluşmaktadır.

Karadeniz’in kuzey bölümündeki kıyılarında MÖ VII. yüzyılda Grek yerleşiminin başlaması ve buralarda hızla koloni kentlerinin kurulmasıyla birlikte bölgede ekonomik bir canlılık ortaya çıkmıştır. Daha önceden Karadeniz’in kuzeyinde kalan ve denizden uzak olan düzlük arazide yaşamakta olan İskitler; MÖ. VII. yüzyılda bu ekonomik canlılığın etkisiyle kuzeyden güneye, deniz kıyılarına doğru göç etmeye başlayarak buralarda kendi askeri gücünü Grek koloni yöneticilerine hissettirmiş olması gerekir ki Kuzey Karadeniz’deki Grek koloni kentlerinin askerî-politik koruyuculuğunu üstlenmeye başlamışlardır¹⁵.

Arkeolojik bulgulara göre İskit nüfusunun yoğun olarak bulunduğu Grek koloni kentlerinde, kentin birkaç parçaya bölünerek yönetilmiş olduğu anlaşılmaktadır. İskit nüfusunun yoğun olduğu bilinen Kallatis kenti örneğinde; Grek, Get ve İskit toplumları için ayrılmış özel alanların varlığı ve bu alanlara sadece belirlenen toplumların yerleştirilmiş olduğu sonuçları ortaya çıkmaktadır. Grek koloni kentlerinde yerleşik olarak bulunan İskitlerin çiftçilikle geçindiği ve konar-göçer yaşam temellerinden uzaklaşmış olduğu anlaşılmaktadır¹⁶. İskit toplumunun yerleşik yaşam temellerini benimseyip çiftçiliği temel geçim kaynağı durumuna getirmesinde ekonominin oldukça büyük bir rolü olduğu düşünülmektedir. Grek toplumu; Karadeniz’den ithal edilen tahıl aracılığıyla buradaki halkın geçim kaynağının yüksek oranda tarıma yönelmesine neden olmuş ve Karadeniz çevresinde bulunup yerleşik olmayan halkların yerleşik yaşama geçmesine ortam hazırlamıştır. İskitlerin de dönemin koşulları gereği hayvancılığa göre tarımdan elde ettiği ekonomik gelirin daha fazla olduğunu varsayarak,

¹⁴ Thucydides, VI: I

¹⁵ Jan de Boer, “The Greek Colonies in the Pontic Area During the 5th Century BC, Athens, The Rise of the Barbarian Kingdoms and the Ionian Revolt: An Economic Approach”, Talanta, S.36, 2007, s.280.

¹⁶ Smaranda Andrews, Greek..., s.148.

geçim kaynağı üzerine belirli değişimler gerçekleştirme gereği hissetmiş ve tarımla uğraşmaya başlamış olduğu düşünceleri oluşmaktadır.

İskitlerin MÖ XI. – XIII. yüzyıllardan başlamak üzere Karadeniz çevresine yerleşmeye başlamasıyla birlikte buradaki toplumları kendi askeri – politik koruması altına almış, bölgede kendi hegemonyasını kabul ettirmeyi kısa sürede başarmıştır. MÖ VII. yüzyılda Grek kolonicilerin Kuzey Karadeniz’e gelip yerleşmeye başlamasıyla birlikte burada egemen güç olan İskitler ile karşılaşmışlar ve böylece birbirinden oldukça farklı kültürel altyapı ve yaşam biçimine sahip olan Grek ve İskit toplumlarının birbirini tanıması durumları ortaya çıkmıştır. İskitler ve Grekler; birbirinin eksik ya da gelişmiş olan özelliklerinden etkilenererek Karadeniz’in kuzeyinde ortak bir kültür oluşmuştur¹⁷.

İskitler, Grek toplumunun kendi egemenlik alanı içerisinde serbestçe ticaret yapması ve kolonileşmesi durumlarına izin vermiş olsa da Karadeniz kuzeyindeki bölgede yabancı unsurların egemen olma hareketlerini engellemeye çalışmıştır. Özellikle bu bölgede egemen olma girişimlerinde bulunan Makedon ordusuna karşı İskitlerin mücadele etmiş olduğu bilinmektedir. Bunlardan en bilindik olanı MÖ 331 yılında İskender’in generallerinden olan Zopyrion’un kuşatmasıdır. Bu kuşatmalar sırasında İskit savaşçılarının Grek kolonilerini korumak için ortaya koyduğu mücadele durumu; bölgedeki bozkır ve Grek toplumlarının yakınlaşmasını doğurmuştur¹⁸.

İskit krallarının Karadeniz ve çevresine büyük güçlerin egemen olmasına karşı durmasına ilişkin Grek ve Roma kaynaklarında şu bilgiler geçmektedir:

“Philip; Bizans’ı kuşatmadan önce İskit Kralı Ateas’a elçi göndermiş ve öncelikle engelsiz bir geçiş talep etmiş ve ardından Tanrı’ya ettiği yemini yerine getirmek için İster Irmağı ağzına bir Herkül heykeli dikeceğini bildirmişti. Ateas ise ona “Sadece yeminini yerine getirme amacıyla isen Heykeli bana gönder” dedi ve “Herhangi bir hasar görmeden sadece dikilecek” diye söz verdi. Ancak Philip’in ordusunun kendi bölgesine girmesine izin vermedi. Daha sonra ise Ateas “İskitlere rağmen bu heykel dikilir ancak o geri döndüğünde heykel indirilir ve pirinçler birer ok ucuna çevrilir” sözlerini ekledi. Her iki tarafın da duygusal olarak tabrik olmasıyla birlikte savaş başladı. Bu savaşta İskitler cesaret ve sayı bakımından üstün olsalar da Philip’in kurnazlığına yenildiler¹⁹.”

“Ateas, Philip’e şunları yazdı: “Erkeklerle karşı savaşmayı öğrenmiş Makedonların hükümdarısın ama ben hem açlığa hem de susuzluğa karşı savaşabilen İskitlerin hükümdarıyım.” Ateas atını tımarlamakla meşgulken, Philip’ten gelen büyükelçilere Philip’in bunu yapıp yapmadığını sordu. Savaş sırasında ele geçirmiş olduğu Ismenias flütçülerin en iyisiydi ve ondan bir şarkı çalmasını

¹⁷ Jurij Vinogradov, “Rhythms of Eurasia and the Main Historical Stages of the Kimmerian Bosphorus in Pre-Roman Times”, *Black Sea Studies* (Ed. Pia Bilde), Facts On File, New York 2006, s. 15; Engin Eroğlu, “İskitlerde Kuyumculuk”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, S.3, 2014, s.18; Angela, Vasilescu – Bogdan Constantinescu – Daniela Stan - Gabriel Talmatchi – Daniele Cecedato, “XRF and micro-PIXE Studies of Inhomogeneity of Ancient Bronze and Silver Alloys”, *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B*, S. 406, 2017, s. 1.

¹⁸ Balbina Babler, “Long Haired Greeks in Trousers: Olbia and Dio Chrysostom (Or.36, ‘Borystheniticus’)”, *Ancient Civilization from Scythia to Siberia*, C. VIII, S.3-4, 2002, s. 313,323.

¹⁹ Pompeius Trogus, IX: II.

istedi, herkes karşı ona hayranlıkla doluydu. Ateas ise atının keşneme sesini duymasının ona daha fazla zevk verdiğine yemin etti²⁰.”

Antik kaynaklarda yer alan bilgilerden yapılacak olan çıkarıma göre, Grek denizcilerinin kolonileşme çalışmaları, İskitler tarafından kendi siyasi sınırları içerisinde herhangi bir tehdit olarak görülmemiş ve Grek denizcileri dışında Karadeniz çevresindeki bölgede egemen olmak isteyen değişik toplumların İskit ordusu tarafından engellenmiş olduğu sonuçları ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Grek kolonistleriyle İskit yöneticileri arasındaki barışın sağlanması durumunun karşılıklı ticari kazanç yolu ile gerçekleşmiş olduğu düşüncesi oluşmaktadır.

Karadeniz'deki Grek koloni kentlerinden Olbia'nın kuruluş döneminde oligarşiyle yönetildiği bilinmektedir. Oligarşik yönetim, MÖ V. yüzyılda demokrasinin Olbia'ya yerleşmesiyle son bulmuştur. Ancak demokrasi Olbia'da çok uzun sürmemiş, yüz yıl kadar Olbia yönetim düzeninde var olabilmıştır. MÖ IV yüzyılın başında Olbia'nın tiranlık ile yönetilmeye başlandığı bilinmektedir. Bu dönemde İskitler ile olan ilişkiler geliştirilmiştir. Olbia ve Berezan Adası'nın İskitler ile oldukça yakın ilişkiler oluşturması durumu; bu bölgenin İskit kültürü ve tarihini en iyi yansıtan koloni kenti olması özelliklerini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde oluşturulan tiranlık yönetiminin İskitler ile yakınlaşmasının temelinde, Olbia kentini savunabilme yönünde kaygıların var olduğu düşünülebilmektedir. Çevresindeki toplumlara göre daha üstün bir askeri gücü olduğu bilinen İskitlerin askeri desteği olmadan aynı bölgede var olan Taur, Get, Trak, Kelt gibi yağmacı toplumların istila hareketlerinden uzak kalabilmek oldukça güç görünmektedir. Yine aynı dönemde Olbia kenti yönetiminin kente yeni gözetleme kuleleri yerleştirmesi ve kent duvarlarını güçlendirmesi de kentin askeri yönden bazı gereksinimlerinin var olduğunu göstermektedir. Bu gelişmelerle birlikte MÖ IV. yüzyılda Olbia'nın kendi bağımsızlığını oluşturabildiği anlaşılmaktadır. Olbia'nın bağımsızlığını oluşturmasıyla Makedon ordusu saldırılarına uğradığı görülmektedir. Büyük İskender'in Kuzey Karadeniz'de egemen olmak istemesi; Orta Asya ve Güney Asya'da elde ettiği bölgelerle eski toprakları arasındaki kara bağlantısını güçlendirme amaçlı olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca Kuzey Karadeniz limanlarına egemen olan ülke, bu bölgelerden deniz ticareti aracılığıyla büyük ekonomik gelir elde edebilme olanağına sahip olabilmektedir. MÖ 332 ile MÖ 331 yılları arasında Büyük İskender'in generallerinden Zopyrion'un 30.000 kişilik ordusuyla Olbia'yı kuşatma altına aldığı bilinmektedir. Bu kuşatma hareketini en az kayıpla atlatmak için Olbia kent yönetimi kentin tüm kölelerini özgür vatandaş konumuna getirmiş ve kuşatmaya karşı halkın dayanışmasının artırılmasına önem vermiştir²¹. Konuyla ilgili Macrobius'un Saturnalia'sında şu bilgiler yer almaktadır:

²⁰ Plutarch, Kings. CLXXIV.

²¹ Balbina Babler, "Long...", s.313, 323.

“Borysthenes Irmağı yakınında yaşayan halk, Zopyrion’un saldırısına uğradıklarında kölelerini özgürleştirmiş ve yabancılaştırmaya son vermişler ve borçları ortadan kaldırmışlardı. Bunları yaparak onlar düşman kuşatmasına karşı koyabildiler²².”

Zopyrion’un kuşatması ancak İskitlerden askeri yardım alınarak sonlandırılabilmiştir. İskitlerin karşısında Zopyrion’un büyük bir yenilgi alarak İskitler tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak Zopyrion’un kuşatması sırasında kentin önemli mimari yapılarının zarar gördüğü ve bu kuşatmanın yapıldığı döneme tarihlenen arkeolojik buluntuların yanmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Kentin bu dönem ait arkeolojik kalıntıları arasında, savuma duvarlarının dışında kalan ve Makedon ordusu tarafından kullanıldığı bilinen; üzerinde “Βασιλεῖ Ἀλεξάνδρῳ (Kral Alexander)” yazısı bulunan çok sayıda sapan kurşunları ortaya çıkarılmıştır. Kentin MÖ III. yüzyılın sonuyla MÖ II. yüzyılın başında Keltlerin yoğunlukla gerçekleştirdiği büyük yağma hareketlerine uğradığı arkeolojik veriler sonucunda görülebilmektedir²³. Olbia üzerine gerçekleştirilen askeri hareketler sonucunda kentin savunma duvarlarının büyük oranda tahrip olduğu ve MÖ II. yüzyılın sonunda bu savunma duvarlarının yeniden oluşturulduğu bilinmektedir. Olbia’nın savunma duvarlarının yeniden oluşturulmasının ve kentin işleyişinin yeniden sağlanmasının, Olbia’da yaşayan zengin vatandaşların uğraşları sonucu gerçekleştiği bilinmektedir. Savunma duvarları ve kent içinde yapısı bozulan mimari eserlerin onarımı için ekonomik kaynak bu dönemde Olbia’nın zengin aileleri tarafından toplanmıştır. Kentin yağma hareketleri sonucu onarılması döneminde harcanan ekonominin etkisiyle Olbia’nın bu yüzyılda geniş çaplı ve uzun bir süreci kapsayacak olan siyasi, ekonomik ve askeri kriz dönemine girmiş olduğu görülmektedir. MÖ III. yüzyılla MÖ II. yüzyıl arası dönem; Olbia halkının da her geçen gün fakirleşerek büyük yokluklar çektiği ve sosyal felaketlere sürüklendiği bir dönem olmuştur²⁴.

Olbia kentinde bulunan Grek dilinde yazılmış mektuplar incelendiğinde; siyasi ve askeri açıdan bozkır halkları Karadeniz’deki Grek kolonileri için önemli egemen bir güç olarak değerlendirilmiş ve bu güç karşısında Grek toplumunun belirli bir çekince içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili Olbia dini metinlerinde şu bilgiler yer almaktadır.

²² Macrobius, I: XI/ XXXIII.

²³ Vladimir Stolba, “Archers of the Blessed City: City’s Deliverance in the Coinage of Early Hellenistic Olbia”, *Notae Numismaticae*, S.10, 2015, s.52; Sergey Solovyov, “Archaic Berezan: Results of Recent Archaeological Investigations and Its Historical Interpretations”, *Panionion Symposium*, S.26, 2007, s.531; William Tarn, “Alexander: The Conquest of the Far East”, *The Cambridge Ancient History*, S. 6, Cambridge at the University Press, Cambridge 1933, s.394; Fantsoudi Fotini, *A Comparative Study of Ancient Greek City Walls in North-Western Black Sea During the Classical and Hellenistic Times*, International Hellenic University, Thessaloniki 2011, s. 3.

²⁴ Stavros Christodoulou, “The History of Ancient Olbia in the Northern Black Sea Region”, *Balkan Studies*, Sayı: 51, 2016, s. 231-232; Valentina Krapivina - Sergey Kryzhitskij – Sergei Okhotnikov – Evgenia Redina – Tatajana Samoylova – Natalia Sekerskaia – Jan Chochorowski, 2001, *Ancient Greek Sites on the Northwest Coast of the Black Sea*, Hellenic Foundation for Culture Odessa Branch, Kiev 2001, s. 15, 45; Balbina Babler, “Long...”, s. 313.

“Baş memurluğa bal ve depodaki ... ve domuz. Sen bunların gönderilmesini emir verirken ... Kutsal ıstık içinde giden kadınlar ... Chalcene Adası’nda mutlular. ... Hylaea’dan geldiler. ... Sunaklarımızı tahrip edildi. ... Borysthenes ve Heracles tanrılarının annesi, ... Gemi kazasından sonra köleler karaya ulaştılar. ... Metophanes’in kutsallığıyla o kutsal (bir yere) gitti ve çam ağacı ... Riskli olmakla birlikte, at avcıları bulundu. Bunlar Tyragetli (Tyrashlı) adamlardı²⁵.

Bu mektubun son bölümünde “Tyras’lı at avcıları” olarak belirtilen kişilerin İskitler olduğu düşünülmektedir. Tyras kentinin yoğun olarak İskit nüfusu barındırdığı bilinmekle birlikte antik kaynaklardan da bazı çıkarımlar yapılabilmekte, bu mektupla Grek kaynakları karşılaştırıldığında bazı olay örtüşmelerinin görülmesi dikkat çekmektedir. İskitler tarafından dini alanlarının tahrip edilmesi durumunun Olbia’da da yaşanmış olduğu bilinmektedir. Bu kent içindeki Grek dini sunaklarının belirli aralıklarla İskitler tarafından yıkıldığı ortaya çıkmaktadır²⁶.

Herodotos’un İskitler ile ilgili aktardığı bilgilerin bu mektupta anlatılmakta olan olaylarla ilgili olabilmesi olasılığının bulunduğu saptanmaktadır:

“Mısır kralı Psammetikos çıktı karşılarına, armağanlar sundu, yalvarıp yakardı ve daha ileri yürümekten alıkoydu. İskitler geri dönüyorlardı, Suriye’ye varmışlar, Askalon kentine girmişler ve hatta en büyük bölümü bu kenti, kılına dokunmadan geçmişlerdi ki, az sayıda İskit, Göksel Aphrodite tapınağını yağma etti. Bu tapınak araştırmalarımın vardığı sonuca göre, bu tanrıçaya adanmış tapınakların en eskisidir. Kıbrıs’taki tapınak da ondan örnek alınarak yapılmıştı. Kıbrıslılar kendileri söylerler bunu ve Kythere’deki de gene Suriye’nin bu bölgesinden gelme olan Fenikelilerin elinden çıkmadılar. İskitlerden Askalon tapınağını yağma etmiş olanları tanrıça çarpmış, sapıklığa uğramışlar, babadan oğula hepsi kadın olmuşlardır; İskitler de bunların işledikleri bu günah yüzünden hastalanmış olduklarını söylerler; ama İskitya’dan geçen yolcular, İskitlerin "Enareler" dedikleri bu adamların ne çeşit bir hastalığa tutulmuş olduklarını kendi gözleriyle de görürler²⁷.”

Herodotos’un bu bölümde belirtmiş olduğu İskitlerin Grek tapınağını tahrip etmesi olayının Grek dini mektubunda da değişik bir biçimde anlatılmak istenmiş olduğu varsayılmaktadır (Şekil 1). Bu nedenle; mektupta belirli bölümlerin silinmiş olması nedeniyle kesintili olarak daha sonraki bölümde belirtilen Tyras’lı at avcılarının İskitlere karşılık gelmesi durumunun olasılığı artmaktadır.

²⁵ David Braund, “Greater Olbia: Ethnic, Religious, Economic and Political Interactions in the Region of Olbia c.600 – 100 BC”, *Classical Olbia and the Scythian World* (Ed. David Braund), Oxford University Press. Oxford 2007, s. 47-48.

²⁶ Balbina Babler, “Long..., s.234.

²⁷ Herodotos, I: CV

Şekil 1. Olbia Grek dini metinleri olarak değerlendirilen mektup örneği²⁸

Tyras halkının çoğunlukla İskit, Grek ve Get toplumlarından oluştuğu bilinmektedir. Tarımın yanında hayvancılık uğraşının da burada sıklıkla yapıldığı görülmekle birlikte hayvancılık uğraşının yoğun olarak Tyras'da yaşayan İskitler tarafından uygulandığı düşünülmektedir. MÖ V. yüzyılda Tyras ve yakınlarında Pers İmparatoru Darius ile İskitler'in askeri mücadeleleri sonucunda Tyras'ın büyük oranda zarar gördüğü ve eskisine göre zayıfladığı bilinmektedir. Pers-İskit askeri mücadelelerinden İskitlerin üstün ayrılmasından sonra Tyras kenti üzerinde İskitlerin hem nüfus hem de siyasi olarak güçlenmeye başladığı görülmektedir. Bunun yanında İskit Kralı Skyles'in burada kendi adına para bastırdığı arkeolojik veriler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır²⁹.

Nikonion kentinde MÖ V. yüzyılın ortalarında önemli siyasi-askeri değişiklikler yaşandığı paralara göre açıklanabilmektedir. İskit Kralı Skyles'in kendi adına bastırdığı paralar Nikonion'da ortaya çıkarılmıştır. Bu durum; İskit Kralı Skyles'in bu kentin yönetimini doğrudan ya da dolaylı olarak kontrol ettiği düşüncelerini oluşturmaktadır. Bazı araştırmacılar bu durumun İskitlerin Nikonion kenti üzerindeki askeri-politik koruyuculuğuyla açıklamaya çalışmış olsa da aynı askeri-politik koruyuculuk özelliğine sahip olan diğer Grek koloni kentlerinde aynı bulgularla karşılaşmamaktadır. Bunun yanında Nikonion'da İskit tipi kurganların sayıca fazla olması kentin de önemli sayıda İskit halkını barındırdığını göstermektedir³⁰.

MÖ IV. yüzyılda İskender İmparatorluğu'nun büyümesiyle birlikte MÖ 310'lu yıllarda Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Grek koloni kentlerini rahatsız etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Histria da yaklaşan Makedon ordusu tehlikesine karşı bir takım askeri önlemler almış ve kenti korumaya çalışmıştır. Bu konu hakkında Sicilyalı Diodorus şu bilgileri aktarmaktadır:

²⁸ David Braund, "Greater...", s.47.

²⁹ Valentina Krapivina, Ancient..., s.82,87,89,112.

³⁰ Valentina Krapivina, Ancient..., s.126; John Hind, "Archaeology of the Greeks and Barbarian Peoples Around the Black Sea", Archaeological Reports, Sayı:39, 1992, s. 92.

“Kallantia (Kallatis) kentinde olduğu gibi aynı biçimde Istrians kentini ve diğer komşu kentleri kurtardılar ve onların prensleriyle birlikte savaşmak için bir ittifak kurdular. Ayrıca, Traklar ve İskitler'in ittifakını da buna eklediler. Bu ordu, ağırlığa sahip ve büyük güçlerle savaşabilecek bir birlikti. Lysimachus neler olduğunu öğrendikten sonra, ordusuyla isyancılara karşı yola çıktı. Trakya'ya yürüdü ve Haemus Dağları'nı geçtikten sonra Odessus'un yakınında kamp kurdu. Kuşatma başladıktan sonra, kent sakinlerini hızla korkuttu ve kent teslim oldu. Sonra Histria'yı benzer bir biçimde aldıktan sonra, Kallantia'ya karşı yola çıktı. Bu sırada İskitler ve Trakyalılar; antlaşmalarına uygun olarak müttefiklerine yardım etmek için büyük güçlerle geldiler. Lysimachus, onlarla konuşup bir anda onları meşgul ederek Trakyalıları taraf değiştirmeye teşvik etti ama İskitler, birçoğunu katleterek ve hayatta kalanları sınırların ötesinde takip ederek, büyük bir başarı kazandı³¹.”

Sicilyalı Diodorus'un verdiği bilgilere göre Makedonyalı kumandan Lysimachus'un ordusu karşısında Grek koloni kentlerinin önemli bir bölümü birlik olabilmeyi başarmış, İskitlerin askeri desteğiyle Lysimachus'un Kuzey Karadeniz'de kalıcı başarılar elde edebilmesinin önüne geçilmiştir. Bu durum; bu dönemde oldukça geniş sınırlara ulaşmış olan Büyük İskender'in imparatorluğunun İskitya'ya yayılmasını ve bu bölgelerde egemenlik oluşturmalarını da engellemiştir. Lysimachus'un İskitler karşısında istediği başarıyı elde edememesi olayı; bu dönemde Büyük İskender'in ölümüyle birlikte Makedon İmparatorluğu'ndaki siyasi otorite boşluğu ve devamında Makedon kumandanların ortaya çıkarmış olduğu taht kavgaları nedeniyle etkilenip başarısızlıkla sonuçlanmış olabileceği düşünülmektedir³².

MÖ V. yüzyılın ikinci çeyreğinde Kimmer Boğazı yakın çevresinde yer alan Chersonesos ve Panticapaeum başta olmak üzere Grek koloni kentlerinden bazılarının kendi aralarında birlik oluşturarak Bosphorus Krallığı adı altında yeni bir devlet ortaya çıkardıkları bilinmektedir. Kimmer Boğazı çevresinde bu siyasi birliğin oluşması ve yeni bir devlet yapısının oluşması durumunun genel olarak İskitlerin bu bölgede oldukları askeri baskı sonucunda baş gösterdiği düşünülmektedir. MÖ 438 – 437 yılları arasında Kral Archaenactidae önderliğinde kurulan Bosphorus Krallığı'nın başkenti Panticapaeum olarak belirlenmiş ve kentin var olan dini ve sosyal mimari yapıları kısa sürede önemli oranda arttırılmıştır. Bosphorus Krallığı'nın bu bölgede yaklaşık 300 yıl kadar egemenlik sürmüştüğü bilinmektedir³³.

Sicilyalı Diodorus, Bosphorus Krallığı'nın kurulması ve Archaenactidae dönemiyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

³¹ Diodorus, XIX: LXXIII/ I-V.

³² Smaranda Andrews, Greek..., s. 47-48.

³³ Smaranda Andrews, Greeks..., s.50; Mikhail Treister, “Excavations at Pantikapaion, Capital of the Kingdom of the Bosphorus: Old Finds, Recent Results and Some New Observations”, *Greek Archaeology without Frontiers* (Ed. Jan Todd), Athens, National Hellenic Research Foundation, Athens 2002, s. 155.

“Asya’daki Kimmer Boğazı hanedanı olarak Archaenactidae’ler akla gelmektedir. Onlar bu bölgeyi 42 yıl egemenliği altında bulundurmışlardır ve sonrasında burada Spartacus’un krallığı görülür ve o da 7 yıl bu bölgeyi egemenliğinde bulundurmıştır³⁴ .”

Sicilyalı Diodorus’un anlattıklarına göre krallığın kuruluşundan 42 yıl sonra Bosphorus Krallığı’ndaki Archaenactidae hanedanlığına son veren ve Trak kökenli olduğu bilinen Kral Spartacus’un, krallığı barışçıl yoldan mı yoksa savaş yoluyla mı ele geçirdiği hakkında kesin bir bilgi bulunamamaktadır. Karadeniz’in kuzeyindeki en büyük askeri güç olduğu bilinen İskit toplumunun bu bölgedeki hanedan değişimine herhangi bir etkisinin olmadığını düşünmek, oldukça düşük bir olasılıktır³⁵. İskitler ile iyi ilişkiler içinde bulunup İskit krallarıyla akrabalık ilişkisi de kurmuş bulunan Spartocid hanedanlığının Bosphorus Krallığı yönetimini ele geçirmesinde İskit yöneticilerinin belirli bir etkisiyle gerçekleşmiş olduğu düşünceleri oluşmaktadır.

Bosphorus Krallığı ile İskitlerin genel olarak iyi ilişkiler içinde bulundukları söylenebilir. Bosphorus Kralı Eumelus döneminde (MÖ 309 – 304) İskitler ile bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmış olsa da Bosphorus yöneticileri bu devletin varlığının büyük oranda İskitlere bağlı olduğunun bilincindeydi. Aynı zamanda geçimi büyük oranda ticarete bağlı olan Bosphorus Krallığı’nın İskitlerin koruyuculuğu ya da izni olmadan bulundukları bölgede ticaret uğraşlarını yerile getirmeleri pek olası bulunmamaktadır. Özellikle İskit Kralı Skiluros döneminde Bosphorus Krallığı yöneticileriyle karşılıklı akrabalık ilişkisi kurulduğu bilinmektedir³⁶.

Bosphorus Krallığı’nın İskit kontrolünde bulunan bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Bosphorus Krallığı’nda kral olma isteyen bir kişi, İskit yöneticilerinin onayını almak gibi bir zorunluluğa sahip bulunmaktaydı. Bosphorus Krallığı’na egemen olmak isteyen kişiler arasında ve taht kavgaları yaşanması durumunda İskitler; olaya müdahale ederek, kral olmak isteyen kişilerin arasından kimi desteklerse, o kişi Bosphorus kralı olmuştur. Bu durumun en somut örneği olarak Bosphorus Krallığı’nın kralı olmak isteyen Eumeles ve Satyrus arasındaki askeri mücadelelerde İskitlerin Satyrus’a ordularıyla destek vermesi olayı olarak görülmektedir³⁷.

MÖ III. yüzyılla birlikte İskitya üzerine doğru yönelen ve zamanla artan Sarmat yayılma ve göç hareketleriyle birlikte İskitler; egemen oldukları bölgelerdeki gücünü kaybetmeye başlamış ve eski gücünü tekrar elde etmek amacıyla Grek koloni kentleri üzerindeki baskıyı artırmıştır. MÖ III. yüzyıl ortalarında bölgenin en çok gelir getiren ekonomik kaynağı olan tahıl ticaretini doğrudan İskitler ele geçirmiş ve MÖ III. ile MÖ. II. yüzyıllar arasında, İskit Kralı Saitathernos döneminde Grek koloni kentleri vergiye bağlanmıştır. İskitler; Grek koloniler için koruyan ve askeri yönden savunan bir toplum olmaktan uzaklaşarak sömüren bir toplum olmaya başlamıştır. İskit yöneticileri; Sarmat tehlikesine karşı Olbia’da kontrolü sağlayıp, bu bölgede yerleşerek

³⁴ Diodorus, XII: XXXI/I.

³⁵ Mikhael Treister, “Excavations...”, s. 156.

³⁶ Mikhael Treister, “Excavations...”, s. 162.

³⁷ Boris Grakov, İskitler..., s. 61; Alexander Basilevsky, *Early Ukraine*, McFarland & Company Publishers, North Carolina 2016, s. 29.

kendileri için güvenli bir yer oluşturmayı sağlamaya çalışırken, aynı zamanda ekonomisi yüksek olan Chersonesos başta olmak üzere diğer Grek koloni kentlerini daha fazla sömürebilme düşüncesinde olmuşlardır. Arkeolojik bulgulara göre MÖ III. yüzyıla tarihlenen Olbia kentinin yağmalanması ve belirli bölümünün yakılması olayı; Karadeniz'in kuzeyindeki bu dönemde yaşanan siyasi kaos durumundan kaynaklanmış olabileceği düşüncelerini oluşturmaktadır. Karadeniz çevresindeki Grek koloni kentlerinde ortaya çıkan siyasi-askeri kargaşa durumu, beraberinde kıtlık sorununu da ortaya çıkarmış; bu sorunun çözümü için kentlerin yönetimi *sitionia* ve *sitometria* adı verilen kurumlar oluşturularak, halkın gıda gereksinimlerine belirli bir kontrol getirmiş ve özellikle ekmek alım satımını karne uygulamasıyla gerçekleştirmeye başlamışlardır³⁸.

İskit-Sarmat mücadelesi, Bospor Krallığı üzerine de değişik yollarla kendini göstermektedir. Bospor Krallığı egemenlik mücadeleleri İskitler ve Sarmatların taraflarındaki kişiler arasından belirlenmektedir. İskitlerin Bospor Krallığı için Satyros ve Prynianis'i desteklediği görülmektedir. Ancak bu dönemde Sarmatların mücadeleyi kazanarak kendi desteklediği kişiyi Bospor Krallığı'nın başına geçirdiği anlaşılmaktadır³⁹. Bu durum, Batı Avrasya'da en etkili iki siyasi gücün İskitler ve Sarmatlar olduğunu göstermektedir. İskit-Sarmat mücadelesi farklı devletler üzerinde de kendini göstermiş, yerleşik kültürlü toplumların hükümdarları İskit ya da Sarmat yanlısı olarak başa geçmek zorunda kalmıştır.

İskitlerin kendi egemenliklerinin devamı adına bölgede yoğunlaştırmış olduğu baskı politikası, beraberinde farklı siyasi-askeri tehlikeleri de ortaya çıkarmış; Grek kolonilerinin bu baskıdan kurtulmak amacıyla Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator'dan yardım istemeleri olayı baş göstermiştir. İskit Kralı Skilurus; güçlü bir orduya sahip olduğu bilinen VI. Mithridates Eupator'a karşı Sarmat boyu olan Roksolan'lardan askeri yardım isteyerek kurtulabilmiştir. Skilurus'un kumandasındaki Sarmat-İskit ordusu; bu olaylar sonucunda Kerkinitis'i kuşatmış ve böylece Chersonesos ve Kerkinitis kenti doğrudan İskit egemenliğine girmiştir. Mithridates ise MÖ 110 ile MÖ 107 yılları arasında başkumandanı Diophantes kumandasında 6.000 kişilik bir orduyu İskitler üzerine göndermiş ve Skilurus'un oğlu Palakos'u yenilgiye uğratmıştır. Skilurus'un bu savaşlar sırasında ölmüş olduğu varsayılmaktadır. İskitler ile Mithridates arasındaki askeri mücadeleler sonucunda Bosphorus yakınlarındaki İskit egemenliği bütünüyle sona ererken, bu bölgelerin kontrolü Pontus Krallığı'nın eline geçmiştir. MÖ 89 – 84 arasında Pontus Krallığı'nın yayılması İskitlerin merkezi olarak bilinen Olbia ve Tyras kentlerine doğru devam etmiş ve bu kentler Mithridates'in eline geçmiştir. Böylece İskit siyasi varlığının bütünüyle sona ermiş olduğu anlaşılmaktadır. Koloni kentleri üzerindeki egemenliklerini Pontus Krallığı'na devretmek zorunda kalan İskitler; bu dönemden itibaren Sarmat ya da Pontus Krallığı egemenliğinde yaşamaya devam etmişlerdir. Küçük çaplı bazı İskit akınlarının Bosphorus çevresindeki

³⁸ Boris Grakov, İskitler..., s.67; Balbina Babler, "Long, s.314; Moses Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*, (Çev. Hatice Palaz Erdemir), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul 2007, s. 203.

³⁹ Jurij Vinogradov, "Rhythms...", s. 17.

koloni kentleri üzerinde devam ettiği bilinmekle birlikte, bu akınların büyük bir çoğunluğunun başarısızlıkla sonuçlandığı ortaya çıkmaktadır⁴⁰.

2. Karadeniz Çevresindeki Sarmat Politik Yapılanması

Sarmatların İskitler üzerinde baskı kurması ve İskitlere karşı askeri başarı sağlaması sonucunda önceden İskitya olarak bilinen coğrafya artık Sarmatya olarak bilinmeye başlamıştır. İskit topraklarının bütününün uzun bir sürecin sonucunda Sarmat egemenliğine girdiği bilinmektedir⁴¹. Karadeniz'in kuzeyinde artık Sarmatya olarak bilinen ve Avrupa Sarmatya'sı adıyla tanımlanan bu bölgenin dışında Asya Sarmatya'sı da Sarmat ülkesinin sınırları içerisinde⁴². Asya Sarmatya'sının ise kesin sınırlarını çizmek oldukça güçtür. Antik Grek kaynaklarından Hazar Denizi'nin daha doğusunda yaşayan Sarmat halklarının varlığı hakkında doyurucu bilgiler bulunamamıştır. Ancak Herodotos'us söylediklerinden bazı çıkarımlar yapılacak olursa⁴³, bu sınırın Tanais Irmağı'ndan başlayıp bu ırmağın doğusunda kalan dar saha olduğu düşünülebilir. Sarmatların doğuda Aral Gölü'ne kadar yayıldıkları İdil ve çevresindeki bozkırlar Asya Sarmatyası sınırları içerisinde Sarmatlar, değişik dönemlerde günümüzdeki Macaristan ile Hazar Denizi arasındaki bölgede egemen olmuşlardır. Bu bilgilerin yanında Sarmatların ortaya çıktığı coğrafya; Tanais Irmağı'nın doğusunda kalan bozkırlar, Asya Sarmatyası olarak da bilinen coğrafyadır. Ural Dağları'ndan Orta Kazakistan bölgesine kadar Sarmat kültürleriyle karşılaşılabilir⁴⁴.

Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator'un günümüzdeki Kerç Bölgesi üzerine gerçekleştirmiş olduğu askeri saldırılar sonucunda Bosphorus Krallığı'nın yıkılmış olduğu bilinmektedir. Mithridates'in Kerç ve çevresinde egemen olmasından sonra, bölgede önemli askeri güç potansiyeli bulunan İskitler, Sarmatlar ve Bastarnlar ile dostluk kurma yolunu tercih ederek onlarla iyi geçinmeye çalışmıştır⁴⁵.

VI. Mithridates Eupator'un İskitler ile siyasi-askeri mücadelelerine ilişkin bilgilerin önemli bir bölümü, Chersonesos kentinde bulunan taş yazıt aracılığıyla elde edilebilmektedir (Şekil 2). Bu yazıtta Chersonesos'ta gerçekleşen dönemin önemli askeri-siyasi olayları ayrıntılarıyla belirtilmiştir.

⁴⁰ İlhami Durmuş, *Sarmatlar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 91; Janos Harmatta, *Studies in the History and Language of the Sarmatians*, Szeged, Acta Universitatis de Attila Jozsef Nominatae, Szeged 1970, s. 15; Boris Grakov, *İskitler...*, s. 67-68.

⁴¹ Bernard Bachrach, *A History of the Alans in the West*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1973, s. 18.

⁴² Bernard Bachrach, *A History...*, s. 11; İlhami Durmuş, *Sarmatlar...*, s. 43.

⁴³ Herodotos, IV: XXI

⁴⁴ Ellis Minns, *Scythians...*, s. 38; İlhami Durmuş, *Sarmatlar...*, s. 43; Bruno, Genito, "The Archaeological Cultures of the Sarmatians with a Preliminary Note on the Trial-Trenches at Gyoma 133, Sarmatian Settlement in South-Eastern Hungary", *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli*, S. 42, 1988, s. 90.

⁴⁵ Smaranda Andrews, *Greek...*, s. 50-51.

Şekil 2. Mithridates'in İskitler ile mücadelesini anlatan Chersonesos Yazıtı⁴⁶

VI. Mithridates Eupator; bazı Grek kentleri üzerinde egemenlik sağlamasına rağmen, bu bölgeler üzerinde İskit ve Sarmat etkisinin bütünüyle yok olduğunu söyleyebilmek güçtür. Bölgede kısa sürede egemenliğini kesinleştirip buralarda kalıcı olamayacağını anlayan VI. Mithridates Eupator, Sarmat yöneticileriyle iyi ilişkiler içinde bulunmaya gayret etmiş ve koloni kentlerinin askeri-politik koruma görevini Sarmatlara bırakmıştır⁴⁷. Dolayısıyla bu bölgelerdeki Grek kolonileri; siyasi yönden Pontus Krallığı'na bağlı olurken, askeri yönden Sarmatların kontrolü altında bulunmuştur.

VI. Mithridates Eupator'un Kuzey Karadeniz'de egemen olmaya çalışmasının en önemli nedenleri arasında Roma ile olan askeri mücadelesi gösterilebilmektedir. Mithridates'in Kuzey Karadeniz'deki egemenlik sağlama girişimlerinin bu bölgedeki kontrolü bütünüyle kendi eline geçirmek amaçlı bir yönde ilerlememiş olduğu, bu bölgeleri aldıktan sonra buranın kontrolünü Sarmat yöneticilerine bırakmış olmaması oldukça dikkat çekici bir olaydır. Dolayısıyla Mithridates tarafından Roma'ya karşı gerçekleştirilmesinin planlandığı askeri saldırı harekâtında kullanılacak saldırı yönündeki alan olarak Kuzey Karadeniz Bölgesi'nin tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu saldırı yönünde yer alan Grekler, İskitler, Sarmatlar ve diğer toplumların kontrolünü sağlanarak, Pontus Krallığı ordusunun buradan güvenli bir biçimde Roma'ya ulaşip saldırı gerçekleştirmesi düşünülmüştür⁴⁸. Pontus Krallığı'nın bulunduğu konum gereği Roma'ya yapılacak olan askeri saldırılarda; coğrafi şartlar gereği Karadeniz'in güneyini dolaşmak eyleminin Karadeniz'in kuzeyini dolaşmak eylemine göre daha zor ve uğraş gerektiren bir yolculuk olabileceği görülebilmektedir. Karadeniz'in güneyinden dolaşmak, bu bölgede Roma'nın daha fazla toprağı olması nedeniyle Pontus ordusunun daha fazla yıpranması sonuçlarını doğurabilecektir. Bunun yanında Güney Karadeniz kıyılarından Roma'ya giden yolda boğazların geçilmesi gereği bulunurken, Karade-

⁴⁶loris.kdl.kcl.ac.uk/iospe2/webroot/images/inscriptions/30.283A.jp2/full/full/0/default.jpg (E.T. 12.05.2021).

⁴⁷ İlhami Durmuş, Sarmatlar..., s. 92.

⁴⁸ Janos Harmatta, Studies..., s.24; Magda Mielczarek, "The Bosporan Army and The Army on the Bosphorus in the Time of Mithradates VI. Eupator", *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, S.27, s. 14.

niz'in kuzey kıyılarında Roma'ya giden yolda herhangi bir geçit ve benzeri engel bulunmayıp, doğrudan kara bağlantısıyla ordu ulaşımının sağlanabilmesi olanağı bulunmuştur. VI. Mithridates Eupator'un ordusuna lojistik desteğin Kuzey Karadeniz'de bulunan ve Mithridates ile bu dönemde iyi ilişkiler içinde olduğu bilinen Sarmatlar tarafından sağlanabileceği oldukça yüksek bir olasılıktır. Dolayısıyla Pontus ordusu için Kuzey Karadeniz'in sunduğu bu kolaylık durumu VI. Mithridates Eupator tarafından görülmüş olsa gerek ki bu bölgelerde egemen olabilmek adına önemli çaba göstermiştir.

VI. Mithridates Eupator'un Roma karşısındaki askeri mücadelesini yitirip yaşamının son bulması olayıyla birlikte Kuzey Karadeniz'de bulunan Grek koloni kentleri üzerindeki egemenliğin bütünüyle Sarmat krallarının eline geçmiş olduğu bilinmektedir. Öncesinde bu kentler üzerinde sadece askeri – politik koruma görevi bulunan Sarmatların; böylece hem askeri hem de siyasal egemenliği eline geçirmiş bulunduğu ve bu dönemde Kuzey Karadeniz'de kendine rakip olabilecek ölçüde büyük bir askeri-siyasi güç bulunmaması durumunu da değerlendirerek, Kimmer Boğazı ve çevresinden başlamak üzere Grek koloni kentlerini birer Sarmat kenti konumuna erdirmiş olduğu görülmektedir.⁴⁹

MÖ II. yüzyılla birlikte bozkır kültürünün Kuzey Karadeniz'de yaşatılması Sarmatlar tarafından sağlanmış olup; bölgede siyasi kontrolünü yitiren İskit toplumu, kendisiyle akraba olan ve aynı kültür ve yaşayış biçimine sahip olan Sarmatlar arasına karışarak erimişlerdir. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır kültürünün sürekliliği böylece herhangi bir kesintiye uğramadan devam ettirilmiştir. Dolayısıyla bu dönemden itibaren Grekler başta olmak üzere bölgede yaşayan farklı uluslar; Sarmatlar ile İskitler arasındaki ayrımı yapmakta zorlanmış ve Grek kaynaklarında bu bölgedeki tüm bozkır toplumları için genelde İskit kavramı kullanılmıştır. İskitlerin bölgedeki siyasi egemenliğinin sonlanmasıyla birlikte Sarmatlar; öncelikle Kimmer Boğazı ve yakın çevresinde düzenlemiş oldukları askerî harekâtlar sonucunda buralarda egemen olmuşlar ve ardından İskitlerin eski egemenlik sahası içerisindeki diğer bölgelerin kontrolünü de sağlayarak ele geçirmişlerdir. İskitler ise bu dönemde bazı Grek koloni kentlerini kısa süreliğine de olsa ele geçirerek, buraları Sarmatlara karşı olan mücadelesinde bir askeri üs olarak kullanmışlardır. Özellikle bu döneme tarihlenen, Tomis ve Histria gibi önemli Grek koloni kentlerinde bulunan, MÖ 230 ile MÖ 150 yılları arasında Tanusas, Kanites, Akrosas ve Charapes gibi İskit kralları adına basılan paralar, bu durumu açık bir biçimde gösteren arkeolojik kaynaklar arasındadır⁵⁰. Bozkır toplumlarından olan Sarmatlar; İskitya'ya girdiği zaman, genel olarak kendi kültürel temelleriyle yaşayan bir bölge halkıyla karşılaşmış, dolayısıyla burada Sarmatların kültürel olarak uyum sağlamaları adına herhangi bir zorluk yaşamadıkları anlaşılmaktadır.

İskitlerin Karadeniz'deki siyasi gücünü kaybetme ve yıkılma dönemine kadar, herhangi bir Grek koloni kentini baskı altında tutması, saldırması ya da yağmalaması gibi

⁴⁹ Magda Mielczarek, "The...", s. 16.

⁵⁰ Michaels Rostovtzeff, *Iranians...*, s. 98; Janos Harmatta, *Studies...*, s. 22; Boris Grakov, *İskitler...*, s. 69.

bir olayın yaşanmadığı bilinmektedir. Karadeniz çevresindeki İskit egemenliğinin sona ermesi ve bu egemenliğin Sarmatların eline geçmesiyle Grek koloni kentleri için de durumun değişmeye başladığı anlaşılmakta; başlangıçta Grek kolonileri ile iyi ilişkiler kurmuş olan Sarmat yöneticileri, ilerleyen dönemde bu kentler üzerinde baskı kurarak sömürge gibi görmeye başladığı bilinmekte ve burada yaşayan Grek halkını asimile etme politikası yürüttüğü düşünülmektedir. Ancak Karadeniz kıyılarında Grek kültürü ve dilinin Sarmatlar döneminde yaşamaya devam ettiği ortaya çıkmaktadır⁵¹. Grek koloni kentleri üzerindeki Sarmat baskısı ve bazı durumlarda bu kentler üzerine yağma hareketleri düzenlenmesi durumu, bazı Grek yazıtları üzerinde de görülebilmektedir (Şekil 3). Chersonesos antik kentinde ortaya çıkarılan, MÖ I. yüzyılın ortalarına tarihlenebilen ve belirli bölümleri okunabilen Grek harfleriyle yazılmış bir taş yazıtta Sarmatlar ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

“Çok sayıda [İskitler?] ve Sarmatlar ordusu saldırıp ülkeyi yağmalayıp yaktıktan sonra ... 12 [gün] ortaya çıktı. Kenti geçmek için ... ülke ... içindeki kral ... savundu, etrafına [duvara] fırlattı.”⁵²

Şekil 3. MÖ I. yüzyılın ortalarına tarihlenebilen Chersonesos Yazıtı⁵³

Bu yazıtta yer alan bilgilere göre İskit toplumunun Karadeniz’in kuzeyindeki Grek kolonileri arasında sağlamış olduğu huzur ve barış ortamının bu bölgedeki egemenliği İskitlerden sonra eline geçiren Sarmatlar tarafından sağlanamamış olduğu anlaşılmaktadır. Sarmatların koloni kentleri üzerine gerçekleştirmiş oldukları baskı ve yağma hareketleri sonucunda bu kentlerin bozkır halklarına karşı İskitler döneminde duymuş

⁵¹ Janos Harmatta, *Studies...*, s.16; Michaels Rostovtzeff, *Iranians...*, s.120.

⁵² loris.kdl.kcl.ac.uk/iospe2/webroot/images/inscriptions/30.288.jp2/full/full/0/default.jpg (E.T. 09.10.2020)

⁵³ loris.kdl.kcl.ac.uk/iospe2/webroot/images/inscriptions/30.288.jp2/full/full/0/default.jpg (E.T. 09.10.2020).

olduğu güvenin azalıp, bölgede yaşayan Grek toplumunun bozkır halklarını dost olarak görmekten uzaklaşmış olduğu düşünceleri oluşmaktadır. Sarmatların bölgede oluşturduğu baskı ve asimile politikası nedeniyle koloni kentlerinde bulunan Grek kökenli halkın onlara karşı geliştirdiği olumsuz tutumu Ovidius tarafından şu şekilde anlatılmaktadır:

“9. Tomis’in Kökeni”

“Barbarların arasında bir Grek kentlerinin olduğuna kim inanır? Miletliler tarafından kurulan bu kent Get ve Grek halkının evidir. Buradaki kent kurulmadan önceki bilinen en eski adını katil Absyrtus’tan almıştır.⁵⁴

“10. Tomis’in Zorlukları”

“...Ben burada barbarların arasında; Sarmat, Get, Bessi gibi acımasız olan toplumlarla birlikte yaşamaktayım...⁵⁵”.

“10. Tomis’in Kötülükleri”

“...Biz ayırım gözetmeden barbarlarla aynı yerde yaşıyoruz. Kentin evlerinin yarısından fazlası onlara aittir. Onlardan korkmasanız bile, postları ve uzun saçlarıyla örtülmüş olan göğüslerinin görüntülerinden dolayı tiksinebilirsiniz.⁵⁶”

Ovidius’un anlattıklarına göre kentin nüfus yoğunluğunun Grek olmayan toplumlara ait olduğu görülmektedir. Tomis’in Miletliler tarafından kurulmuş olmasına rağmen, bu kentin geçen zamanla birlikte Grek olmayan ve aynı zamanda Grek toplumu tarafından da hoş karşılanmayan yaşayış biçiminin egemen olduğu bir bölge durumuna düştüğü anlaşılmaktadır.

MÖ 175 yılında Sarmat Kralı Gatalos döneminde Karadeniz’in kuzeyinde, özellikle Grek kolonileri içinde bozulan ticari ve sosyal ortamın yeniden düzenlenmesi ve bu yolla İskitler döneminde olduğu gibi bölgeden ekonomik kazançlar elde edilmesine yönelik girişimlerin ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Sarmat Kralı Gatalos ile Atina’lı tüccarlar arasında bu amacı gerçekleştirmek için yeni bir ticaret antlaşması düzenlenmiş ve Grek denizcilerinin yeniden güven içinde ticaret yapabilmelerinin yolu açılmıştır. Ancak Gatalos’un bu uğraşlarına rağmen bölgede İskit yöneticilerinin sağladığı ölçüde barış ve refah ortamının tekrar gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır.⁵⁷

Sonuç

Bozkır ve Grek toplumlarının etkileşimi sürecinde, toplumların temel geleneklerinin belirli yararlar sağlanabilmesi karşılığında değişebileceği durumu açık bir biçimde gö-

⁵⁴ Ovid, Tris. III: IX/ I-VI.

⁵⁵ Ovid, Tris. III: X/ III-IV.

⁵⁶ Ovid, Tris. V: X/ XXVII-XXXIII.

⁵⁷ George Vernadsky, *Ancient Russia*, Yale University Press, New Haven 1944, s.85; İlhami Durmuş, *Sarmatlar...*, s.91.

rülebilmektedir. Bozkır halkları genel olarak savaşçı-saldırgan toplumlar olarak tanımlanmasına rağmen, bu özelliklerinin belirli ekonomik gelirlerle birlikte yumuşayabildiği görülmüştür. Bozkır toplumlarının Grekler ile karşılaşmaları, onlara yabancı toplumlara karşı salt saldırgan-savaşçı tutumlar sergilemenin dışında da farklı bir yöntem olduğunu öğretmiştir. Grek-İskit ya da Grek - Sarmat ilişkilerinde; bozkır toplumlarının savaş yöntemine başvurmadan, diplomatik yünden yabancı bir toplumla barışçıl ilişkilerin gerçekleştirilmesinin erken örnekleri görülebilmektedir. Dolayısıyla bozkır toplumları; bazı durumlarda savaşmaktan daha fazla yarar sağlayabilecek yeni uygulamaların varlığını deneyimlemişlerdir.

Grekler; Kuzey Karadeniz'e savaşarak girebilecek ve yerleşebilecek potansiyelde bir toplum olmasına rağmen, savaşma seçeneğinin kendileri için ne kadar olumsuz sonuçlar doğuracağını öngörebilmişlerdir. Karadeniz'den uzak olan farklı koloni bölgelerindeki yoğun işgal hareketlerinin İskit egemenlik sahasında etki görmeyeceği düşüncesiyle Grekler; Karadeniz çevresinde askeri hamle düşüncelerinden sıyrılıp bunun yerine diplomasi yolunun bölgedeki varlıkları adına olumlu sonuçlar doğurabileceğini anlamışlardır. Dönemin üstün askeri beceri ve teknolojisiyle donanmış olan ve bölgede egemen güç olan İskitler; Grek toplumunun Kuzey Karadeniz'de askeri işgal hareketleri gerçekleştirmesi ihtimallerini ortadan kaldırmış, Grek – İskit toplumları karşılıklı anlaşıp ortak fayda sağlayarak bölgede birlikte var olmuşlardır.

Karadeniz kıyılarındaki ve İç Asya'daki Grek kolonileri aracılığı ile bozkır toplumları; varlığına yabancı bulundukları yerleşik yaşam ve kentleşme olgusunu doğrudan gözlemleme fırsatı yakalamışlar ve çağdaşı olan toplumlara göre gelişkin bir kent organizasyonu ve mimarisi olan Grek toplumundan bu alanlarda önemli edinimler sağlamışlardır. Grek kentleşmesi ve mimarisi; anakarasından oldukça uzak coğrafyalara, bozkır halklarının bulunduğu bölgelere göçler aracılığıyla taşınarak buradaki bozkır halklarının mimari yapı oluşturma alışkanlığına etki etmiş ve böylece bozkır toplumları mimarisinin erken örnekleri oluşmaya başlamıştır.

Antik kaynaklarda Karadeniz'in kuzey bölümünün önce İskitya, sonrasında ise Sarmatya olarak adlandırılması; bu bölgedeki asıl egemen gücün bozkır toplumları olduğunu göstermektedir. Bozkır toplumları; Kuzey Karadeniz'de İskitya ya da Sarmatya adı verilen coğrafya içerisinde Grek kolonilerini toplamış; dönemin şartlarına göre eşine az rastlanır, federasyon benzeri bir yönetim düzeni oluşturmuştur. Bozkır toplumlarının bu politik düzeni oluşturmadaki altyapının ise büyük oranda askeri güce ve dönemin üstün askeri teknolojisine dayandığı saptanabilmektedir.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

DIODORUS, C.IV., (Çev. Charles Oldfather), Harvard University Press, Cambridge 1989.

DIODORUS, C.X, (Çev. Charles Oldfather), Harvard University Press, Cambridge 1989.

HERODOTOS, *Tarih*, (Çev. Müntekim Ökmen), , Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.

MACROBIUS, *Saturnalia*, (Çev. Percival Davies), Columbia University Press, New York 1969.

OVID, *Tristia – Ex Ponto*, (Çev. Arthur Wheeler), Harvard University Press Cambridge 1939.

PLUTARCH, *De Moralia*, C.III, (Çev. Frank Babbitt), Harvard University Presss. Cambridge 1961.

POMPEIUS TROGUS, *The Histories*, (Çev. Anno Domini), Thomas Marshe, London 1570

THUCYDIDES, *History of the Peloponnessian War*, C.II, (Çev. William Smith), , Harvard University Presss, Cambridge 1855.

Modern Kaynaklar

ABBOT, Evelyn, *A History of Greece*, G. P. Putnam's Sons, New York 1888.

ANDREWS, Smaranda, *Greek Cities on the Western Coast of the Black Sea: Orgame, Histria, Tomis and Kallatis (7th to 1st Century BCE)*, Iowa States Univiersity, Iowa 2010.

BABLER, Balbina, “Long Haired Greeks in Trousers: Olbia and Dio Chrysostom (Or. 36, ‘Borystheniticus’)”, *Ancient Civilization from Scythia to Siberia*, C. VIII, S.3-4, 2002, s.331-327.

BALTAC, Adela. - BOTTEZ, Victor, “A New Greek Inscription Discovered at Histria”, *Cercetan Archeologie*, S.14, 2007, s.223-227.

BACHRACH, Bernard, *A History of the Alans in the West*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1973.

BASILEVSKY, Alexander, *Early Ukraine*, McFarland & Company Publishers, North Carolina 2016.

BOARDMAN, John, *The Greeks Overseas: Their Early Colony and Trade*, Thames and Hudson, London 1980.

BRAUND, David, “Greater Olbia: Ethnic, Religious, Economic and Political Interactions in the Region of Olbia c.600 – 100 BC”, *Classical Olbia and the Scythian World* (Ed. David Braund), Oxford University Press. Oxford 2007, s.33-77).

CHRISTODOULOU, Stavros, “The History of Ancient Olbia in the Northern Black Sea Region”, *Balkan Studies*, S.51, 2016, s.216-242.

DURMUŞ, İlhami, *Sarmatlar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

EROĞLU, Engin, “İskitlerde Kuyumculuk”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, S.3, 2014, s.14-22.

de BOER, Jan, "The Greek Colonies in the Pontic Area During the 5th Century BC, Athens, The Rise of the Barbarian Kingdoms and the Ionian Revolt: An Economic Approach", *Talanta*, S.36, 2007, s.269-287.

FELTHAM, Heleanor, "Nomad Culture, Greek Style: Steppe Jewellery and Adornment", *Sino-Platonic Papers*, S.205, 2010, s.1-31.

FINLEY, Moses, *Antik Çağ Ekonomisi*, (Çev. Hatice Palaz Erdemir), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul 2007.

FOTINI, Fantsoudi, *A Comparative Study of Ancient Greek City Walls in North-Western Black Sea During the Classical and Hellenistic Times*, International Hellenic University, Thessaloniki 2011.

HAESNER, Chhay, "Central Asia: A Melting Pot of Persian, Greek, Indian and Chinese Cultural Traditions", *Indian Journal of History of Science*, S.51, 2016, s.630-643.

HARMATTA, Janos, *Studies in the History and Language of the Sarmatians*, Szeged, Acta Universitatis de Attila Jozsef Nominatae, Szeged 1970.

HIND, John, "Archaeology of the Greeks and Barbarian Peoples Around the Black Sea", *Archaeological Reports*, S.39, 1992, s.82-112.

GAVRILYJUK, Nadezda, "The Graeco-Scythian Slave Trade in the 6th and 5th Centuries BC", *The Cauldron of Ariantas: Studies Presented to AN Scegllov on the Occasion of his 70th Birthday* (Ed. Pia Bilde, Jakob Hojte, Vladimir Stolba), Aarhus University Press, Aarhus 2003, s.75-86.

GENITO, Bruno, "The Archaeological Cultures of the Sarmatians with a Preliminary Note on the Trial-Trenches at Gyoma 133, Sarmatian Settlement in South-Eastern Hungary", *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli*, S.42, 1988, s.81-126.

GÖZLÜ, Ahmet, "Antik Yunan (Hellen)'de Koloniler ve Bunların Nitelikleri", *Folklor/Edebiyat*, C.21, S.81, 2015, s.179-190.

GRAKOV, Boris, *İskitler*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

KLENINA, Elena, "The Dorian Colony of Chersonesos in Taurica: Historical and Economic Aspect of the Development in the Hellenistic Period", *Greek Colonisation: New Data, Current Approaches* (Ed. Dimitra Trsangari), Alpha Bank, Athens, 2015, s.37-57.

KRAPIVINA, Valentina. - Sergey Kryzhitskij - Sergei Okhotnikov,, - Evgenia Reina, - Tatajana Samoylova - Natalia Sekerskaia - Jan Chochorowski, 2001, *Ancient Greek Sites on the Nothwest Coast of the Black Sea*, Hellenic Foundation for Culture Odessa Branch, Kiev 2001.

MAKHORTYKH, Sergey, "The North Black Sea Steppes in the Cimmerian Epoch", *Impact of the Environment on Human Migration in Eurasia* (Ed. Marian Scott, Andrey Alekseev, Ganna Zaitseva), Academic Publishers. New York 2004, s.35-44.

- MANSEL, Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1963.
- MIELCZAREK, Magda, “The Bosporan Army and The Army on the Bosphorus in the Time of Mithradates VI. Eupator”, *Fasciculu Archaeologiae Historicae*, S.27, s.11-19.
- MINNS, Ellis, *Scythians And Greeks*, Cambridge At University Press, Cabbidge 1913.
- PETROPOULOS, Elias, “Ancient Greek Colonisation and Modern Scholarship: Colonial Endeavours in the Black Sea Region”, *Greek Colonisation: New Data, Current Approaches*, (Ed. Polixeni Veleni, Dimitra Tsangari), Alpha Bank. Athens 2015, s.93-111.
- ROSTOVTZEFF, Michael, *Iranians and Greeks*, At the Clarendon Press, Oxford 1922.
- SOLOVYOV, Sergey, “Archaic Berezan: Results of Recent Archaeological Investigations and Its Historical Interpretations”, *Panionion Symposiom*, S.26, 2007, s.531-540.
- STOLBA, Vladimir, “Archers of the Blessed City: City’s Deliverance in the Coinage of Early Hellenistic Olbia”, *Notae Numismaticae*, S.10, 2015, s.43-58.
- STOLYARIK, Elena, “Scythians in the West Pontic Area: New Numismatic Evidence”, *The American Numismatic Society*, S.13, 2001, s.21-34.
- TARN, William, “Alexander: The Conquest of the Far East”, *The Cambridge Ancient History*, S. 6, Cambridge at the University Press, Cambridge 1933, s.387-437.
- TREISTER, Mikhail, “Excavations at Pantikapaion, Capital of the Kingdom of the Bosphorus: Old Finds, Recent Results and Some New Observations”, *Greek Archaeology without Frontiers* (Ed. Jan Todd), Athens, National Hellenic Research Foundation, Athens 2002, s.151-172.
- VASILESCU, Angela - Bogdan constantinescu - Daniela Stan - Gabriel Talmatchi - Daniele Cecedato, “XRF and micro-PIXE Studies of Inhomogeneity of Ancient Bronze and Silver Alloys”, *Nuclear Instruments and Methods in Physics Researh Section B*, S.406, 2017, s.1-7.
- VERNADSKY, George, *Ancient Russia*, Yale University Press, New Haven 1944.
- VINOGRADOV, Jurij “Rhythms of Eurasia and the Main Historical Stages of the Kimmerian Bosphoros in Pre-Roman Times”, *Black Sea Studies* (Ed. Pia Bilde), Facts On File, New York 2006, s.13-27.
- YILDIRIM, Ercüment, “Türklerdeki Kut Anlayışı ile Mezopotamya’daki Kralın Kut-sallığı İnancının Karşılaştırılması” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.70, 2021, s.325-342.

Web Kaynakları

<https://loris.kdl.kcl.ac.uk/iospe2/webroot/images/inscriptions/30.283A.jp2/full/full/0/default.jpg> (12.05.2021).

<https://loris.kdl.kcl.ac.uk/iospe2/webroot/images/inscriptions/30.288.jp2/full/full/0/default.jpg> (09.10.2020).

YUNUS EMRE ŞİİRLERİNDE “BAŞ” SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

*An Evaluation on the Word “Head” in
Yunus Emre’s Poems*

Öğr. Gör. Mustafa Büyük

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
Ordu/Türkiye E-posta: mustafabuyuk@odu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8682-8263>

DOI: <https://doi.org/10.29329//akalid.2023.592.3>

Makale Türü	Araştırma - Research	Article Type
Geliş Tarihi	20 Haziran - June 2023	Received
Kabul Tarihi	26 Haziran - June 2023	Acceptance
Yayın Tarihi	29 Aralık - December 2023	Publication
Sayfa Aralığı	41 - 55	Pages Range

Mustafa Büyük, “Yunus Emre Şiirlerinde Baş Sözcüğü Üzerine”, *Akademik
Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*,
C. 1, S. 1, Aralık 2023, s 41-55.

Öz

Yunus Emre, kullandığı kelimeler ve ifade kalıpları, bunlara yüklediği anlamlar ve mecazlar ile Türkçenin edebî bir dil haline gelmesine en büyük katkıyı sağlayan mutasavvıf Türk şairidir. Son yıllarda gelişen teknolojinin de etkisiyle nesiller arasında iletişim bağıni olumsuz yönde etkileyen gelişmeler çok büyük bir hızla yaygınlık kazanmaktadır. Günümüzde pek çok dilde olduğu gibi Türkçede de kullanım alanı daralmış, anlamı değişmiş, argolaşmış, içi boşaltılmış, unutulmaya yüz tutmuş, artık yalnızca simgelerle ifade edilir olmuş, sözcük ve sözcük öbeklerinin sayısının hızla artmakta olduğu görülmektedir. Bunlardan biri de büyük Türk şairi Yunus Emre’nin eserlerinde millî, manevi sesi; ahengi ve dehasıyla söyleyip yazdığı dizelerinde birbirinden farklı anlamlarıyla isim, sıfat gibi işlevlerle, ustalıkla kullandığı on binlerce sözcükten biri “baş” sözcüğü olmuştur. Bu sözcük Türk dilinde, asırlardır farklı anlamlarıyla sözlü ve yazılı kültürde kullanılmıştır. Günümüzde olduğu gibi yıllar öncesinde Göktürk Yazıtları, Dîvânü Lugâtî’t Türk, Kutadgu Bilig gibi Türk dili ve kültürünün başyapıtı eserlerde “baş” sözcüğü çok yaygın olarak karşımıza çıkar. Kıtalaraya yayılan çok geniş bir coğrafyada, yüz yılların birikimi olarak bilim, sanat, kültür, dil, edebiyat, yönetim, tasavvuf vb. gibi hayatın hemen her saha veya safhasında pek çok kez

“baş” sözcüğü yaygın bir şekilde kullanıla gelmiştir. Türk kültüründe “baş” sözcüğün tarih boyu geniş kullanım alanına rağmen günümüzde anlamı fazlaca bilinmeyen “başın sağalsın” şeklinde bir sözcük öbeği olarak, yalnızca taziye amacıyla çok yaygın ve farklı bir kullanımı vardır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Yunus Emre, Baş, Sağaltmak, Yara, Taziye,

Abstract

Yunus Emre, who is a Turkish Sufi poet, made the greatest contribution to the transformation of Turkish into a literary language through the words and expressions he used, the meanings and metaphors he attached to them. However, recent technological advancements have negatively impacted intergenerational communication, leading to widespread developments that diminish the usage, alter the meaning, turn into slang, empty out the content, and push words and phrases towards oblivion, now being expressed solely through symbols. One such word is "baş" (head), which Yunus Emre skillfully used with various meanings as a noun, adjective, and in different contexts in his works. Throughout centuries, this word has been extensively used in oral and written culture, including Göktürk inscriptions, Dîvânü Lugâtî't Türk, Kutadgu Bilig and other masterpieces of Turkish language and culture. It has been prevalent in diverse fields such as science, art, culture, language, literature, governance, and sufism, spanning a vast geography over centuries. Despite its wide usage in Turkish culture, the phrase "başın sağolsun" (may your head be healed) has a common and distinctive usage solely for expressing condolences, although its meaning remains largely unknown today.

Key words: Turkish, Yunus Emre, Head, Healing, Wound, Condolences.

Giriş

Günümüzde Türk dilinde pek çok sözcüğün, söz öbeğinin anlamını yitirdiği veya değişime uğradığını görüyoruz. Sevinç, üzüntü, neşe, acı, vb. insani duyguları paylaşırkenki davranışlarımız ve o esnada dillendirdiğimiz sözcüklerimiz de anlamını yitirmeye başlıyor. Hepsinden önemlisi, birkaç harf ile, sadece sessiz harflerle kısaltmalarla ve dahası anlamı zenginleştirir umuduyla kullandığımız simgeler olan emojielerin hegemonyasına kurban giden, sözcüklerin sayısının hızla arttığını sadece görmüyor aynı zamanda tüm yönleriyle yaşıyor ve tükenişe katkı sunuyoruz. Büyük bir çoğunluğumuz belki hâlâ farkında değil lakin değerleri büyük bir hızla değersizleştiren bu tüketim hastalığının en hoyratça değersizleştirip tükettiği değerimiz, dilimiz, duygularımız kısaca biz, güzel Türkçemiz.

Sesimizin çıkmadığı veya yeterli olmadığı durumlarda örneğin işitme engelliler ve özel amaçlarla geliştirilen işaret dili ne kadar büyük zenginlikse, özel amaç, ihtiyaç ve anlam olmadan sadece emojielerin sessiz semboller dilini şuursuzca kullanmak sesimizin yoksunluğuna davetiye çıkarmak olmalıdır. Bu yok edici hastalıktan en az zararla kurtulmanın, millî benliğimizi korumanın en önemli ve belki de tek yolu dilimize sahip çıkmaktır. Bunun en etkili yolu da Türkçenin şaheserlerine başvurmak onları okumak, okutmak, anlamak, anlatmak, konuşturmak ve dinletmek olsa gerek.

İnsani değerler bakımından en üst seviyede anlam taşıyan çok yaygın davranış ve sözlerimizden biri de bir başkasının acısını, üzüntü ve kederini paylaşmaktır. Bu amaçla şimdilerde sosyal medyada üzüntülü ruh hâlini ifade amacıyla ağlayan yüz ifadeli emojielerin kullanımı yaygınlaşmış olsa da ölen kişinin yakınlarıyla yüz yüze gelindiğinde

“Başın sağolsun. Allah sabırlar versin. Allah rahmet eylesin.” gibi ifadelerle muhatabin üzüntü ve kederi insani duygularla paylaşıyor, acısını bir nebze de olsa hafifletmek arzusuyla söz ve vücut diliyle teselli verilmek isteniyor.

“Baş” sözcüğü ile türetilen, sözcük öbekleri insan, mekân, doğa, hayvan, bitki, eşya ve eylem ile ilgili olarak isim, sıfat, fiil vb. farklı anlamlarda olay olgu, destan, hikâye, masal, atasözü, deyim, ağıt, ilahi, türkü ve şarkı gibi eserlerde kullanılmıştır. Mevcut bilgilere göre ilk sözlü örnekleri Orta Asya’ya milattan önceki yüzyıllara, yazılı örnekleri de Orhun Yazıtları’na, miladi yedinci yüzyıla kadar uzanır. “Baş” sözcüğü ve ilgili söz öbekleri, özellikle 13. ve 14. yüzyıllar Anadolu Türkçesinde pek çok düşünür ve mutasavvıfın eserlerinde, farklı anlamlarıyla yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Ancak bu çalışma halk dilinde taziye dilemek için yaygın olarak kullanılan “başınız sağolsun” sözünden hareketle “baş” sözcüğünün Türk kültüründeki yeri, anlamı ve önemini Yunus Emre’nin millî, manevi sesi, ahengi ve dehasından istifade ile açıklamayı hedeflemiştir. Peki ya “başın sağolsun” sözünün aslı ve anlamını biliyor muyuz? Bu sorunun en güzel cevabını büyük şairimiz Yunus Emre’de buluyoruz. Sorunun cevabın vermeden kısaca Yunus ve eserlerini tanımaya ihtiyacımız var.

1. Yunus Emre Hayatı ve Eserleri

Yunus Emre’nin 638 (1240-41) yılında doğduğu, seksen iki yıl yaşadığı ve 720’de (1320) vefat ettiği kabul edilir.¹ Her ne kadar doğum ve vefatı hakkında bu tarihler verilse de birbirinden farklı coğrafyalarda bulunduğu söylenen kabri konusunda olduğu gibi doğduğu yer ve hayatı ile ilgili kaynaklarda da farklı bilgiler verilir. Yunus Emre’nin yaşadığı coğrafya hakkında aşağı yukarı bir bilgi sahibi olmakla birlikte Anadolu’da kesin olarak nerede doğduğu, nerede yaşadığı, ziyaret ettiği şehirler ve nerede öldüğü hakkında sağlam ve güvenilir bilgiye sahip değiliz.² 1320 dolaylarında Eskişehir’de öldüğü söylenir. Eskişehir Sarıköy (şimdi Yunusemre köyü), Karaman, Aksaray Ortaköy, Bursa, Manisa Kula Emresultan, Erzurum Dutçu (Düzcü), Isparta Keçiborlu, Afyon Sandıklı, Ankara Nallıhan Emresultan köyü, Ordu (Ünye Yunus Emre Mahallesi) ve Sivas. Bunların yanında Azerbaycan’ın Gâh bölgesinde de bir makam mevcuttur. Bazı kaynaklarda Yunus’un mezarının Sivrihisar yakınlarındaki Sarıköy’de olduğu belirtilmektedir Sarıköy’deki mezar Ankara-Eskişehir demiryolu hattının yapılması esnasında 6 Mayıs 1946 tarihinde açılmış, kabirdeki bakiyeler geçici mezara nakledilmiş, 1970’te yeni yapılan bir anıtmezarla bugünkü yerine getirilmiştir. Fuad Köprülü, Abdülhakî Gölpinarlı ve Faruk K. Timurtaş da Yunus’un mezarının burada yer aldığını kabul ederler.³

¹ Mustafa Tatcı, “Yûnus Emre” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I. Basım, Ankara 2013, 43.Cilt, s.600-606.; Yunus Emre’nin doğum ve ölüm tarihleri hakkındaki belirsizlik Adnan Sadık Erzi’nin Beyazıt Devlet Kütüphanesi’ndeki bir mecmuadan (nr. 7912, vr. 38b) alarak neşrettiği belge ile ortadan kalkmıştır. Bkz. Adnan S. Erzi, “Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I: Yûnus Emre’nin Hayatı Hakkında Bir Vesika, I.”, TTK Belleten, XIV/53 (1950), s.85-89.

² Salim Küçük, *Yûnus Emre Dîvânı’nda Söz Varlığı İncelemeleri*, İstanbul, Fenomen Yayınları I. Baskı Ankara 2022, s.161-178.

³ M. Tatcı, “Yûnus Emre” s.602.

Anadolu’nun pek çok yerinde ve Azerbaycan’da Yunus’a ait mezar ve makamlar mevcuttur. Yunus’un seyahat ettiği yerlerdeki sohbetlere katıldığını, çok sevildiğini ve hâtırasının yaşatıldığını gösterir. Muhtemelen bazı seyahatlerinde mürşidi Tapduk Emre ile beraber bulunduğundan destani hayatları sevenlerinin tahayyülünde yaşamış ve yaşatılmıştır.⁴

Yunus Emre’nin hayatı gibi eserleri ile ilgili mevcut bilgilerin kısmen tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Yapılan araştırmalara göre, *Risâletü’n Nushîyye* 707 (1307) yılında Mesnevi şeklinde yazılmış 600 beyitlik bir risalesi (Nasihatler kitabı) vardır. Bir de kendisine ait 417 şiirin toplandığı, ölümünden yetmiş yıl sonra düzenlenmiş *Divan*’ı vardır. Ancak bugüne kadar tam bir Yunus Emre Divanı ortaya konulamamıştır. Çünkü hangi şiirlerin Yunus Emre’ye, hangilerinin Âşık Yunus veya bir başka Yunus’a ait olduğu tespit edilememiştir. Yunus’un şiirleriyle ilgili araştırmalarda divan nüshalarından başka mecmua ve cönklerin de incelenmesi gerekir; zira mecmualarda Yunus’a ait şiirlere rastlanmıştır.⁵ Bunların bir bölümü dil incelemeleri sonunda ayıklanmış, böylece 417 şiirin onun olduğu konusunda görüş birliğine varılmıştır. Ayrıca Yunus Emre adını taşıyan ve başka şairlerin elinden çıktığı ileri sürülen 310 şiir daha derlenmiştir. Dolayısıyla Yunus Emre divanıyla ilgili taramalar tamamlandıkça daha özgün çalışmalar ortaya konulacaktır. Aksi durumda bu çalışma gibi hep bir yönüyle eksik kalacaktır.

Yunus Emre şiirlerinde insani, uhrevi, dinî, ilahi, psikolojik, sosyal, kültürel, iktisadi vb. olaylar görülür. Fani dünya hayatının çeşitli safhalarına dair, izler ebedi hayata dair bilgilerle örüntülü işlenir. Dolayısıyla düşüncelerini *Kur’an ve Sünnet*’e bağlı kalarak yorumlar. Ona göre varlık tektir. Mutlak varlık Allah’tır. Eserlerinde, Tanrı, insan varlık birliği, ilahi aşk, sevgi, yaşama sevinci, barış, kâinat, ölüm, olgunluk, alçakgönüllülük, erdem, cömertlik, gibi genellikle hayatın gerçekleriyle iç içe olan kavramları işler. Öte yandan Yunus Emre’nin, Eski Anadolu Türkçesi’nin oluşumunda çok önemli rol oynayan ilk ve en önemli Türk şairi olduğu değerlendirilir. Dilimizi eşsiz bir ustalıkla kullanan Yunus’un şiirlerinde Türkçe, en güzel şeklini almıştır. Türkçemizin millî sesini, ahengini dehasını en iyi yansıtan usta bir şairdir. Onun kullandığı kelimeler ve ifade kalıpları, bunlara yüklediği anlamlar ve mecazlar Türkçe’nin edebî bir dil haline gelmesi yolunda büyük bir aşama olup Yunus’u diğer mutasavvıf şairlerden ayırır.

2. Yunus Emre Şiirlerinde “Baş” Sözcüğü

Türkçede “baş” sözcüğünün çok zengin bir kullanım alanına sahip olduğu görülür. Günümüzde olduğu gibi yıllar öncesinde Göktürk Yazıtları, *Dîvânü Lügâtî’t Türk*, *Kutadgu Bilig* gibi Türkçe’nin başyapıtı eserlerde “baş” sözcüğü çok yaygın olarak karşımıza çıkar. dil, edebiyat, siyaset, bilim, yönetim, din ve tasavvuf gibi pek çok alanda ‘baş’ sözcüğünün insan, doğa, hayvan, bitki, eşya araç-gereçler vs. ilgili olarak

⁴ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1919, (Haz. Orhan F. Köprülü), Ankara 1976, s. 274.

⁵ M. Tatcı, “Yûnus Emre” s.602-603.

isim, sıfat, fiil vb. farklı anlamlarda deyimler ve atasözleri, sav, koşuk, sagu, destan, ilahi, türkü, şarkı, hikâye vb. eserler içinde kullanıldığı görülür.

Devlet hizmetlerinden gündelik hayatta varana kadar “baş” sözcüğü kullanılarak onlarca sözcük ve türevleri geliştirilmiştir. Örneğin çeşitli askerî rütbe, idari makam-mevki ve vazife görev ve hizmetleri belirten unvanlarda *Başbuğ, Cumhurbaşkan, Başkan, Başbakan, Başvezir, Başkent, Başkomutan, Başçavuş, Asesbaş, Hekimbaş, Eczacıbaş, Kapıcıbaş, Bezirganbaş, Fırka veya Parti Başkanı, Amelebaş, Dayıbaş, İşçibaş, Ustabaş, Aşçıbaş, Arabacıbaş, Kulüp başkanı, Kolbaşkanı, Sınıfbaşkanı, Kayıkçıbaş, Topçubaş, Başkonuk, Başkonak, Başpehlivan, Başalkışçı, Başbakıkcı, Başbinbaş, Başbodostlaması, Başbölükbaş, Başcüce, Başçakırsalan, Başçuhadar, Başdefterdar, Başdeveci, Başdilsiz, Başefendi, Başeski, Başgöz sadakası, Başhalife, Başhaseki, Başibozuk, Başkadın, Başkaldırmak, Başkalık, Başkapı, Başkapıgölü, Başkapıkethüdası, Başkapıoğlu, Başkarakollukçu, Başlala, Başikbal, Başını ortaya koymak, Başmaklık, Başmuhasebe, Başmukataacı, Başoda, Baş nâra yanmak, Başodabaş, Baş omuzluğu, Başpâre, Başruznâme, Başsakirt, Başsedir, Başyazıcı, Baştina, Başyatırmaları, Baştarda*⁶ gibi kelimelerin sayısı artırılabilir.

Coğrafi mekân ve yer belirlemelerde, *Dağbaş, Tepebaş, Taşbaş, Kayabaş, Bağlarbaş, Köşe baş, Köprübaş, İrmakbaş, Gölbaş, Yolbaş, Çeşmebaş, Evbaş* şeklinde kullanılmıştır. İnsan hayvan ve bitkilerle ilgili olarak tanımlamalarda ve eylemlerde, *Baş, Başlık, Başak, Baş vermek, Baş almak, Baş eğmek, Baş açmak, Başgöz olmak, Baş bağlamak, Başlamak, Başarmak, Başucu, Başaltı, Başparmak, Baş tacı, Baş kesen, Başa çıkmak, Akli başa gelmek, Akli başından gitmek, Başından atmak, Başından çevirmek, Başa bela olmak, Başı belaya gitmek, Başa çıkmak, Başlıktan çıkmak, Başından savuşmak, Başına çıkmak, Başa geçmek, Başta kalmak, Baş tahtası, Baş aşağı, Baş eğmek, Baş sallamak, Baş yukarı, Baş sağlığı, Bağrı başı* vb. gibi örnekler artırılabilir. Bunca zenginlik içinde bu çalışmada yalnızca Yunus Emre’nin “baş” sözcüğünü nerelerde ne şekilde kullandığından bahsedilmiştir. O’nun şiirlerinde 130’dan fazla yerde “baş” sözcüğünü kullandığı tespit edilmiştir. “Baş” sözcüğü “kafa, lider, önder, büyüğümüz gibi anlamlarla isim, sıfat ve fiil olarak isim, sıfat tamlamaları ve deyimlerde kullanılmıştır. Bir başka anlamı da yüz yıllardır Anadolu, Balkanlar ve Türk dünyasında “yara” anlamında kullanılmasıdır. Yani birden çok anlamda işlevsel bir sözcüktür. Yunus’un şiirlerinde bu sözcük farklı anlamlarıyla etkili bir şekilde kullanılmıştır. Bu sözcüğün geçtiği şiirlerin tamamı yerine bu çalışmanın kapsamı da göz önünde bulundurularak mısralar paylaşılmıştır.

Yunus Emre şiirleri ile ilgili olarak bizi böyle araştırmaya sevk eden ise hemen hepimizin hayatın doğumdan sonraki en önemli gerçeği olan ölümle karşılaşmamızda sıklıkla ifade ettiğimiz *Baş sağlığı* ve *Yara sağaltmak* ifadeleri olmuştur. Hayat bu, doğum var, ölüm var. Herkes doğar, kimileri daha bebeklik ve çocuk çağında veya gençliğinin baharında, kimileri, büyüüp, sağlıklı bir yetişkin iken, kimileri *ilk yaratılışında olduğu gibi baş aşağı edilmiş* ihtiyar bir *piri fani* olarak hayata ve sevdiklerine veda ederek ebedi aleme göçer. Bazılarının vefatı Yunus Emre’nin ölümünde olduğu gibi *üç günden sonra*

⁶ Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları 15. Baskı, İstanbul 2006, s.364-366. ; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993. C. I. s.160-170.

da olsa hemen herkes geride kendini duyuracağı birilerini bırakır. Haliyle onları teselli etmek için bir şeyler söylemek gerekir. Hemen her birimiz en yakınlarımız varlık sebeplerimiz anne baba, kardeş, eş, evlat, dede, nine, hala, amca, dayı, teyze, yenge veya onların çocukları (şimdilerde ayrım yapmadan hepsine kuzen deniyor!), konu komşu eş dost, meslektaş, amir, memur, mesai arkadaşı vs. vefatları vesilesi ile bir tanıdığın bir yakınımızın, bir dostumuzun “*Allah sabırlar versin, Son acınız olsun, Allah rahmet etsin, Mekânı cennet olsun*” ifadelerine muhatap olmuşuzdur. Bu ifadelerden birisi de “*başın sağ olsun*” dur. *Başınız sağ olsun (sağalsın)*”⁷ ifadelerine muhatap olmuşuzdur. Bizler de bu ifadelerden hemen hepsini yeri ve zamanı geldiğinde muhataplarımıza yönelterek acılarını paylaşmak, yaralarını sarmak arzusunda olduğumuzu ifade ettik. Her seferinde hüsnü kabul ile karşılandık. Acısına ortak olduğumuz hiç kimsenin rahatsız olduğunu görmedik. Ta ki bir dost meclisinde, ölüm ve baş sağlığı üzerine yapılan bir sohbe kadar bu böyle süre geldi. Ancak bu sohbede bir arkadaşımızın “*Ben başınız sağolsun ifadesinden boşlanmıyorum kullanmak istemiyorum, kullanmayı da tasvip etmiyorum. Bana ölen öldü gitti, sen sağ ol, sen iyisin ya ölmedin ya önemli olan sensin, ona bak der gibi geliyor.*” sözlerini sarf etmesine kadar bu durum süregeldi. Artık bir yakını kaybeden birine “başın sağ olsun” diyemez olmuştum. “Allah sabırlar versin, Son acınız olsun, Allah rahmet etsin, Mekânı cennet olsun” ifadeleriyle taziyelerimizi bir süre sunmaya devam ettim. Diğer yandan bize karşı samimiyetle yöneltilen “başınız sağ olsun” ifadesinin incitici bir yanı olmamalı, bu ifadeyi çekinmeden kullanabilmeliyiz diye düşündüğümüz için tevazu ile taziyelerimizi kabul ettik. Ancak bir yandan da niçin “Başın sağ olsun” deriz? diye araştırmaya karar verdik. Nihayet, Yunus Emre’nin;

Acep şu yerde varm'ola
Şöyle garip bencileyin
Bağrı başlı gözü yaşlı
Şöyle garip bencileyin
Gezdim Urum ile Şamı
Yukarı İlleri kamu
Çok istedim bulamadım
Şöyle garip bencileyin
Kimseler garip olmasın
Hasret oduna yanmasın
Hocam kimseler duymasın

⁷ Ş. Sâmi, *Kamûs-ı Türkî*, Sağaltmak: iyileşmek, iadeyi sıhat etmek. s.806.; Ayrıca bkz. Həsən Bəy Hadi, *Divan-ü Luğat-it Türk İncelemeleri Divan-ü Luğat-it Türk” den Derlenmiş Etimolojik Sözlük*, Təbriz 2005. Sağaltmaq. doğrutmaq. düzəltməks. 169, ağrısını sağaltmaq üçün kullanılan bir kök dərman, əlac edmək s.253, 638. dərman yapmaq s.688, sağlam duruma qoymaq.s.619, 748, iyi etmək s. 965, 966.

Şöyle garîp bencileyin
Söyler dilim ağlar gözüüm
Gariplere göynür özüüm
Meğerki gökte yıldızım
Şöyle garîp bencileyin
Nice bu dert ile yanam
Ecel gele bir gün ölem
Meğerki sinimde bulam
Şöyle garîp bencileyin
Bir garîp ölmüş diyeler
Üç günden sonra duyalar
Soğuk su ile yuyalar
Şöyle garîp bencileyin
Hey Emre'm Yunus biçare
Bulunmaz derdine çare
Var imdi gez şardan şara
*Şöyle garîp bencileyin.*⁸

Dizelerinde yer verdiği “Bağrı başlı gözü yaşlı” ifadesini ve anlamını öğrenince, anladım ki Anadolu Türkçesinde “baş” sözcüğünün “Kafa⁹, Server¹⁰, Baş, Reis, Başkan, Başbuğ, Ulu kimse¹¹, Önder, Büyük” gibi anlamlarından daha derin daha özge, daha başka anlamları da varmış. Bunlardan biri de “Yara”¹² demekmiş. Yunus Emre burada Türk toplumunda yaygın bir şekilde kullanıldığı üzere “bağrı başlı” derken “bağrı yaralı” anlamında bu ifadeyi kullanmış. Bu ifadenin anlamı üzerinde düşünmeye ve araştırmaya devam ettim. “Başın sağ olsun” “yaran sağalsın” demek miydi? Yoksa böyle bir anlamı olamaz mıydı? Sağolsun değil de başka bir sözcük mü olmalıydı? Öyle ya dilimizde bazı sözcüklerin yazılışı aynı olsa da zamanla anlamı da yazılışı da değişebiliyordu. Nihayet “sağolsun” ifadesinin “sağalsın” yani “iyileşsin” anlamında olduğu anlaşılmıştı. Bu ne güzellik, bu ne incelikti, birine “başın sağalsın” derken “yaran iyileşsin” dediğimizi nihayet öğrenmiştik. Artık birisine çekinmeden başsağlığı dileyebiliyorum. Ancak “başın sağolsun” yerine “başın sağalsın” diye ifade ederek ve anlamını bilerek.

⁸ <https://www.antoloji.com/acep-su-yerde-var-m-ola-siiri/> (E.T. 26.11. 2021)

⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 26. Baskı. Ankara 2010, s.82, 552.

¹⁰ M. Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, İstanbul, H. Yayınları 2020, s.350.

¹¹ S. Küçük, *Yûnus Emre Dîvânı...*, s.155,159.

¹² F. Devellipoğlu, *Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik ...*, s.1348.

Sekiz yüzyıl önce söyleyip yazdıklarıyla hayatın en temel olaylarıyla ilgili ifadeler kullanırken bize tuttuğu ışıkla sözcüklerimizi ısıldatan Yunus, bu “baş” sözcüğünü başka nerelerde ne anlamlarda kullanmıştı görmek ve paylaşmak gerekir. Aşağıda Yunus Emre’nin şiirlerinde “baş” sözcüğünü kullandığı mısralar sıralanmıştır.

- ... Bağı başlı gözü yaşlı ...
- ... Kiminin başında biter ağaçlar ...
- ... Kiminin başında sararır otlar ...
- ... Başları ucunda hece taşları ...
- ... Sultani iltir baştan yitirir hanmanını ...
- ... Ferhat bu aşk yolunda başın küllüğe tuttu ...
- ... Baş açık ayak yalını ...
- ... Ye nice bir başımı tıp eyleyip çevgan olam ...
- ... Göçtü kervan kaldık dağlar başında ...
- ... Baş verüben can terkini ...
- ... Garip başım bu sevdayı ...
- ... Onulmaz bağrımın başı ...
- ... Bugün cana başa kalmaşam gayrı ...
- ... Başıma dikeler hece ...
- ... Baştan aşağı yâreyim ...
- ... Ferhat olup tuttum başım ...
- ... Karlı dağların başında ...
- ...Hiç onarmaz bağı başın habersüzün gelür ölüm...
- ...Başıma dikeler hece ne erte bilem ne gece...
- ...Aşk başından aşacağız gönlünü zâr etse gerek...
- ...Ecel erer kurur baş tez tükenir uzun yaş...
- ...Ol dem nereye kaçalar baş kurtarası yer gerek...
- ...Tanla durup başın kaldır ellerini suya daldır...
- ...Şol gün geliser başa unutma arasâtı...
- ...Nice yüksek yürür isem, aşk başımdan aşağılar diye sızlanırken...
- ...Başında aklı olan, ücrete amel etmez...
- ...Miskin Yunus’un canı başında ser-encâmı...
- ...Ey dost senin aşkın odu ciğerim bâre baş gelir...

...Söyler isem sözüm savaş söylemezsem ciğerim baş...
 ...Gör nice taşlar atılır dost için başlar tutulur...
 ...Sabırla benim işim nasıl varısar başa...
 ...Dost diye geçti bu ömrüm başarmadım dost kulluğun...
 ...Koyam başara ol beni ben hiç iş başaramazam...
 ...Gövdemde kuvvetim sensin başım götürüp gitmeğe...
 ...Başımı elime alıp yoluna verem yürüyem...
 ...Aşkına düşen kişi can ile baştan geçer...
 ...Dost ile pazar için nice bin baştan geçe...
 ...Ol dost yüzün göreliden aklım başa gelmez benim...
 ...Bûnun gibi tertib ile benim işim varmaz başa...
 ...Canım aşkın külüngüne Ferbâd olup tuttum başım...
 ...Giderim aklım başımdan şâşaban...
 ...Değiben dertli başıma zârlıklar eyleyeyin...
 ...Hiç danışığım yok iken başım onunla hoş oldu ...
 ...Aklım başıma gelmedi aşk şarabın tatmayınca...
 ...Nice yüksek yürür isem aşk başımdan aşagelir...
 ...Bir dem hicâbı sürülür bir dem hicap başa gelir ...
 ...Zirâ ki bu aşktan yegrek hiç yokdurur başa gelir...
 ...Ol kıyâmet pazarında her bir kala baş kayısı...
 ...Üç ile hostur başım birine boşup geldim...
 ...Bunda başlar yiter kanlar sorulmaz...
 ...Baş sücûda varmadan kılınır tâatımız...
 ...Akıl çün fenâyâ vara deli olan ne başara...
 ...Baştan ayağa değin Hak'tır ki seni tutmuş...
 ...Mûsâ erdi hazrete başladı müinâcâta...
 ...Yüce dağların başında salkım salkım olan bulut...
 ...Yarı kıldım ben yoldaşı onulmaz bağrımın başı...
 ...Karlı dağların başında salkım salkım olan bulut...
 ...Miskin Yunus bîcâreyim baştan ayağa yâreyim...
 ...Geldi başıma gördüm ol söz yerinceymiş...
 ...Dostu görmez baş gözü ayrıksı basar gerek...

...Zihî devletli başlar eve dervişler geldi...
 ...Sohbetlerde baş çatıp yanmayan âşık mıdır...
 ...Ayaklara düşer Yunus bu yola baş olan kimdir...
 ...Dersin şeyhin yoluna yalınayak baş açık...
 ...Aşıklık cem'iyetin başla boynumda taktım...
 ...Bu kamu tâatların başı miskinlik imiş...
 ...Eğer akı başta ise gönli de ol tuştâ ise...
 ...Edeb tâcın başına ur gör müfsid nicesi kızar...
 ...Dünyâda Peygamber'in başına geldi bu aşk...
 ...Gönül gözü görmeyince hiç başgözü görmeyiser...
 ...Rahman yoluna beni göstermeğe baş oldu...
 ...Miskin Yunus Emre'nin meğer bağı baş oldu...
 ...Tûl-i amel başın uzatmışım ben...
 ...Çalab'ın aşkı benim bağı baş eyledi...
 ...Çalab'ımın ol aşkı bağı baş eyledi...¹³
 ... Günde iki kez çözerler başına akça dizerler...
 ... Devlet tavı başa kondu aşk kadehi bana sundu...
 ... Akı başa devşirdi hayrı şerden seçer oldum...
 ... Hayra döndü benim işim endişeden azad başım...
 ... Nefsimin başını kestim kanatlandım uçar oldum...
 ...İbâdetler başıdır terk-i dünyâ...¹⁴
 ... Görenler baş indirir İbrâhim Edbem misin...
 ...Bil kim iyi söz ile her bir iş gelir başa...
 ...Müşkilin ayân olsun baş indir ulumuza...
 ...Aklın önünde baş koyup secdeye...¹⁵
 ...Gevdemde kuvvetim sensin, başum götürüp gitmeğe...

¹³ <https://www.antoloji.com/yunus-emre/?sayfa=15> (E.T. 26.11. 2021)

¹⁴ Mehmet Akkuş, “Yunus Emre Divanı’nda İbadet” *Her Dem Yeniden Doğarız, IV. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri* Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Birinci Baskı, Ordu 2018, s.51-64.

¹⁵ Yunus Emre, *Risaletün Nushîyye (Nasihatler Kitabı)*, Hazırlayan. Ziya Avcı, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti, Ajansı, 1. Baskı, Eskişehir, 2013, s. 12-13.

...Dost ile bâzar için nice bin baştan geçer...¹⁶
 ...Baş ucunda yay sınışlar...
 ...Niçe gelip ilerü bâş olasın...
 ...Başımı elüme alıp yolına varam yürüyem...
 ...Başımı verdim bu kavgaya gel gör beni aşk neyledi...
 ...Beyim arif ise var sen yoluna bunda başlar yiter kanlar sorulmaz...
 ...Bostanlar başını buldum bostanım yağma olsun...
 ...Dururlar dağ başında yol ururlar...
 ...Nice dûra harâmî dağ başında...
 ...Tutup dağ başını kışa sataştı...
 ...Nereye kim varam başlar kesilir...
 ...Niçün bigânesin sen îki baştan...
 ...Felek benim işim başaramaya...
 ...Hevâ-yı kibr ile ne bâşarâsın...
 ...Çün oğrı yoldaşı başını verir...
 ...Sabır kılmağ isem ne başaram ben...
 ...Zihî devletli kim sabrı başâra...
 ...Erin başlığı mâl ile değildir
 ...Dirî iken ölüer sabrı başaran...
 ...Eliyle bâşına el kodu oldu...
 ...Tac eyle bâşına âyâğı hâkin...
 ...Neyîse maksudu onu başardı...
 ...Bu baş gözü değil ol can gözüdür...
 ...Müşâhede bulur onu başaran...
 ...Mezarının başında yay kırılan” bahadırlar yatıyor...
 ...Başucunda yay sınışlar kuruluban oklar yatar...¹⁷
 ...Çiçek der ki; ey derviş, bağırıcığım başlıdır...
 ...Onulmağ bağrımın başı...

¹⁶ Sadık Kılıç, “Kur’an Semasında Bir Sevgi Abidesi: Yunus Emre”, *Her Dem Yeniden Doğarız*, IV. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri, Ordu 2018, s.65-85.

¹⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre-Hayati ve Bütün Şiirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 1941, s.23.

...Garip başım bu sevdayı...
...Bugün cana başa kalmaşam gayrı...
...Aklı alma başımdan...
...Kuruyuduk yaş olduk ayak olduk baş olduk...
...Tanla durup başın kaldır ellerini suya daldır...
...Ansuzın ecel irer mür yitişür başa ...¹⁸
...Bahasuz inci bulunmaz câna başa kıyan gelsün¹⁹
...Eğer akıl başdayısa, gönül de ol tuşdayısa...
...Înâyet başı ola nûr-ı rahmet içinde...
...Bu halkın başına zahmetli oldu...
...Aklımı başa devşirdi, hayrı şerden seçer oldum...²⁰
...Kanaat hırkası içre selamet başımı çektim...²¹
...Devlet tacı başa kondu...²²
...Kamu aklını başına...²³
...Kakır bâşın salar huccetli oldu...²⁴
...Aklım başıma gelmedi, aşk şarabın tatmayınca...
...Aklını baştan alıcı...²⁵
...Yunus kodu yola başı...²⁶
...Ayak idik baş olduk...²⁷
...Şol seni seven kişi komuş yoluna başı...²⁸
...Sevdaya salma şu garib başını²⁹
...Günde iki kez çözerler başıma akça dizeşler...

¹⁸ M. Tatçı, *Yunus Emre Külliyyatı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005, C. II. s. 97-98, 327.

¹⁹ Abdullah Kahraman, “Yunus Emre Divanı’nda Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet (Dört kapı)” *Yunus’un Sesi*, II. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İlk Baskı, Ordu 2016 s. 69-84.

²⁰ Yunus Emre, *Güldeste*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.96, 112.

²¹ <https://www.antoloji.com/yunus-emre/?sayfa=15> (E.T: 26.11.2021)

²² <https://www.antoloji.com/yunus-emre/?sayfa=17> (E.T. 27.11. 2021)

²³ <https://www.antoloji.com/yunus-emre/?sayfa=18> (E.T. 27.11. 2021)

²⁴ <https://www.antoloji.com/tovbe-3-siiri/?siralama=p>, (E.T. 27.11. 2021)

²⁵ <https://www.antoloji.com/aklim-basima-gelmedi-siiri/?siralama=p> (E.T. 27.11. 2021)

²⁶ <https://www.antoloji.com/acep-degil-deli-olsa-siiri/?siralama=p> (E.T. 02.12. 2021)

²⁷ <https://www.antoloji.com/haktan-gelen-serbeti-siiri/?siralama=p> (E.T.02.12. 2021)

²⁸ <https://www.antoloji.com/askin-ile-asiklar-yansin-siiri/?siralama=p> (E.T.02.12. 2021)

²⁹ <https://www.antoloji.com/dertli-ne-aglayip-gezersin-siiri/?siralama=p> (E.T.02. 12.2021)

...Yola gider başaramaz yığıtliğe eli varmaz...³⁰

Sonuç

Asırlardır geniş bir coğrafyada kullanılan pek çok Türkçe sözcük zamanla gerçek anlamını korurken farklı anlamlar kazanmış olabilir. Aynı eylemi ifade etmek birbirinin yerine kullanılanlar da vardır. Örneğin “düşmek” sözcüğü Anadolu’da bir *ağaç, çatı, merdiven gibi bir yerden düşmek veya bir makam, mevkiden ayrılmak, uzaklaştırılmak, indirilmek* gibi anlamlarda kullanılır. Ancak *bir araçtan inmek* anlamında kullanılmaz. Azerbaycan Türkçesi’nde ise dolmuş, taksi vb. bir araçtan inmek için “ineceğim” yerine “düşeceğim” şeklinde de kullanımı vardır. Bu çalışmaya konu olan ‘baş’ sözcüğünün ise yukarıda değinilen kullanımları büyük ölçüde yıllardır devam ederken “yara” anlamı unutulmaya yüz tutmuştur.

Bir yarayı *iyileştirmek* anlamındaki “sağaltmak” sözcüğü de aynı şekilde kullanımının devamına rağmen “sağolsun” şekline dönüşmüştür. Buna rağmen bu iki sözcük, bir sözcük öbeği halinde taziye amaçlı olarak *yanan iyileşsin* manasında “başınız sağalsın” yerine “başınız sağolsun” şeklinde, sözlü ve yazılı olarak çok geniş bir alanda kullanılmaktadır. “Baş” sözcüğünü pek çok farklı anlamıyla ve ustaca kullanan şairlerimizden birisi de Yunus Emre’dir. Ona ait olduğu kabul edilen mevcut şiirlerde “baş” sözcüğünün 137 kez tekrarlanmış olduğu görülür. Bunlardan 57’si “kafa” anlamında 11’i de “yara” anlamında isim olan “baş” sözcüğüdür. Diğerlerinden 58’i deyim ve atasözü, fiil ve sıfat olarak kullanılmıştır. Bu sözcük “yara” anlamı unutulmaya yüz tutmasına rağmen diğer bütün anlamları yanında “Başınız sağolsun” şeklinde günümüz Türkiye Cumhuriyeti ve akraba Türk Devletleri ve toplulukları arasında yaygın kullanımını sürdürmektedir. Bu durum günlük hayatta sosyal medya, yazılı ve görsel basın yayın organlarında da gözlemlenebilmektedir.

Kaynakça

AKKUŞ, Mehmet, “Yunus Emre Divanı’nda İbadet” *Her Dem Yeniden Doğarız, IV. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Birinci Baskı, Ordu 2018,

BƏY, Hadi Həsən, *Divan-ü Luğat-it Türk İncelemeleri Divan-ü Luğat-it Türk” den Derlenmiş Etimolojik Sözlük*, Təbriz 2005. s.102-104.; <https://www.turuz.com>, (E.T. 02. 11. 2021)

ERGİN, Muharrem, Orhun Abideleri Boğaziçi Yayınları 23. Baskı İstanbul 1999.

ERZİ, Adnan Sadık, “Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I: Yunus Emre’nin Hayatı Hakkında Bir Vesika, I.”, *TTK Belleten*, XIV/53 (1950), s.85-89.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, Yunus Emre-Hayatı ve Bütün Şiirleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 1941.

<https://www.antoloji.com/acep-degil-deli-olsa-siiri/?siralama=p> (E.T.02.12.2021)

³⁰ <https://www.antoloji.com/ata-belinden-bir-zaman-siiri/?siralama=p> (E.T.02.12. 2021)

<https://www.antoloji.com/aklim-basima-gelmedi-siiri/?siralama=p>(E.T. 27.11.2021)

<https://www.antoloji.com/askin-ile-asiklar-yansin-siiri/?siralama=p> (E.T.02.12.2021)

<https://www.antoloji.com/ata-belinden-bir-zaman-siiri/?siralama=p> (E.T.02.12.2021)

<https://www.antoloji.com/dertli-ne-aglayip-gezersin-siiri/?siralama=p> (E.T.02.12.2021)

<https://www.antoloji.com/haktan-gelen-serbeti-siiri/?siralama=p> (E.T.02.12.2021)

<https://www.antoloji.com/tovbe-3-siiri/?siralama=p>(E.T.27.11.2021)

<https://www.antoloji.com/yunus-emre/?sayfa=15> (E.T. 26.11. 2021)

<https://www.antoloji.com/yunus-emre/?sayfa=15> (E.T. 26.11.2021)

<https://www.antoloji.com/yunus-emre/?sayfa=17> (E.T. 27.11. 2021)

<https://www.antoloji.com/yunus-emre/?sayfa=18> (E.T. 27.11. 2021)

KAHRAMAN, Abdullah, “Yunus Emre Divanı’nda şeriat, Tarikat, hakikat ve Marifet (Dört kapı)” Yunus’un Sesi, II. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İlk Baskı, Ordu 2016.

KILIÇ, Sadık, “Kur’an Semasında Bir Sevgi Abidesi: Yunus Emre”, *Her Dem Yeniden Doğarız*, IV. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri, Ordu 2018, s.65-85.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1919, (haz. Orhan F. Köprülü), Ankara 1976.

KÜÇÜK, Salim, *Yunus Emre Dîvânı’nda Söz Varlığı İncelemeleri*, I. Baskı, Fenomen Yayınları Ankara 2022

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993. C. I.

ŞEMSEDDİN, Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 2006.

TATCI, Mustafa, “Yunus Emre” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I. Basım, Ankara 2013, 43.Cilt

_____, Yunus Emre Dîvânı, H. Yayınları İstanbul, 2020.

_____, *Yunus Emre Külliyyatı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005, C. II

TOGAN, İsenbike, User Hatice Şirin, Yeşiltepe Ahmet “Orhun ve Tonyukuk Yazıtları, Türk Adının Taşa Kazındığı Yer”, *NTV Tarih*, Sayı: 44.

YUNUS, Emre, *Güldeste*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

YUNUS, Emre, *Risaletün Nushiyye (Nasihatler Kitabı)*, Hazırlayan. Ziya Avşar, Eskişehir 2013, Türk Dünyası Kültür Başkenti, Ajansı, I. Baskı, Eskişehir, 2013

YUSUF HAS HACİP, Kutadgu Bilig, Haz. Ersin Osman Söğütlü Lacivert Yayıncılık
Antik Dünya Klasikleri: 88, Şark Klasikleri Dizisi: 14.

THE LEVANT HERALD GAZETESİNE GÖRE AFGANİSTAN ÜZERİNDE RUS-İNGİLİZ REKABETİ*

According to the Levant Herald Newspaper, the Russian-British Competition on Afghanistan

Ebru UYGUN

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
Tarih Bilim Uzmanı, Ordu/Türkiye, E-posta: ebruuygn92@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-3969-128X>

DOI: <https://doi.org/10.29329//akalid.2023.592.4>

Makale Türü	Araştırma - Research	Article Type
Geliş Tarihi	23 Haziran - June 2023	Received
Kabul Tarihi	09 Temmuz - July 2023	Acceptance
Yayın Tarihi	29 Aralık - December 2023	Publication
Sayfa Aralığı	56 - 66	Pages Range

Ebru Uygun, “The Levant Herald Gazetesine Göre Afganistan Üzerinde Rus-İngiliz Rekabeti”, *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C.1, S.1, Aralık 2023, s. 56-66.

Öz

1 859-1878 arası, Ruslar ve İngilizlerin Türkistan ve Orta Asya üzerinde en yoğun rekabetin yaşandığı dönemdir. Bu yıllar özellikle Rusların Türkistan coğrafyasında yayıldıkları bir dönem olması ve İngilizlerin de Rusların yayılmacılık politikasını tedirginlikle izlemeleri dolayısıyla bu konular üzerine *The Levant Herald* gazetesinde çok sayıda makale yayınlanmıştır. *The Levant Herald* gazetesi, İngiliz politikasını yansıtan bir gazetedir. İlk olarak Fransızca ve İngilizce olarak yayımlanmaya başlayan gazete 1859 yılından itibaren İngilizce olarak yayım hayatına devam etmiştir. İstanbul’da haftalık olarak yayımlanan bu gazetede dönemin olayları ile ilgili ayrıntılı makaleler yer almaktadır. XIX. yüzyılda Rus-İngiliz rekabeti Balkanlardan Karadeniz ve Akdeniz’e, Kafkasya’dan İran, Türkistan ve Uzak Doğu’ya kadar geniş bir coğrafya üzerinde yoğun bir şekilde yaşandı. Bu rekabetin en yoğun ve uzun soluklu yaşandığı bölge Türkistan idi. Bu yüzyıla kadar Türkistan siyasetinde etkin rol oynayan Türk Devletleri; Hive, Hokand ve Buhara hanlıklarıydı.

* Bu çalışma Ebru Uygun, “*İngiliz Gazetesi Levant Herald’e Göre Rusların Türkistan’ı İşgal Siyaseti (1859-1878)*”, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ordu, 2017.” başlıklı yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Afganistan ise Orta Asya'ya tamamen hâkim olmanın son ve stratejik noktasıydı. Rusların Türkistan hanlıklarına tamamen hâkim olması Büyük Britanya ile Rusya arasındaki rekabeti hat safhaya ulaştırdı. Bu rekabetin en yoğun yaşandığı ülke Afganistan oldu. Afganistan üzerinden Rusların Türkistan-Hindistan yolunu İngilizlerin ise Türkistan'ın güvenliğini tehdit eder hale gelmesi tarihi süreç boyunca devam etti. Bu rekabet birçok basın ve yayına konu oldu. Ruslar ve İngilizlerin Türkistan ve Orta Asya üzerine en yoğun rekabetin yaşandığı 1859-1878 döneminde bu hususta *Levant Herald* gazetesinde çok sayıda makale yayınlandı. Bu çalışmaya *Levant Herald* gazetesinde yayımlanan makalelerdeki Afganistan üzerine yaşanan İngiliz Rus Rekabeti konu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Türkistan, İngiltere, Rusya, Afganistan, Herald.

Abstract

The period 1859-1878 was the period when the Russians and British had the most intense competition in Turkistan and Central Asia. Many articles were published in the *Levant Herald* newspaper in these years, especially since the Russians were in a spreading period in the Turkistan region and the British were uncomfortably watching the Russian expansionism policy. *Levant Herald* is a newspaper that reflects British policy. The newspaper, first published in English, continued to publish in English since 1859. The newspaper published in Istanbul on a weekly basis contained detailed articles on the events of that period. During the 19th century, Russian-British competition was intensely experienced on a wide geography from Balkans on the Black sea and Mediterranean, from the Caucasus to Iran, Turkestan and the Far East. The most intense and long period region of this competition was Turkestan. The Turkish States, which played an active role in Turkestan politics until this century were Hive Hokad and Buhara Khanates. Afghanistan was the last strategic point to be fully dominant in Central Asia. The fact that the Russians were fully dominant in the Turkestan khanate brought the competition between Great Britain and Russia to the highest level. The most intense region of this competition was Afghanistan. Throughout history, the Russia threatened the security of the road to Turkestan – India. On the other hand the British continued to threaten the security of Turkestan, over the Afghanistan. This competition has been the subject of many press and publishing. In the period of 1859-1878 when Russians and British had the most intense competition on Turkestan and Central Asia, numerous articles were published on this subject in the *Levant Herald*. This study has been the subject of the British-Russian rivalry which took place in Afghanistan in the articles published in the *Levant Herald* Newspaper.

Key Words: Central Asia, Turkestan, Russia, England, Afganistan.

Giriş

Çarlık Rusya'sının hanlıkları tamamen ilhak ettikten sonra idari olarak bu üç hanlığı (Hive, Hokand, Buhara) 11 Temmuz 1867 tarihinde Türkistan Askeri Valiliği bünyesinde topladı. Askeri Valiliğe General Kaufman tayin edildi. Kendisine her türlü hareket serbestisi verildi. Türkistan Eyaleti Askeri Valiliği'nin güneyinde yakın bir mesafede Afganistan'ın en meşhur ve büyük şehirleri olan Kabil, Herat ve Kandahar bulunmaktaydı.¹ Hanlıkların işgali sonrasında Avrupa siyasetinde ve kamuoyunda bu toprakların da Ruslar tarafından ele geçeceğine dair genel bir kanı ortaya çıktı. Ruslar hanlıkların işgali öncesinde ticaret yollarının güvenliği için hanlıklara muhtaç olduğu gibi şimdi de Afgan kabilelerine muhtaçtı. Bu Ruslar için benzer bir bahane oluştu.² İngiliz Hindistan Valiliği'ne sınır bir coğrafyada yer alan Afganistan bu tarihe kadar Hintlilerle iyi ilişkiler içinde oldu. Ruslar, yeni komşuları üzerinde bir düşünce

¹ "The Russian Defeat in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 26 April 1865, s. 170.

² "The Russian Defeat in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 26 April 1865, s. 170.

geliştirmeden önce Türkistan’da hayli tahkimat yapmak zorundaydılar. 26 Nisan 1865 Tarihli Levant Herald gazetesinde *Rusların büyük dağları aşarak Afganistan’ı ele geçirmeleri oradan da Hindistan’a inmeleri Meşhur General Hannibal’ın Alpleri aşarak İtalya’ya girmesi gibi bir şey olurdu* şeklinde ifade edilmekteydi. Halbuki İngilizler, bu hamleyi imkânsız görürken, bu esnada Rus Generaller, çoktan Peşaver’e doğru yola koyulmuş bulunuyorlardı.³

Rusların Türkistan hanlıklarına tamamen hâkim olması Rus ve İngiliz Hindistan’ının sınırını birbirine daha da yakınlaştırdı. Büyük Britanya ile Rusya arasındaki rekabeti hat safhaya ulaştırdı. Bu rekabetin en yoğun yaşandığı ülke Afganistan oldu. Afganistan üzerinden Rusların Türkistan-Hindistan yolunu İngilizlerin ise Türkistan’ın güvenliğini tehdit eder hale gelmesi tarihi süreç boyunca devam etti. 18 Eylül 1868 tarihli Levant Herald gazetesinde Afganistan’ın İngilizler açısından önemi üzerinde durulmaktaydı. Buhara’nın Ruslar tarafından ele geçirilmesi ve Afganistan’da son zamanlarda yaşanan iç karışıklıklar, sıranın Afganistan ve Hindistan’a geleceğine dair korkulara ve tartışmalara neden oldu. Rus genişlemesi ve sömürgeciliğinin Seyhun’un güneyine kadar sarkması İngiliz Hindistan’ı ve Avrupa devletleri ve kamuoyunun gözünde çok önemli hadiseler olarak görülmekte Rusların Balkanlar’da ilerlemesiyle eş değer tutulmaktaydı. Ruslar, kışkırttıkları yerel kabilelerle ilerleme politikası benimsediler.⁴ İngilizlerin en çok korktukları husus Rusların Afganistan’ı ele geçirerek İngiliz Hindistan’ına doğrudan komşu olmasıydı. Bu durumda İngilizler ile Rusların gelecekte karşılaşmaları kaçınılmaz olarak görülmekteydi. Rusların Orta Asya’daki fetih seli ve hanlıkları işgal etmeleri yeni bir Doğu Sorunu’nu ortaya çıkardı. Avrupalı diplomatların yarım yüzyıl boyunca meşgul olacakları bir meseleyi ortaya çıkardı.⁵ En önemli soru Rus ilerlemesinin nerede duracağına dairdi. Ruslar, Afganistan’a doğru ilerleyeceklerine dair herhangi bir işaret ya da sinyal verseler de bunu bizzat kendileri dile getirmedi. Bu bağlamda İngilizler, Ruslar karşısında acziyet içerisinde kalmamak için Ruslar için Afganistan’da bir bariyer oluşturma yoluna gittiler. XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyıl Ruslarla İngilizlerin Afganistan üzerine kıyasıya rekabetlerine sahne oldu.

1. Afganistan Üzerinde Rus İngiliz Rekabeti

XIX. Yüzyıldan itibaren Afganistan diğer Orta Asya hanlıklarında olduğu gibi birçok sorunla karşı karşıya idi. Afganistan, öncelikle İran’ın baskısı ve Sihlerin⁶ Pencab’da yayılması gibi sorunlarla karşı karşıya iken daha sonra Rusya ve Büyük Britanya’nın nüfuz mücadelesine maruz kaldı. 1818’den 1830’lu yıllara kadarki sürece iki büyük Peştun kabilesi olan Sadozai ve Barikzai/Barukzai adlı kabileler arasında savaşlar damgayı vurdu. Bu kabileler aynı zamanda Afgan Hanı Dost Muhammed Han’a karşı da çatışma halindeydi. Dost Muhammed Han bu tarihlerde bir yandan kabile savaşları

³ “The Russian Defeat in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 26 April 1865, s. 170.

⁴ “Russian Progres in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 16 September 1868, s. 242.

⁵ “Russia and Central Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 29 July 1868, s. 186.

⁶ Sihizm adında bir kült ya da inancın takipçilerine verilen ad.

diğer yandan da İngiliz baskısı arasında kaldı.⁷ İngiltere, Hindistan'ın uzantısı ve Orta Asya'nın kapısı olarak gördüğü Afganistan'a saldırı girişiminde bulundu. İngilizlerin Afganistan'a saldırı girişiminde bulundukları 1838 yılında Horasan adı ile bilinen bu ülkenin adı bu tarihten sonra Afganistan olarak anılmıştır. İngilizler 1838 Kasımı'nda hanedan savaşlarından dolayı epeyce zayıflamış olan Afganistan'a karşı savaş başlattılar. Ancak Afganlar İngilizlere kolay boyun eğmediler. Çok geçmeden 1840 yılında Afganistan halkı İngiliz işgalcilere karşı ayaklandı ve 1842'ye kadar İngilizleri Kabil'den çıkarmayı başardı. İngilizler Afganlar karşısında yenilgiye uğrasalar da bu tarihten sonra Kabil yönetiminde etkili olmayı sürdürerek kendilerine bağlı idarecileri desteklemeye devam ettiler.⁸ İngilizlerin bu yenilgisi, İngiliz basınında ve kamuoyunda asırlarca telafisi olmayan bir hata olarak görüldü. Afganistan'ın aşiretlerin idaresine terk edilmesinin, Afganistan'ı her daim iç çatışma ve kaos ortamına sürüklediği ifade edilmekteydi.⁹ İngilizler, Afganistan'a yönelik kazandıkları tecrübeleri Rusların olası Afganistan işgali üzerine kullanma yoluna gideceklerini 2 Eylül 1868 tarihli *Levant Herald*'da belirtmekteydiler. Buna göre Afganlar kendi aralarında daima iç çekişme ve çatışma halinde bir toplumsal yapıya sahipti. Bu çatışmalarda kaybeden taraf her zaman İngilizlerin müdahalesini kabul edecektir. Eğer İngilizler, Afganistan'a girmek isterse bu sayede her zaman İngilizlerle iş birliği içerisinde hareket edecek yerli hizipler bulabilecektir. İngilizlerin, Afganistan'ı ele geçirmeye yönelik planları varsa bunu bizzat Afganlara yaptırmalıdır. Rusların Afganistan'ı işgal etmeleri durumunda, İngilizler, Rusları buradan çıkarmak için Afgan muhaliflerle ittifak kurup bunu yine onlara yaptırmalıdır. Bu mükemmel bir plan olacaktır. İngilizlerin bu savaşa bizzat katılmaları, İngilizlerin sahip oldukları drenaj kaynakları üzerinde ziyadesiyle ve telafisiz maliyeti olabilirdi. İngiliz Hindistan valisi Sir John Lawrence ve danışmanları İngilizlerin Afganistan'a bizzat müdahale etmesi ve Ruslarla savaşmasından doğacak zarar yerine düşmana terk etmenin daha az maliyetli olacağını öngörmekteydi. İngilizler her şeyden önce kendi sınırları içerisinde yani dominyonlarda dikkatlerini sömürge kaynaklarını korumaya çevirmeli, bütün kuvvetlerini buna göre her sezon hazır bulundurmalıydı.¹⁰

İngilizlerin politikası Rusların tavrına göre şekillenecekti. Eğer Afganistan'a geçmek isterlerse bu şüphesiz onlara çok pahalıya mal olabilirdi. Ancak Afganistan, Hindistan gibi İngilizlere bağlı bir valilik olmayıp bağımsız bir ülkedir. Her şeyden önce İngilizler tarafından Afganlara özgürlüğün propagandası yapılmalıydı. Afganlar, Ruslara karşı direnmelerinde desteksiz bırakılmamalıdır. İngilizler, günün birinde muhakkak gerçekleşecek olan Rusların Afganistan işgaline karşı Afganları uyarmalıdır ya da başka bir ifadeyle Ruslara karşı Afganların, İngilizler tarafından destekleneceğine dair güvence vermelidir.¹¹

⁷ J. A. Norris, *The First Afghan War 1838-1842*, Campridge University Press, Campridge 1967, s. 16.

⁸ A. Yeğin, *Afganistan Siyasetini Anlama Klavuzu*, s. 17-18.

⁹ W. Dalrimple, *Return of a King the Battle for Afghanistan*, Bloomsbury Publishing London, New Delhi 2013, s. 493

¹⁰ "Russia in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 2 September 1868, s. 234.

¹¹ "Russia in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 2 September 1868, s. 234.

2. İngiliz Hindistan Valiliği'nin Afganistan'ı İşgal Girişimleri (1838, 1878-1880)

İngilizlerin Afganistan'ı işgal planı henüz Rusların hanlıkları işgalinden çok öncelere dayanmaktadır. Ticari, askeri yollar, nüfus bilgileri ve siyasi haberler konusunda güvenilir istihbarat toplama peşinde koşan İngilizler Afganistan'a elçiler gönderdiler.¹² İngiliz elçi Burnes, Rusların geleceğe yönelik Türkistan ve Afgan planlarını öğrenmiş olacak ki heyetin Hindistan'a dönmesinden kısa bir süre sonra İngilizler, Afganistan'ı işgal için hazırlıklara başladılar. İngilizler, 1838 Kasımı'nda iç savaşlardan dolayı epeyce zayıflamış olan Afganistan'a o zamanki adıyla Horasan'a saldırdılar. Hatta Şah Şuca'yı emir dâhi seçtirdiler. Ancak Afganların tabiat itibarıyla asi bir millet olmaları işgalci İngiliz ordularını hayli zorlamış, asayiş ve kontrolün sağlanması imkânsız hale gelmişti. Nihayet 1840 yılında ayaklanan Afganlar, İngilizleri uzun süre dönmek üzere Afganistan'dan çıkarmışlardı. İngilizlerin bu yenilgisi, İngiliz basınında ve kamuoyunda asırlarca telafisi olmayan bir hata olarak görüldü. Afganistan'ın aşiretlerin idaresine terk edilmesi, Afganistan'ı her daim iç çatışma ve kaos ortamına sürüklediği ifade edilmekteydi.¹³ Bu kez durum daha da endişe verici ve kritik bir hal almıştı. Ruslar hanlıkları işgal etmiş ve Afgan Han'ı Şir Ali Han ile münasebete geçmişlerdi. Bu bağlamda Afgan Hanı Şir Ali Han, Rus heyeti kabul ederek Ruslar ile anlaşma bile imzalamıştı. İngiliz Hindistan Valiliği Rus-Afgan yakınlaşmasını yakından takip etmekte ve teyakkuza beklemekteydi. İngilizler için beklenen ikinci fırsat 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde ortaya çıktı. Bu harp İngilizler için fırsat olarak telakki edildi. Aynı zamanda daha önceki yenilginin telafisi için de imkân doğurdu. İngilizler, Afganistan'ı ele geçirebilmek için Ekim 1878 yılında ikinci defa teşebbüste bulundular.¹⁴ *The Civil and Military Gazette of Lahore* adlı gazeteye göre General Haines komutasında 35.000 kişiden oluşan askeri birlik Peşaver'de bekletilmekteydi. Bu birlik daha sonra takviye edildi. Daha sonra İngiliz kuvvetleri Afgan ordularını topçu atışına tutarak önemli başarılar elde etti. Kandahar'ın ele geçirilmesini kolaylaştıran Afgan kasabaları ele geçirildi.¹⁵ Bu esnada Şir Ali Han Ruslardan yardım ve medet ummaktaydı.

Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulunan Ruslar ise Afganların bağımsızlıklarına saygı duyduklarını ülkelerine İngilizleri sokmamaları yönünde telkinlerde bulunuyorlardı. Şir Ali Han, İngilizlere karşı Rus General Kaufman ile sürekli irtibat halindeydi ve Ruslardan her türlü desteği görüyordu.¹⁶ Şir Ali Han, İngilizlere karşı başarısız olacağını anlayınca kaçmayı tercih etti. 1879 yılında öldü. İngilizler, Ali Han'ın oğlu Yakup Han'ı tahta getirdiler. 26 Mayıs 1879 yılında Gendimak Anlaşması ile Afganistan topraklarının önemli bir kısmını kaybetti. Ancak Kabil halkı işgalci İngiliz ordusuna karşı bir kez daha ayaklandı. İngiliz işgalinin 1880'de sona ermesinden sonra daha önce amcası Şir Ali Han'a yenilerek Ruslara sığınmış olan Abdurrahman Han,

¹² Steven Sabol, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356313&/Orta-Asyada-Rus-%C4%B0ngiliz-Rekabeti/-Do%C3%A7-Dr.-Steven-Sabol->, Erişim Tarihi 09. 04. 2017.

¹³ Dalrymple, *Return of a King the Battle...* s. 493.

¹⁴ Mac Gregor, C. M., *War in Afghanistan 1879-1880*, Wayne State University Press, London 1985, s. 107-109.

¹⁵ “The War With Afghanistan”, *The Constantinople Messenger*, Wednesday, 23 October 1878, s.108

¹⁶ “Central Asia and Afghanistan”, *The Constantinople Messenger*, Wednesday, 16 October 1878, s.102.

Afgan tahtına geçti.¹⁷ İngilizler yenilen taraf oldukları halde daha önce olduğu gibi kendileriyle müttefik olan Abdurrahman Han'ı seçtirmeyi başarmışlardı.¹⁸ Emir Abdurrahman hanlığı süresince Ruslara karşı İngilizlerle münasebet içerisinde oldu.¹⁹ Abdurrahman Han zamanında İngilizlerin bugünkü Güney Afganistan sınırını tespit etmeleri ve Hayber Geçidi'nin Hindistan sınırları (şimdiki Pakistan) içinde bırakılması, pek çok Afganlının anavatanları dışında kalmasına yol açtı. İngilizlerin isteklerini reddetmesi durumunda ülkenin yeniden İngiliz işgaline uğrayacağından korkan Abdurrahman Han 12 Kasım 1893'te "Durand Hattı" olarak bilinen anlaşmayı imzalamak mecburiyetinde kaldı. Bu anlaşmayla Afganistan'ın Güneydoğusundan Güneybatısına uzanan sınırları çizerek İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'dan Afganistan'ı ayırmıştır.²⁰ Bu anlaşma Afganistan'ın Güneydoğusunda gelecekte kurulacak İngiliz Pakistan'ı ile Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlığının temel sorununu teşkil etti.²¹

İngilizlerin Afganistan'ı ikinci defa işgali de başarısızlıkla son bulunca, İngiliz idarecilerin bundan sonraki politikası olabildiğinde İngilizler ile ittifak halinde olan idarecilerin seçilmesi üzerinden Afganistan'ı idare etmek oldu. XIX. yüzyılda dünyanın en büyük emperyalist devleti olan Britanya ile diğer bir yayılmacı devlet olan Çarlık Rusya'sı arasında bulunan Afganistan iki imparatorluk arasında kalan büyük bir mücadele sahasına dönüşmüştür. Fakat her iki taraf da Afganistan'da mutlak hâkimiyeti sağlayamadığından, Afganistan iki taraf arasında tampon ya da bariyer bir bölge olarak kalmış ve kabul edilmiştir. Ancak söz konusu sınırlar iki büyük gücün çıkarlarına göre tespit edildiğinden Afganistan sürekli olarak karışıklıkların yaşandığı bir bölge olmuş, bu ise iki büyük gücün bu hizipler arasına girerek ve kışkırtarak bölgeye sızabilmek için fırsat olarak görüşmüştür.

3. İngiliz-Rus Pazar Rekabeti

İngilizler ve Rusların Orta Asya'daki ülkeleri istila ve ilhak etmek istemelerinde en önemli sebep pazar oluşturma ve bu pazarı muhafaza ederek Hindistan ve Uzak Doğu ticaretini inhisarları altına almaktı. İngilizlerin Orta Asya ile ilgilenmeye başlamaları ise Rusların Hindistan ve Asya ve Uzak Doğu sömürgelerine yönelik tehdidinin gittikçe daha gerçekçi bir hale dönüşmesiyle ortaya çıktı. Bölgenin kaderi bu iki sömürgeci gücün Orta Asya'daki sömürgecilik pozisyonlarını ve emellerini gerçekleştirme sürecinde yaşanan rekabete göre belirlendi. 7 Kasım 1866 tarihli Levant Herald Gazetesi'nde Pazar rekabeti hususunda kısaca şunlar ifade edilmekteydi: Sibirya ile Kuzey bölgelerinden Afganistan ve Hindistan'a kadar olan geniş sahada bulunan insanlar Güney Rusya'da üretilen manifatura ürünleri için büyük bir pazar idi. Orta

¹⁷ Mehmet Saray, "Afganistan", *İslam Ansiklopedisi*, C. I., TDV. İstanbul 1998, s. 406.

¹⁸ H. E. Raugh, "Afghan War Second (1878-1880)", *The Victorians at War, 1815-1914 An Encyclopedia of British Military History*, ABC. CLIO Printed, California, London 2004, s. 9-10.

¹⁹ A. Yeğin, *Afganistan Siyasetini Anlama Klavuzu*, SETA, İstanbul 2015, s. 17-18

²⁰ Burged, F. A. , "Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanın Kavga'nın Diğer Adı", *Ortadoğu Analiz*, C. V, S. 56, Ağustos 2013, s. 62.

²¹ R. N. Ekşi - Gültepe-E. Cihangir, *Afgan Türkistanı: Mazlum Türklerin Ülkesi: Güney Türkistan*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 14.

Asya, Hindistan pazarıyla karşılaştırıldığında önemsiz görülebilir. Fakat Rusya'nın etkisinden dolayı bu pazar asla bırakılmamalıydı. İngiliz Hint hükümeti mümkün olduğunca kuzey ve kuzeybatı ülkeleriyle ticarete teşvik edilmelidir. Yarkhud ve Hoten ticaretinin komisyon şefi Mister T. Douglas Forsth tarafından yazılan mektupta Hindistan ile bu tenha bölgeler arasındaki bağlantının devlet yardımı sayesinde kolaylaşacağı belirtilmekteydi. Hindistan ile Orta Asya'nın merkezi arasında daha fazla ilişki sağlanmalıdır denilmekteydi.²² Ruslar ve İngilizlerin Orta Asya'da nüfuz oluşturabilmesi için Afganistan kilit noktaya sahip bir ülkeydi. İngilizlerin iki defa Afganistan'ı işgal teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandığından, İngilizler, Afganlarla münasebette silah zoruna başvurmadan ekonomik ve kültürel yönden nüfuz oluşturmaya çalıştılar. 22 Nisan 1868 tarihli Levant Herald gazetesinde İngilizlerin Ruslara karşı Afgan ve Orta Asya pazarına hâkim olabilmeleri için izledikleri politika üzerinde durulmaktaydı. İngiliz idarecilerine göre Afganistan'da İngiliz hâkimiyeti ancak ticaret, kültür ve medeniyetle sağlanabilirdi.

Afganistan, İngilizlerin politik ve ticari hedefleri ve özlemini oluşturmaktaydı. İngilizlerin uzun bir zamandan beri Afganistan ve Orta Asya ile İran ve Hindistan'dan giden düzenli kervanlar sayesinde ticari münasebetleri vardı. İngilizler, Afganistan'ın Güney-Doğu güzergahında başarısız olunca tüm güçleri Güney-Batı yönünden ilerlemeye ve iletişim kurmaya harcadılar. İran üzerinden direkt olarak değil de ticaret vasıtasıyla Batı medeniyetini Afganistan'a taşıyarak müdahale etmeye yönelik bir politika izledi. Böylelikle askeri yönden zoraki açılmaya çalışan Doğu Hindistan yolu İngilizlere kapanırken İran-Afganistan yolu açılmış oldu. İngilizler konumlarından ötürü Orta Asya'nın tüm ülkeleriyle ticari ilişkileri geliştirmek suretiyle hedeflerini gerçekleştirmeye çalıştılar. Rus ve İngiliz mallarının Orta Asya'daki rekabeti karşılaştırıldığında, Rusların kaybedeceği aşıkardı. En alt kalitede İngiliz malları Orta Asya pazarına sunulduğu halde bu ülkelerde oldukça rağbet görüyor. Asyalı tüccarlar ve tüketiciler koşulsuz olarak İngiliz endüstriyel ürünlerini tercih ediyor. İngiliz mallarına olan talep arttıkça bu ülkelerle daha sıkı münasebet sağlanmış oluyor.²³ Ruslar ve İngilizlerin Afganistan ve Orta Asya üzerine yaşadıkları emperyalist rekabet, bu şekilde uzun bir asra yayıldı. Bölge toplumlarının kaderi iki güç arasında şekillendi.

4. Afganistan'a Yönelik Alt Yapı Çalışmalarında Rekabet

Çarlık Rusya'sının Orta Asya'da ilerleyişi teşkilatsız, kontrolsüz ve disiplinden yoksun bir ilerleme şeklindeki İngiliz iddialarına karşın Ruslar, hanlıkların işgali öncesi ve sonrasında bu bölgelerle bağlantılarını güçlendirmek ve hükümet merkeziyle iletişim kurmak için yollar, demir yolları ve telgraf hatları kurmaktaydı. Hatta Buhara'yı ele geçirdikten sonra hızlı bir şekilde Kâbil'e kadar yollar yapmışlardı.²⁴ Ruslar, Orta Asya'da teşkilatlı bir şekilde ilerlediği esnada İngiliz Avam Kamarası'nda, son Rus işgalleri sonrasında Orta Asya hakkında detaylı bir haritanın olup olmadığı tartışıl-

²² “Russian Policy in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 7 November 1866, 314

²³ “Russian and England in Central Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 22 April 1868, s. 75.

²⁴ “The Russians in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 26 April 1865, s. 98.

maktaydı. Avam Kamarası'ndan Mr. Seymour, Hindistan yönetimi genel sekreterliğinden Orta Asya'ya ait Hindistan resmî kurumlarınca sağlanan bilgilere göre doğru düzgün bir haritanın olup olmadığını sordu. Mr. Grant Duff, Hindistan resmi kurumu değil de İngiliz savaş ofisi tarafından birkaç gün içerisinde yayınlanacağı bildirdi. Duff ayrıca bugüne kadar Amuderya'nın sağ kıyısında bulunan 9.000 fiti bulan yüksek bölgelerin haritalarının çizilmesine yönelik hiçbir coğrafyacının henüz bulunmadığını bildiriyordu. Buraya teğmen rütbesinde bir gezginin coğrafyayı keşfetmek amacıyla seyahat ettiği, ancak seyahatini tamamlayamadan öldüğü, buraya ait yetersiz bilginin ise Sir Henry Rawson adında bir seyyahın verdiği az sayıdaki küçük yerleşim bölgelerine ait bilgilerden ibaret olduğunu Avam Kamarası'na sundu.²⁵ İngilizler, Rusların Orta Asya'daki ilerleyişinin Afganistan ve Hindistan'ı tehdit etmeye başladığı andan itibaren bölge coğrafyası hakkında detaylı araştırmalar ve haritalar yaptırarak Orta Asya'ya ait göller, nehirler, dağlar ve geçit yolları hakkında bilgi üstünlüğüne sahip olmaya çalıştılar.

16 Ekim 1878 tarihli *Levant Herald* gazetesinde haberi verilen *The Turkestan* adlı gazetede belirtildiğine göre Ruslar, hanlıkları işgal ettikten sonra Taşkent'te, Buhara'da, Djama'da bulunan ordularının münasebetlerini sağlamak amacıyla birçok telgraf hattı oluşturmıştı. Semerkant'tan Djama arasına çekilen telgraf hattı buradan Katakurgan'a kadar devam etti. Buradan ise uzatılarak Taşkent'ten Hocent, Tiube, Çizak ve Semerkant şehirleri telgraf hatlarıyla birbirine bağlandı. Afgan Emiri Şir Ali Han, General Kaufman ile görüştüğünde Rus mühendislerin Amuderya'da olduğu gibi Afganistan'a telgraf hattı çekmeye hazır olduğunu duyunca, hayretler içinde kaldığı belirtilmekteydi. Rusların hâkimiyet sağladıkları şehirleri telgraf hatlarıyla birbirine bağlaması, İngilizlere karşı dikkate değer avantaj elde etmelerini sağladı.²⁶

3 Temmuz 1867 tarihli *Levant Herald* gazetesinde Hindistan'dan Orta Asya ve Orta Asya'dan Rusya'nın merkezine kadar uzanan yollar ve bu yolların sağlayacağı stratejik avantajdan ayrıntılı bir şekilde bahsedilmekteydi. Bu konuda kısaca şu değerlendirmeler yapılmaktaydı: Ruslar, Hindistan'a yaklaşmak için sınır noktasında Astrabat ve Hazar Denizi'nin güney kıyısında bulunan Cizzak, Rusların kolay bir şekilde ilerleyebileceği yollara sahiptir. Astrabat, Hazar Denizi ve Volga üzerinden doğrudan Rusya'nın kalbine ulaşır. Adı geçen deniz ve nehirler üzerinde çok sayıda Rus ticaret filolarının seyrüseferi vardır. Ruslar Hindistan'a ulaşmada iki önemli yol olan Astrabat ve Cizzak üzerinde bir takım yol açma çalışmaları başlattılar. Bu yollar birbirine paralel olarak üç ya da dört yüz mil ara ile bulunur. Hindistan'dan Astrabat'a olan uzaklık Astrabat-Meşhed-Herat ve Kandahar üzerinden 1.350 mildir. Cizzak'tan ise Buhara-Belh-Kabil ve Peşaver üzerinden 930 mil mesafededir. Ayrıca bu iki yol arasında bağlantı noktaları bulunur. Buhara'dan Belh üzerinden Herat'a; güney'de ise Kabil-Kan-

²⁵ "Central Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 5 March 1873, s. 75.

²⁶ "Central Asia and Afghanistan, Amenities of Russia and Ameer", *The Levant Herald*, Wednesday, 16 October 1878, s. 102.

dahar arasında bağlantı yolları vardır. Bu yollarda Rusların tamamen hâkimiyeti sağlamaları durumunda, Ruslar Herat ve Kandahar üzerinden Hindistan’a ulaşma imkânına sahip olacaktır.

Rus yayılcılığı için en önemli vasıta şüphesiz demiryollarıydı. Ruslar Türkistan’dan Afganistan ve Hindistan’a kolay ve hızlı bir şekilde ulaşmak için demiryollarına ayrı bir ehemmiyet verdiler. 6 Ağustos 1873 Tarihli Levant Herald gazetesinde yayınlanan “*İran Anlaşmaları*” adlı makalede yer aldığı üzere 12 Eylül 1872’de İran şahı tarafından imzalanan anlaşmayı elzem kılan gelişme ise Rusların Afganistan ve Hindistan’a doğru ilerlemek için yaptığı demiryollarıydı. Ruslar Hazar Denizi’ne doğru üç koldan başarılı bir şekilde demiryolları inşa etmeye başlamışlardı. Bu yollardan ilki St. Petersburg’dan başlayarak Moskova üzerinden Azof Denizi’ne kadar uzanıyordu. Bu hat tamamlanarak faaliyete geçti. İkincisi Orel’den Zarazjin’den Volga’ya kadar uzanmaktaydı. Yapımına henüz başlanılan bu demir yolunun inşası devam ediyordu. Üçüncü demiryolu ise Moskova’dan direkt olarak Zarazjin’e uzanmakta olup bu demiryolu henüz tamamlandı. Daha sonra bu yolun Astrahan’a bağlanması planlanıyordu.²⁷

Rusların demiryolu politikasına karşın İngilizler de Hindistan’dan Afganistan’a doğrudan ulaşmanın yollarını aramaktaydılar. 3 Temmuz 1867 tarihli Levant Herald gazetesindeki “Rusya ve Hindistan” başlıklı makalede: Ruslar Orta Asya’da hanlıkların işgaliyle meşgul olurken, İngilizlerin, Ruslardan önce Herat’tan Hindistan’a kadar bir demiryolu inşa etmeleri, bu demiryolunun da İndus Vadisi’ne kadar uzatmaları icap etmektedir. Ancak bu şekilde Rusların Herat üzerinden Hindistan’a saldırıları engellenmiş olur²⁸ şeklinde Ruslara karşı alınacak önlemler belirtilmekteydi.

İngilizlerin Afganistan üzerinden Türkistan’a ulaşmaya yönelik bir diğer politikaları da Basra Körfezi’nden Afganistan’a kadar uzanan sahada yüksek sermayeli bir demiryolu yapma projeleriydi. 22 Nisan 1868 tarihli Levant Herald Gazetesinde yayımlanan “Rusya, İngiltere ve Orta Asya” adlı makalede: İngilizler, *Türkistan Genel Valiliği’nin dikkatini çekmek için 20.000.000 sterlin bütçeli Pers Körfezi’nden Orta Asya’ya doğru bir demiryolu projesini hayata geçirmek zorundadır. Bu demiryolu hattının inşa edilmesi durumunda bölgede Ruslar karşısında hayli avantajlı konuma ulaşmış olacaklardır. İngilizler böylelikle Orta Asya içlerine direkt olarak müdahalede bulunma imkânı yakalamış olacaklardır. İngilizlerin Orta Asya’daki varlığını güçlü bir şekilde inşa etmesi ve muhafaza etmesi Doğu’nun anahtarını eline geçirmesi demektir. Şark Meselesi açısından değerlendirildiğinde ise bu anahtar kimin elindeyse güç onda olacaktır. Bu şekilde düşünüldüğünde gelecekte iki devletten başarısız olanın ağlayacağı kesindir. Bu satranç oyununda İngiltere’nin Pers Demiryolu inşası için İran hükümeti ile anlaşmaya varması İngilizleri bu hamlede başarılı kıldı²⁹* şeklinde Ruslara karşı yapılacak demiryollarının öneminden bahsetmekteydi.

²⁷ “The Persian Concessions”, *The Levant Herald*, Wednesday, 6 August 1873, s. 250.

²⁸ “Russia and India”, *The Levant Herald*, Wednesday, 3 July 1867, s. 154.

²⁹ Russian and England in Central Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 22 April 1868, s. 75.

Sonuç

İngilizler, Rusların Hokand, Hive ve Buhara hanlıklarını işgale kalkıştığı döneme kadar Rus tehlikesini tam olarak göremedi ya da önem vermedi. Bu düşünceye sahip olmalarında gerek Kazak hanlıklarının geçit vermemeleri gerekse Ruslar için büyük bir trajediye dönüşen Hive seferleri Batı dünyasının tedbirler almamaya sevk etmiş olmalıydı. İngilizlere göre Ruslar Orta Asya steplerinde bir bölgede eninde sonunda durmak zorunda kalacaklardı. Lakin Rusların hanlıkları tamamen ele geçirmeleri ve hemen ardından Afganistan ve Kaşgar ile ilgilenmeye başlamaları Rusları, Hindistan sömürgesinde İngilizlerle komşu hale getirmiş olacaktı. Gerek Ruslar gerekse İngilizler gelecekte mukadder olarak gördükleri büyük karşılaşma için askeri, iktisadi, stratejik tedbirler aldılar. Müstahkem kaleler inşa ettiler. Deniz, demir ve kara yolları inşa ederek hazırlıklar yaptılar. Hindistan Genel Valiliği, İngilizlerin en büyük sömürgesi mahiyetindeydi. Diğer yandan Uzak Doğu pazarının kontrolü de yine bu valilik üzerinden sağlanmaktaydı. Rusların Kaşgar üzerinden Uzak Doğu'ya Afganistan ve İran üzerinden de Hindistan, Basra Körfezi ve sıcak denizlere inme teşebbüsleri tüm noktalarda Rus ve İngiliz çıkarlarını karşı karşıya getirmekteydi. Bu noktada kilit ülke Afganistan idi. Bunun farkında olan İngilizler ilki 1838 ikincisi 1878'de olmak üzere iki defa Afganistan'ı işgal teşebbüsünde bulundular. Fakat Afganistan coğrafi ve sosyo-kültürel yönden kontrol edilmesi güç bir coğrafyaydı. İşgal edilse dahi yabancı bir devletin egemenliği altında yaşayamayacak kadar savaşçı ve özgürlüğüne tutku ile bağlı birçok muhtelif unsura sahipti. Coğrafi olarak ise İngiliz Hindistan Valiliği ve Çarlık Rusya'sının merkezine hayli uzak idi. Bunun farkında olan Rusya ve Büyük Britanya, Afganistan'ı işgal etmek yerine kendileriyle ittifak halinde hareket edebilecek idareciler seçmek için çaba gösterdiler. İç yapısından dolayı asabiyet ve kan bağına dayalı birçok unsurun iktidar yarışı içerisinde olması, ülkeyi her daim dış güçlerin müdahalesine açık hale getirmişti.

Kaynakça

1. Gazete ve Cerideler

- “The Russians in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 26 April 1865.
- “Russian Policy in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 7 November 1866.
- “Russia and India”, *The Levant Herald*, Wednesday, 3 July 1867.
- “Russia and Central Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 29 July 1868.
- “Russian Progres in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 16 September 1868.
- “Russian and England in Central Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 22 April 1868.
- “Russia in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 2 September 1868.
- “Russian and England in Central Asia”, ve İngiltere Orta Asya'da”, *The Levant Herald*, Wednesday, 22 April 1868.
- “Central Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 5 March 1873.

“The Persian Concessions”, *The Levant Herald*, Wednesday, 6 August 1873.

“The War With Afghanistan”, *The Constantinople Messenger*, Wednesday, 23 October 1878.

“Central Asia and Afghanistan”, *The Constantinople Messenger*, Wednesday, 16 October 1878.

“Central Asia and Afghanistan, Amenities of Russia and Ameer”, *The Levant Herald*, Wednesday, 16 October 1878.

2. Tetkik Eserler

YEĞİN, A., *Afganistan Siyasetini Anlama Klavuzu*, SETA, İstanbul 2015.

BURGED, F. A., “Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanmış Kavga’nın Diğer Adı”, *Ortadoğu Analiz*, C. V, S. 56, Ağustos, 2013, s. 60-67.

RAUGH, H. E., “Afghan War Second (1878-1880)”, *The Victorians at War, 1815-1914 An Encyclopedia of British Military History*, ABC. CLIO Printed, California, London 2004.

NORRİS, J. A., *The First Afghan War 1838-1842*, Cambridge University Press, Cambridge 1967.

SARAY, M., “Afganistan”, *İslam Ansiklopedisi*, C. I., TDV. İstanbul 1998, s. 401-408.

EKŞİ, R-N. Gültepe-E. Cihangir, *Afgan Türkistanı: Mazlum Türklerin Ülkesi: Güney Türkistan*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

MACGREGOR, C. M., *War in Afghanistan 1879-1880*, Wayne State University Press, London 1985.

SABOL, S. “Orta Asya’da Rus İngiliz Rekabeti”, Tarih Tarih Yayınevi’nin internet sitesi.

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356313&/Orta-Asyada-Rus-%C4%B0ngiliz-Rekabeti/-Do%C3%A7.-Dr.-Steven-Sabol->, Erişim Tarihi 09. 04. 2017.

DALRİMPLE, W., *Return of a King the Battle for Afghanistan*, Bloomsbury Publishing London, New Delhi 2013.

H. 1243-1331/51-3 NOLU İSVEÇ AHKAM DEFTERİNE GÖRE OSMANLI-İSVEÇ MÜNASEBETLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME (1827-1912)

*Evaluation on Ottoman-Sweden Relations According to
Swedish Ahkam Book no. H. 1243-1331/51-3 (1827-1912)*

Doç. Dr. Tuğrul ÖZCAN

Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ordu/Türkiye, E-posta: tugrulozcan@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3526-6813>

DOI: <https://doi.org/10.29329//akalid.2023.592.5>

Makale Türü	Araştırma - Research	Article Type
Geliş Tarihi	12 Aralık - January 2023	Received
Kabul Tarihi	19 Aralık - December 2023	Acceptance
Yayın Tarihi	29 Aralık - December 2023	Publication
Sayfa Aralığı	67 - 90	Pages Range

Tuğrul Özcan, “H. 1243-1331/51-3 Nolu İsveç Ahkam Defterine Göre
Osmanlı-İsveç Münasebetlerine Dair Bir Değerlendirme (1827-1912)”,
Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD),
C. 1, S. 1, Aralık 2023, s. 67-90.

Öz

Geçmişe ait birtakım olayların ve olguların kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu sebeple İsveç Ahkâm kayıtlarını içeren defterler, Türk toplumun sadece sosyal, kültürel ve iktisadi geçmişine dair değil aynı zamanda global yaşam şartlarına yönelik bilgi sunmasıyla da incelenmesi gereken kayıtlardır. Osmanlı Devleti, tarih boyunca hüküm sürmüş devletler arasında adaleti sağlama konusunda örnek devletlerden biridir. Kurmuş olduğu sistem ile halka şikâyet hakkı vermiş, halk da tebaası olduğu devlete karşı her ortamda ve her durumda hakkını aramada serbestçe hareket edebilmiştir. Bu sistem dahilinde herkes en alt kademedeki yer alan kadı mahkemesinden en yukarıda yer alan meclise veya onun da üstü olan Padişah’a başvurarak hakkını arayabilmiştir. Bu şekilde Divân-ı Hümayûn’a intikal eden şikâyetler ve bu şikâyetler ile ilgili çözüm minvalindeki hükümler için özel defterler oluşturulmuştur. Divân-ı Hümayûn’a iletilen şikâyetlerin görüşülmesinden ve karara varılmasından sonra verilen hükümlerin birer suret halinde ilgili defterlere kaydedilmesiyle Ahkâm Defterleri vücuda getirilmiştir. İşte bunlardan biri olan İsveç Ahkâm Defterlerindeki kayıtlar üzerinden Osmanlı’da ya-

bancının devlete ve devletin de yabancıya karşı tutumunu hukuksal boyut önceliğinde ortaya koyabilmekte, zamanla devlet sisteminde ortaya çıkan bazı bozuklukların da izini sürebilmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Ahkâm Kayıtları, İsveç, Norveç, Osmanlı Devleti, Ticaret.

Abstract

A comprehensive evaluation of some past events and facts are important. For this reason, the Ahkâm Registers of Sweden are not only related to the social, cultural and economic past of Turkish society but also shedding light on the characteristics of global living conditions and that's why they should be examined. The Ottoman Empire is one of the pioneer states throughout history that prominent for establishing justice. With the system it established, the empire granted the people the right to complaints and the people acted freely in every environment and in any situation against the state to which it is a subject. Everyone within this system were able to demand justice by applying to the Supreme Court, which was the peak institution, or to the Sultan, who was even more superior. In this way, special register books were created for the complaints and solutions in Supreme Court. After consulting the complaints in the Supreme Court, a copy of the final decisions were recorded in the register books and thus the register books emerged. We are able to determine the approach of the alien in the Ottoman Empire to the state and the state to the alien through the records of Swedish judgment book number 1243-1331/51-3 Ahkâm Registers, which is the topic of our thesis, with the priority of legal ground, and we can trace the disturbances in the state system over time.

Keywords: Ahkâm Register, Sweden, Norway, Ottoman State, Trade.

Giriş

İsveçlilerin Türk dünyası ile geçmişi, 11. yüzyılın başlarına kadar dayanır. Kaynaklarda Bizans kralına hizmet edenler arasında İskandinav kökenli birçok muhafızın Roman Diogenes'in ordusunda Malazgirt savaşına katıldığı belirtilir. İsveçli arkeolog T. A. Johnsson Arne'ye göre Türkler ile İsveçlilerin Anadolu'daki ilk karşılaşmaları muhtemelen Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ile Kral Konstantin Monomakh arasında geçen savaşlar sırasında olmuştur.¹ İsveç'in Osmanlı Devleti'yle ilk teması ise Kral III. Johan döneminde (1568-1592) gerçekleşmiştir. Ancak iki devlet arasında resmî ilk münasebet 1587'de İsveç Kralı Sigismund'un 3. Murat döneminde (1574-1595) Osmanlı Devleti'ne yazdığı bir mektup ile başlamıştır. Sigismund mektubunda, 3. Murat'tan Lehistan tahtına adaylığı konusunda Osmanlı Devleti'nden kendisine destek istemiştir. Bunun üzerine 3. Murat, devletin dış politikası gereği bu talebi olumlu karşılamıştır.²

İsveç nezdinde Osmanlı Devleti'ne yapılan gayriresmî ilk ziyaret 1613'te yapılmıştır. 1. Ahmed döneminde (1603-1617) gerçekleşen bu ziyaret, Bengt Bengtsson Oxenstierna (1591-1643) tarafından gerçekleştirilmiştir. B.B. Oxenstierna'nın, biri 1613'te

¹ T. A. Johnsson Arne, İsveç'in Güney Gotland bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen ve Bizans kralı adına bastırılmış olan gümüş sikkelerin bu görüşü destekleyen emareler olduğunu belirtir ve bu paraların Bizans kralları tarafından savaşlara katılan İskandinav askerlerine maaş olarak verilmiş olabileceğine dikkat çeker; Ture Algot Johnsson Arne, *De Äldre Förbindelserna Mellan Sverige och Turkiet*, Hävd och hembygd, Svenska Fornminnesföreningens Årsskrift, V. 2, 1927, s. 36-37.

² Kemal Beydilli, “İsveç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt. 23, 2001, s. 409.

Kutsal Topraklar'a ve 1617-1618 yılları arasında da İran ve Irak tarafına olmak üzere iki önemli seyahati vardır.³ Onun bu seyahatlerindeki amaçlarından biri gittiği yerlerdeki Hristiyanlığa ait kutsal mekanları incelemek ve bunları kayıt altına almaktır. İstanbul'a gelmesi de muhtemelen bu sebeptendir.⁴ Arkeolog Daniel T. Potts'a göre B. B. Oxenstierna, uzun bir süre İstanbul'da kalan ilk İsveçli olarak tarihe geçmiştir.⁵ İsveç ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ilk resmî görüşme ise 1631'de IV. Murat döneminde (1623-1640) İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Gustav II. Adolph (1611-1632), 1631'de bir elçi göndererek Habsburg'a karşı birlikte hareket etme konusunda IV. Murad'dan (1623-1640) bir talepte bulundursa da buna olumlu yanıt alamadı. Zira hem IV. Murat hem de daha sonraki padişahlar Avusturya'yı Osmanlı Devleti'nin karşısına almak istememiştir.⁶

Rusya ve Lehistan'ın yayılmacı politikasından rahatsızlık duyan İsveç, Karl X. Gustav (1654-1660) döneminde IV. Mehmed'e (1648-1687) Claes Brorsson Ralamb'ı elçi olarak göndermiştir. Kral bu girişiminde iki şey amaçlamıştır: Bunlardan ilki İsveç'in Lehlerle mücadelesinde Osmanlı Devleti'nin desteğini sağlamak, ikincisi de Kırım hanının İsveç'in yanına çekilmesi konusunda padişahı ikna etmektir. 14 Mayıs 1657'de İstanbul'a ulaşan Ralamb, çocuk yaştaki padişahın güvenini kazanamadı ve Ocak 1658'de İsveç'e dönmek zorunda kaldı.⁷ Karl X. Gustav sonuçsuz kalan bu girişimden sonra İsveç-Osmanlı arasındaki dostane ilişkiler Osmanlı topraklarında beş yıldan fazla kalan ve Türk tarihinde Demirbaş Şarl ismiyle maruf 12. Karl döneminde (1697-1718) yeniden tesis edilecektir.⁸

Rusya'nın İstanbul Antlaşması (1700) ile Azak kalesini Osmanlı'nın elinden alması, 12. Karl ile dönemin padişahı II. Mustafa'yı (1695-1703) birbirine yakınlaştırdı. Bu şartlarda sıcak denizlere inme ümidini iyice yitiren Rusya, Lehistan ve Danimarka ile ittifak yaparak İsveç'in elinde bulunan Baltık bölgesi yönünde saldırıya geçmiştir. Veziriazam Çorlulu Ali Paşa Azak'a kadar inen Ruslara karşı İsveç ile iyi münasebetler kurmayı gerekli görmüş ve İsveç kralına bir mektup göndererek o yönde bir güven ortamı oluşturmak istemiştir. Bu isteğe olumlu yaklaşan İsveç kralı, cevap mektubunda "*Devlet-i Aliye'nin dostuna dost düşmana düşman*" olacağını bildirmiştir. Ayrıca iki taraf arasında gerçekleşen ticari faaliyetlerin sorunsuz bir şekilde sürdürü-

³ Walther Björkman, "Die Schwedisch-Türkischen Beziehungen bis 1800", *Festschrift Georg Jacob Zum Siebzigsten Geburtstag*, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1932, s. 9-11.

⁴ Sven Hedin, *Resare-Bengt, En Levnadsteckning*, Published by Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1921, s. 19.

⁵ Daniel T. Potts, "Bengt Bengtsson Oxenstierna (1591–1643): A critical reassessment of his two journeys to the Near East", *Forn Vännen Journal Of Swedish Antiquarian Research*, Volume: 2, Printed in Sweden by Norra Skåne Offset, Klippan, 2021, s. 114.

⁶ Ture Algot Johnsson Arne, *De Äldre Förbindelserna Mellan Sverige och Turkiet*, Hävd och hembygd, Svenska Fornminnesföreningens Årsskrift, V. 2, 1927, s. 36-37.

⁷ Walther Björkman, "Die Schwedisch-Türkischen Beziehungen bis 1800", *Festschrift Georg Jacob Zum Siebzigsten Geburtstag*, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1932, s. 11-13.

⁸ Kemal Beydilli, "İsveç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt. 23, 2001, s. 409.

lebilmesi için İstanbul’da bir elçilik açılmasına müsaade edilmesini istemiştir.⁹ Böylelikle Rusya’ya karşı Osmanlı-İsveç dostluğu başlatılmış oldu. İki ülke arasında başlatılan dostluğa rağmen Osmanlı Devleti, Rusya ile imzalanan İstanbul Antlaşması’na aykırı hareket etmemek için İsveç’e açık bir yardıma yanaşmadı. Bu ortamda İsveç, Rusya karşısında başarısızlığa uğradı. 1709’da İsveç-Rusya arasında gerçekleşen *Poltova Savaşı*’nı Rusya kazanmış ve İsveç Kralı 12. Karl, Osmanlı Devleti’ne sığınmış ve beş yıl boyunca burada kalmıştır.

III. Ahmed döneminde (1703-1730) 1707’de, 12. Karl’a elçi olarak gönderilen Yergöğülü Mehmet Efendi vasıtasıyla Osmanlı Devleti’nin İsveç ile iyi ilişkiler kurma niyetinde olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine İsveç kralı elçisiyle sultana İstanbul’da dâimi bir elçilik açma, Rusya’ya karşı mücadelede askerî destek, İsveçli tüccarlar için ticaret izni gibi konuları içeren bir mektup göndermiştir. Ardından bu konularda yazışmalar devam etmiştir. 12. Karl’ın ölümünden sonra 1720-1731 yılları arasında İsveç ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan borç meselesi sebebiyle ilişkilerde bir duraksama meydana gelmiştir.¹⁰

1737 yılında Osmanlı Devleti ile İsveç arasında 18 maddelik bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre İsveç gemileri Osmanlı karasularında ticaret maksadıyla seyrüsefer yapabilecekler, İsveç tüccar gemileri Avrupa limanlarından aldıkları ticari emtiayı Karadeniz liman ve iskelelerine ve buralardan aldıklarını da Akdeniz’e götürebileceklerdi. İmzalanan bu anlaşmaya 1739’da Karl’dan kalan tüm borçların silinmesi hususu da eklenmiştir.¹¹ Sonraki dönemde Osmanlı-Devleti ile İsveç arasında 1740’ta bir ittifak yapılmış, 1783’te de bir ticaret ve dostluk antlaşması yapılmıştır.¹² Bu makale ile bahsedilen bu gelişmeler içerisinde 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile İsveç arasındaki sürdürülen siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik ilişkilerin genel seyri 1827-1912 Tarihli Ahkam Defteri üzerinden değerlendirilmek istenmiştir. Tek kaynağa dayalı bir değerlendirme usulünün tercih edilmesinin sebebi defterin içerik açısından ayrıntılı bir şekilde araştırmacıların hizmetine sunulmasını sağlamaktır.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, Cilt: IV/2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 216-217.

¹⁰ Birsal Karakoç, “Tarihsel Boyutuyla İsveç’te Türk Dünyası Araştırmalarının Gelişimi ve Bugünkü Durumu”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 38, Ankara, 2023, s. 137, 141-142; Ture Algot Johnsson Arne, *De Äldre Förbindelserna Mellan Sverige och Turkiet*, Hävd och hembygd, Svenska Fornminnesföreningens Årsskrift, V. 2, 1927, s. 45; Birsal Karakoç, “Tarihsel Boyutuyla İsveç’te Türk Dünyası Araştırmalarının Gelişimi ve Bugünkü Durumu”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 38, Ankara, 2023, s. 141-143; Johan Lind Östlund, *Vid Världens Ände Sultanens Sändebud Och Hans Berättelse Om 1700- Talets Sverige*, Nordic Academic Press, Oslo, 2020, s. 26.

¹¹ Bu antlaşmanın müzakeresine İsveç adına Nisan 1734’te Ticaret Odası’nın bursiyeri olarak İstanbul’da bulunan Carl Fredrik von Höpken ile Edvard Carlsson katılmışlardır: İdris Bostan, “İzn-i Sefine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt. 23, 2001, s.542; Walther Björkman, “Die Schwedisch-Türkischen Beziehungen bis 1800”, *Festschrift Georg Jacob Zum Siebzigsten Geburtstag*, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1932, s. 11-13.

¹² Kemal Beydilli, “İsveç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt. 23, 2001, s. 412.

1. DEFTERİN GENEL ÖZELLİKLERİ*

1.1. Defterin Fiziki Durumu

Karar, *yargı* gibi anlamlara gelen *hüküm* kelimesinin çoğulu olan *ahkâm*, özel manada devlet otoritesi mukabilinde *padişahın buyruğu* manasında kullanılmaktadır. Bunlara dair kayıtlar, aynı adla oluşturulan defterlerde tutulurdu. Bu defterlerde padişah adına hazırlanmış *ferman* şeklinde hükümler de yer almakta ve bunlar sadâret makamı üzerinden neşredilmekteydi.¹³ Osmanlılarda hüküm yalnızca padişah tarafından ısdâr edilmez, padişahın yetki verdiği makamlar ve bu makama bağlı daireler de onun adına hüküm verebilirlerdi. Hükümler konularına göre *defâtir-i umûr-ı mühimme*, *ahkâm-ı mühimme* veya *mühimme* gibi adlarla ayrı ayrı defterlere kaydedilirlerdi. Bu defterler Beylikçi ve Divan kalemleri tarafından tutulurdu.¹⁴

Osmanlı arşivi katalogları içerisinde İsveç'e ait iki ahkam defteri bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1758-1826 yılları arasındaki hükümlerden meydana gelir.¹⁵ İkincisi ise H. 1243-1331/51-3 nolu İsveç Ahkam Defteri'dir. Bu defter 1827-1912 yılları arasında çıkan hükümlerden oluşmaktadır. 47x17 cm ebatındaki defter ciltli olmakla birlikte tezhipsizdir. Toplamda 175 sayfadan oluşan bu defterin ilk 74 sayfası kullanılmıştır. Sayfa numaraları defterin sağındaki ve solundaki üst köşelere yazılmıştır. Sayfa üzerlerinde yer alan hüküm numaraları arşiv uzmanları tarafından yapılan defter tasniflerinden sonra verilmiş olduğundan orijinal değildirler.¹⁶

Defterde yer verilen kayıtlarda kronoloji takip edilmemiştir. 1827-1912 yılları arasında kapsasa da defterde daha önceki yıllara ait hükümler de bulunmaktadır. Örneğin defterin birinci sayfasındaki ilk hüküm 1827 yılına üçüncü sayfasında yer alan 17 nolu hüküm ise 1811 yılının Temmuz ayı ortalarına denk gelmektedir.¹⁷ Ayrıca 5. sayfadaki 18, 6. sayfadaki 22, 7. sayfadaki 36 numaralı hükümler bahsedilen durumu destekler mahiyettedirler.¹⁸

1.2. Kullanılan Yazı Özelliği

Divanda tutulan diğer kayıtlarda ve defterlerde olduğu gibi İsveç Ahkam Defteri de kırık divani yazı karakteri ile yazılmıştır. Divan'dan çıkan yazıların genel karakterine

* Defterin transkripsiyonu Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Tarih Anabilim dalında Mahmut Kalay tarafından hazırlanan Yüksek Lisans Tezi'nin ekinde mevcuttur: Mahmut Kalay, *1827-1912 İsveç Ahkam Defteri'nin Transkripsiyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2014, s. 2.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, 1992, s. 22.

¹⁴ Midhat Sertoğlu, *Muhteva Bakımından Başvekeâlet Arşivi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955, s. 17, 23.

¹⁵ BOA, İAD, Katalog No: 989, Sıra No: 50/2, Tarih: H. 1172-1242 (M. 1758-1826), Sayfa Sayısı: 193.

¹⁶ BOA, İAD, Katalog No: 989, Sıra No: 51/3, Tarih: H. 1243-1331 (M. 1827-1912), Sayfa Sayısı: 176.

¹⁷ Hüküm No (BOA, İAD, H. No): 17, Sayfa. (s.) 3.

¹⁸ BOA, İAD, H. No: 18, s. 5; BOA, İAD, H. No: 22, s. 6; BOA, İAD, H. No: 36, s. 7.

uygun olarak kendisinden sonrakilerle bitişmeyen harfer (ا ، و ، ژ ، ز ، ر ، ز ، د ، ذ) divanî hattına uygun olarak yazılmışlardır. Harflerin üstlerindeki çift noktalar kısa bir çizgi (-), üç noktalar işe inceltme işareti (^) ile belirtilmiş, bazen de hiç yazılmamıştır. İfadeleri aynı satıra sığdırabilmek maksadıyla hükümlerin bazı bölümlerinde yazılar iç içe verilmiştir. Metnin genelinde şedde ve tenvin de dahil olmak üzere herhangi bir hareke kullanılmamıştır.

Farklı dönemlerde de kullanılması sebebiyle defterde kâtiplerden kaynaklanan değişik kalibreli yazılar mevcuttur. Yanlış yazılmış ifadeler silinemediğinden bunların üzerleri çizilerek ya da karalanarak düzeltilmesi yoluna gidilmiştir. Defter Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini de ihtiva ettiği için yazı şeklinde ciddi oranda bir sadeleşmenin de olduğunu görmekteyiz.

1.3. Hükümlerin Konularına Göre Tasnifi

Hükümlerin içerisinde doğrudan ya da dolaylı olarak bahsi geçen *gemilerin geçiş izni, vergi tarhı ve vergi muafiyeti, konsolosluk, ticaret, seyahat izni ve yol emri, kefalet sistemi ve borçlanma, kaçakçılık, hububat, müskirat, odun, kereste ve kömür, keten, keten tohumu, arazi satışı, borçlanma ve deniz kazası* gibi belli başlı konulara dair sayfa ve künye numaraları aşağıdaki tabloda (Tablo 1) belirtilmiştir:

Konunun Türü	Konunun Geçtiği Yer (Sayfa/Hüküm)	Belge Sayısı
Konsolosluk Meseleleri	1/4, 1/5, 2/11, 5/21, 9/44, 11/52, 12/54, 13/62, 16/72, 19/84, 20/85, 22/87, 22/88, 22/89, 23/90, 23/91, 23/92, 24/93, 24/94, 24/95, 25/96, 25/98, 26/99, 26/100, 26/101, 27/102, 28/103, 28/104, 28/105, 28/106, 29/107, 29/109, 30/110, 30/111, 31/112, 31/113, 31/114, 32/115, 32/116, 32/117, 33/118, 34/121, 34/122, 35/123, 35/124, 35/125, 36/126, 36/127, 36/128, 37/129, 37/130, 37/131, 38/132, 38/133, 38/134, 39/135, 39/136, 40/137, 41/139, 41/140, 41/141, 42/142, 42/143, 43/144, 43/145, 44/146, 44/147, 45/148, 45/149, 46/150, 46/151, 46/152, 47/153, 47/154, 47/155, 47/156, 48/157, 48/158, 49/159, 49/160, 49/161, 50/162, 50/163, 50/164, 51/165, 51/166, 52/167, 52/168, 52/169, 53/170, 53/171, 53/172, 54/173, 54/174, 55/175, 55/176, 55/177, 56/178, 56/179, 57/180, 57/181, 57/182, 57/183, 58/184, 58/185, 59/186, 59/187, 59/188, 60/189, 60/190, 61/191, 61/192, 61/193, 61/194, 61/195, 62/196, 62/197, 63/198, 63/199, 63/200, 63/201, 63/202, 64/203, 64/204, 64/205, 65/206, 65/207, 65/208, 66/209, 66/210, 67/211, 67/212, 67/213, 68/214, 68/215, 68/216, 69/217, 70/218, 70/219, 71/220, 72/221, 72/222, 72/223, 73/224, 73/225, 73/226, 73/227	58

Geçiş İzni	1/2, 2/6, 2/7, 2/8, 2/9, 2/10, 2/11, 2/12, 3/13, 3/14, 3/15, 3/16, 3/17, 5/18, 5/19, 5/20, 6/22, 6/23, 6/24, 6/25, 6/26, 6/26, 6/27, 6/28, 6/29, 6/30, 6/31, 6/32, 6/33, 6/34, 7/35, 7/36, 7/37, 7/38, 8/39, 9/41, 10/45, 10/48, 11/49, 11/50, 11/51, 12/55, 12/56, 12/57, 12/59, 13/60, 13/61, 13/63, 13/64, 14/65, 14/66, 14/67, 15/69, 17/74, 17/75, 17/76, 18/77, 18/78, 18/79, 19/81, 19/82, 19/83, 25/97, 33/120, 16/70.	65
Seyahat ve Yol Emri	1/4, 1/5, 9/42, 9/44, 10/46, 10/47, 16/71, 33/119, 33/120	10
Vergilendirme	1/3, 5/18, 8/39, 8/40, 9/42, 10/46, 10/47, 11/51, 16/71, 17/74, 17/76, 18/77, 18/79, 19/81, 29/108	15
Şarap Üretimi	8/39, 9/41	2
Hububat	2/11, 2/12, 5/20, 6/22, 6/23, 6/24, 6/25, 6/26, 6/27, 6/28, 6/29, 6/30, 6/31, 13/61, 14/65, 18/78, 19/81	17
Odun, Kereste ve Kömür	8/40, 11/51, 11/53, 17/75, 18/79, 29/108	6
Keten	14/65, 19/82	2
Kefalet ve Borçlanma	7/35, 7/36, 8/40, 17/73	4
Kaçakçılık	2/6, 9/43	2
Deniz Kazası	25/97	1
Arazi Satışı	15/69	1
Ticaret		

Tablo 1: Hükümlerde Yer Alan Bazı Konulara Dair Sayfa ve Künye Numaraları

2. DEFTERE GÖRE OSMANLI-İSVEÇ MÜNASEBETLERİNE DAİR BAZI HUSUSLAR

2.1. Diplomatik Konular

2.1.1. Elçilikler ve Konsolosluklar

Osmanlı Devleti ile İsveç arasında 1737’de imzalanan 18 maddelik ahidnamenin (*İsveç Ahidnamesi*) 5. maddesi uyarınca İsveç elçileri, padişahın onay vermesi şartıyla istedikleri yerlere konsolos atayabilme ve lüzumu halinde bunların görevlerinde değişiklik yapabilme yetkilerine sahipti. İsveç elçiliğinde 4, konsolosluklarında ise 1’er tercüman istihdam edilebilecekti. İsveç elçisi ve konsolosu, tercüman olarak işe aldıkları kişileri Osmanlı hükümetine bildirdikten sonra padişahın vereceği berat ile bunlar görevlerine başlayabilirlerdi. Elçiliklerde ve konsolosluklarda bahsedilen görevlilerin dışında bunların her birinin birer hizmetkârı, doktoru ve yasakçısı bulunurdu. Bunların dışında elçiliklerde ve konsoloshanelerde birer de din adamı istihdam edilirdi. Hizmetkarlar da tercümanlar gibi genellikle Osmanlı tebaasından olurlardı. Hizmetkarların kanunu ihlali ya da kendi istekleriyle görevden ayrılmaları durumunda ellerindeki beratları alınırdu.¹⁹

¹⁹ C. Ural, *50/2 Numaralı İsveç Ahkam Defterinin...*, s. 92-93.

Defterde konsolosluk ile alakalı tespit edilebildiği kadarıyla 160 hüküm vardır. Bunların ilki, defterin ilk sayfasında yer alan ve İsveç-Norveç konsolos vekili Abulyen Martin’in Halep’ten hareketle Beyrut, Şam ve Mısır’a gitmek istemesini içeren 1827 yılına ait 4 nolu hükümdür.²⁰ Defterde konsolosların ikamet ettikleri yerler hususunda Batı Anadolu’da Kuşadası, Sisam ve İzmir’den Kuzey Anadolu’da Trabzon’dan bahsedilmektedir.

Defterde en sık geçen konulardan biri konsolos ve konsolos vekili atamalarıdır. İsveç, vatandaşlarının bulunduğu Osmanlı şehirlerinde konsolosluk açılması konusunda rahat davranmıştır. Ancak hükümlere yansıdığı kadarıyla bu konuda yaşanan temel sıkıntı sık sık konsolosların ya da konsolos vekillerinin ve konsolosluk noktalarının değişmesidir. Konsolosların hangi saiklerle değiştiği hükümlerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Deftere yansıdığı şekliyle konsolos değişikliklerinin en temel sebebi ölüm vakalarıdır. Örneğin bu durumu bir hükümde şu şekilde görebilmekteyiz: “*Gallas iskelesine âmed-şûd iden İsveç ve Norveçya devleti tüccâr ce adamlarının umûr-ı husûslarını rü’yet işlemek üzere konsolos vekîli bulunan Paskal Dimitri nâm müste’menin vefâtına mebnî yerine Teodor Matyo nâm müste’men konsolos vekîli ta’yîn kılındı.*”²¹

Konsoloslar bazen birden fazla şehir veya adayı temsil edebilmekteydiler. Bir hükme bu durum “*Sisam cezîresine âmed-şûd iden İsveç ve Norveçya teb’a ve adamlarının umûr u vakı’alarını sâdir olan emr-i şerîfîm mücebince rü’yet itmekde olan kâdvetü’l-âyânî’l-milleti’l-mesihîyye Jojer Markeydi zîdet rütbiyyete bu def’a gerek Sisam ve gerekse Kuşadası iskelesine âmed-şûd iden teb’a ve tüccârın umûrlarını rü’yet işlemek üzere konsolos vekîli nasb ve ta’yîn kılınmış olduğundan...*” şeklinde yansımıştır.²² Bazen de konsolosların uhdelerinde bulunan iki yerden birine başka bir konsolosun görevlendirilebildiği, bir hükümde “*... Sisam cezîresiyle Kuşadasına gelüb gidenlerin umûr- ı husûsât ve vakı’a-i ticârîyelerini rü’yet işlemek üzere konsolos vekîli bulunan Josef Markîzî’nin azîliyle yerine bu def’a Kostantin Barko Rato yalnız Sisam adasına konsolos vekili ta’yîn kılınmış olduğu...*” şeklinde belirtilmiştir.²³

Konsolosluk görevinin belirli bir aileye tevdi edildiğine dair defterde birçok hüküm mevcuttur. Bu tür hükümlerde daha çok ölen babasının yerine konsolos ya da konsolos vekili olarak atananlara rastlanılmaktadır. Buna örnek teşkil edecek şekilde bir hükümde şu şekilde bir bilgi geçmektedir: “*Halebe âmed-şûd iden İsveç ve Norveçya teb’asının umûr-ı husûslarını rü’yet eylemek üzere konsolos olan Şovalye Arnez’in vefâtı cihetiyle mumâ-ileyhin oğlu Rafael Halebe muvakkaten konsolos vekili olarak nasb ü ta’yîn kılındı.*”²⁴

İsveç Ahidnamesi’nin 5. maddesine göre İsveç elçileri, konsolosları ve tüccarı Osmanlı ülkesinde kaldıkları süre içerisinde ihtiyaç duydukları her türlü yiyecek ve içeceği temin edebileceklerdi. Hatta kendilerine zorluk çıkartılmaması yönünde sadaretten verilen emirlerle ilgililer defaten uyarılmışlardır. Örneğin bu hususa dair bir

²⁰ BOA, İAD, H. No: 3, s. 1.

²¹ BOA, İAD, H. No: 94, s. 23.

²² BOA, İAD, H. No: 99, s. 26.

²³ BOA, İAD, H. No: 170, s. 53.

²⁴ BOA, İAD, H. No: 100, s. 26.

örnek defterin 41. hükmünde şu şekilde geçmektedir: “... *maslahât-güzâr mumâ-ileyh ve adamlarının kifâf-ı nefsleri için rızâları vechile Tergos nâhiyesinde kâ’in Istranca ve ol-havâlide rızâlarıyla satanlardan akçesiyle iki yüz kırk dört senesine mahsûben 40 re’s kara canavar iştirâ ile Galatada vâki’ hânesine nakline mümâna’ât olunmamak bâbında...*”²⁵

Vekaleten görevde bulunan bir kısım konsolosun daha sonradan asaleten atandığına ve azledilen bazı diplomatların yeniden göreve getirildiğine dair defterde birçok örnek mevcuttur. Zaman zaman İskandinav kökenlilerin dışında İsveç Devleti adına Yunan, İngiliz, İtalyan, Alman ve Fransız konsoloslar da atanabilmişlerdir.²⁶ Üstelik Danimarka, Hollanda, Belçika ve İngiltere gibi ülkelerin konsolosları da aynı anda İsveç Devleti adına görevlendirilmişlerdir.²⁷

Defterde lağvedilen ya da yerleri değiştirilen İsveç konsolosluklarına dair birtakım bilgiler de mevcuttur. Örneğin defterde Varna ile Yanya’daki İsveç konsolosluklarının lağvedildiğine dair bir kayıt vardır.²⁸ Lağvedilmeyip yalnızca yeri değiştirilen İsveç konsolosluğuna örnek verilebilecek tek yer İskenderiye’dir. Buradaki İsveç konsolosluğunun Kahire’ye taşındığına dair defterde bir kayıt bulunmaktadır.²⁹

2.1.2. Gemilerin Geçiş İzinleri ve Esasları

İsveç Ahidnamesi uyarınca İsveç ticaret gemileri, *izn-i sefîneye* dair usûl dahilinde Osmanlı karasularında ticari faaliyetlerini rahatlıkla yürütebileceklerdi. Ahidnamede de zikredildiği üzere *izn-i sefîne*, Çanakkale ve İstanbul boğazları üzerinden yapılan gemi geçişlerinde uygulanan serbestiyeti ifade eder.³⁰ İsveç Devleti İskenderiye, Resid, Halep, İzmir, Girit, Kıbrıs, Selanik, Balyabadra, Rodos, Ağrıboz ve Sayda gibi Osmanlı Devleti’nin ticari açıdan faal olan limanlarında açtığı konsolosluklar vasıtasıyla Doğu Akdeniz ticaretindeki yerini almıştır.³¹

Tespit edilebildiği kadarıyla defterde, dolaylı ya da doğrudan olmak üzere *izn-i sefîneye* dair 65 adet hükm bulunmaktadır. Bunların ilki, defterin başında yer alan ve İsveç başstercümanı ile maiyetindekilerin Varna’ya seyahatleri ve konaklamaları esnasında kendilerine herhangi bir sıkıntı çıkarılmamasını içeren 1827 yılına ait ve “*Der-sa’âdetimden berren ve bahren Varnaya andan Bükreş tarikiyle re’s-i hudûda varub gelince yol üzerinde vâki’ kazâların kudât ve nüvvâbına ve sâ’ir zâbitân ve Eflak voyvodasına...*” şeklin-

²⁵ BOA, İAD, H. No: 41, s. 9.

²⁶ BOA, İAD, H. No: 189, s. 60; BOA, İAD, H. No: 117, s. 32; BOA, İAD, H. No: 187, s. 59; BOA, İAD, H. No: 188, s. 59; BOA, İAD, H. No: 205, s. 64; BOA, İAD, H. No: 208, s. 65; BOA, İAD, H. No: 209, s. 66; BOA, İAD, H. No: 219, s. 70.

²⁷ BOA, İAD, H. No: 184, s. 58; BOA, İAD, H. No: 191, s. 61; BOA, İAD, H. No: 197, s. 62.

²⁸ BOA, İAD, H. No: 99, s. 63; BOA, İAD, H. No: 200, s. 63.

²⁹ BOA, İAD, H. No: 227, s. 73.

³⁰ Aynı zamanda bu kavram karayolu için alınan mürur tezkiresi (yol izni)’nin deniz ulaşımındaki karşılığı olarak kullanılır; İdris Bostan, “İsveç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Cilt: 23, İstanbul, 2001, s. 542-543.

³¹ Kemal Beydilli, “İsveç”, *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 412.

de yazılan 2 nolu hükümdür.³² Defterde benzer içerikli başka hükümler de mevcuttur.³³ Ancak defter genelinde yer alan benzer içerikteki hükümlerin sayıca fazlalığı şu soruyu akla getirmektedir: “*Bu durum, Osmanlı Devleti’nin bu konudaki diplomatik ve bürokratik hassasiyetinden mi kaynaklanmaktadır; yoksa bu, izn-i sefîne konusunda sıkça yaşanan bazı sorunların ve alınan şikayetlerin varlığına mı delalettir?*”

Defterde geçişleri yasaklanan gemilere dair bazı bilgiler de yer almaktadır. 1836 yılının Mart ayı başlarında Norveç tüccar gemisi kaptanlarından Mikela, *Orya* adını verdiği gemisi ile Akdeniz’de ticaret yapmaktan men edilmiştir.³⁴ Aynı şekilde 1836 yılının Ekim ayı ortalarında İskandinav kökenli Soneral adlı başka bir kaptanın *St. Yuhans* ve *Soneral* adlı tüccar gemileriyle Karadeniz’e açılması yasaklanmıştır. Bahsi geçen kaptana ve gemilerine getirilen yasaklanmanın tarihleri ile sebepleri defterde bir arada verilmiştir.³⁵ 1838 yılının Mart ayı ortalarında İsveçli Canberg adlı bir kaptan da *Mbatsi* adını verdiği gemisiyle Karadeniz’de seyrüseferden men edilmiştir.³⁶ Hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla bunların seyrüseferden men sebepleri, ekseriyetle evrak eksikliğinden ya da eksik veya yanlış beyandan kaynaklanmaktaydı.

Osmanlı karasularında yabancı ticaret gemilerinin geçişlerine dair uygulanan prosedürün takipçisi *elçi*, *maslahatgüzar* ve *konsolos* gibi diplomatlardır. Defterde yer alan bir hükümde “...der-sa‘âdetimde mukâm İsveç ve Norveçya maslahât-güzârı Kolber Antonun südde-i sa‘âdetime izn-i sefîne için takdîm eylediği ...” şeklinde zikredilen diplomat bahsedilen hususa verilebilecek örneklerden yalnızca biridir.³⁷

İzn-i sefîne kayıtlarında geçiş izni talebi ile müracaatı alınan geminin kaptanının kimliği; taşınan emtianın türü, naklinin nereden nereye yapılacağı ve miktarı hakkında bazı bilgilere de yer verilmekteydi. Bu durumu “... İsveç ve Norveçya tüccâr sefâ’ini kapudânlarından Kristiyan Bencer nâm kapudân İskandinav tüccârından Havaskin Evodinin istihâlini bâvi bir mikdâr kereste hamulesiyle bahr-i siyâhdan bah-ı sefide seyr iylemek üzere ...”³⁸, “580 adet ecnâs tahta, 14.800 ‘adet mîtrak ve müselleme tüccâr mâlî olarak 84 varilde 12.950 kırıye zeytin ve otuz çuvalda 3 kantar fındık ve 2.490 ‘aded ağaç galata ve müste’men malî olmak üzere 2 fıçı havyar, bir mikdâr kereste...”³⁹, “Kosta Rolvelvo nâm tâcirin İzmirden

³² Defter bu hükümle başlamasına rağmen, hükme isnat edilen esas numara 2 olarak belirtilmiştir. Bu durumun sebebine dair defterde herhangi bir ipucuna rastlanmamıştır: BOA, İAD, H. No: 3, s. 1; H No: 15, s. 3.

³³ H No: 15, s. 3.

³⁴ BOA, İAD, H. No: 33, s. 6.

³⁵ BOA, İAD, H. No: 59, s. 12.

³⁶ BOA, İAD, H. No: 50, s. 11.

³⁷ *Maslahatgüzar*, herhangi bir sebeple elçi atanmayan veya atanamayan bir ülkeyle diplomatik ilişkileri yürütmek üzere görevlendirilen ya da elçiye vekalet eden diplomattır: BOA, İAD, H. No: 37, s. 7.

³⁸ Bu konuda doğrudan veya dolaylı olarak onlarca hüküm bulunmaktadır. Örnek teşkil etmesi açısından bunlardan birkaçının künyesi verilmekle yetinilmiştir: BOA, İAD, H. No: 15, s. 3; BOA, İAD, H. No: 25, s. 6; BOA, İAD, H. No: 26, s. 6; BOA, İAD, H. No: 27, s. 6; BOA, İAD, H. No: 28, s. 6; BOA, İAD, H. No: 29, s. 6; BOA, İAD, H. No: 30, s. 6; BOA, İAD, H. No: 31, s. 6; BOA, İAD, H. No: 32, s. 6.

³⁹ BOA, İAD, H. No: 35, s. 7; BOA, İAD, H. No: 36, s. 7; BOA, İAD, H. No: 40, s. 8.

der-‘âliyyeye gelmeyi murâd iylediği”⁴⁰, “...İsveç ve Norveçya kapudânlarından Karderber nâm kimesnenin Anamarya adlı sefine-i ticariyyesi...”⁴¹ ve “... Rusya’nın bahri-i siyâhda bulunan iskelelerinden tahmîl iylediği 5.000 keyl hinta hamûlesiyle Der-sa‘âdetime varub bu tarâfda ibhrâc itmeksizin doğrudan bahr-i sefid cânibine ‘aẓîmet eylemek murâdıyla...” şeklinde geçen birçok hüküm içeriğinden tespit etmek mümkündür.⁴²

Defterde ecnebi bandıralı gemilerin Boğazlardan geçişlerine hassasiyet gösterilmesi, geçişler esnasında çeşitli saiklerle meydana gelen zaman kayıplarının önüne geçilmesi, kapudan ve tüccarın şikayetlerine fırsat verilmemesi hususunda tenbih içeren onlarca hüküm yer almaktadır. Örneğin defterin 2. sayfasında yer alan ve 1829 yılının Kasım ayının ilk yarısı olarak tarihlendirilmiş olan 8 numaralı hükümden İsveç ve Norveç tüccar ve gemi kapudanlarının Karadeniz’e geçiş için alınan izinlerin uzaması yüzünden sızlandıkları anlaşılmaktadır.⁴³ Nitekim 1830 yılı Martı sonlarında İsveç ve Norveç tüccar ve kapudanlarından üst üste gelen şikayetler sebebiyle Babiâli, Bahriye Nezareti vasıtasıyla ilgililere Karadeniz’e geçmek isteyen İskandinav menşeli tüccar gemilerinin tahaffuzhanede ve diğer kontrol merkezlerinde gereğinden fazla bekletilmemesi bildirilmiştir.⁴⁴ Alınan tedbirler işe yaramış olacak ki 1830 yılının Nisan ayı sonlarında İskandinavya kaptanlarından Karderberg, *Anamaria* isimli gemisiyle Karadeniz Boğazı’ndan hızlı bir şekilde geçebilmiş ve bu sebeple konsoloslari aracılığıyla Osmanlı padişahına minnetini ve şükranını bildirmiştir.⁴⁵ Bahsi geçen defterde Karadeniz’den Akdeniz’e geçiş için ilk izn-i sefine kaydı 1830 yılı Nisan ayı sonlarında 11 numaralı hüküm ile yapılmıştır. Bu hükümden anlaşıldığı üzere İsveç & Norveç bandıralı bir tüccar gemisi, Rus limanlarından aldığı buğdayı Doğu Akdeniz limanlarından birine götürmek üzere yola çıkmıştır.⁴⁶ Müteakip hükümde ise bu gemi için öngörülen izin ve kontrol işlemlerine yer verilmiştir.⁴⁷

Defterin 3. sayfasındaki gemi geçişlerine dair ilk hüküm 13 numaralı olanıdır. 1830 yılının Mayıs ayı sonlarına denk gelecek şekilde tarihlendirilmiş olan bu hükümden anlaşıldığına göre Avrupa limanlarından aldığı malları Karadeniz’de bulunan Rus iskelesi ve limanlarına götüren İsveç-Norveç ticaret gemilerinin kaptanları İstanbul Boğazı’ndan geçmek üzere Bahriye Nezareti’nin ilgili dairesine başvuruda bulunmuşlardır.⁴⁸ Bu başvuruya bir ay içerisinde cevap verilmiş ve söz konusu geminin Karadeniz’e geçişine müsaade edilmiştir.⁴⁹ Nitekim 1830 Ağustos ayı sonlarında İs-

⁴⁰ BOA, İAD, H. No: 19, s. 5.

⁴¹ BOA, İAD, H. No: 10, s. 2.

⁴² BOA, İAD, H. No: 81, s. 19.

⁴³ BOA, İAD, H. No: 8, s. 2.

⁴⁴ BOA, İAD, H. No: 9, s. 2.

⁴⁵ Karderber’in Osmanlı padişahına sunduğu şükranın esas sebebi, anbarda bulunan yiyecek maddelerini bozulmadan ilgili yere ulaştırmasından kaynaklanmaktadır: BOA, İAD, H. No: 10, s. 2.

⁴⁶ BOA, İAD, H. No: 11, s. 2.

⁴⁷ BOA, İAD, H. No: 12, s. 2.

⁴⁸ BOA, İAD, H. No: 13, s. 3.

⁴⁹ BOA, İAD, H. No: 14, s. 3.

veç-Norveç tüccar gemilerinin Karadeniz’e geçişleri konusunda kendilerine bir sorun çıkarılmaması yönünde yetkililer bir kez daha ilgili memurları ikaz etmişlerdir.⁵⁰

15 Haziran 1832 tarihli bir hükümden anlaşıldığı üzere İsveç-Norveç bandıralı bir tüccar gemisi Karadeniz’den Akdeniz’e geçmek üzere Bahriye Nezareti’ne başvuruda bulunmuş ve nitekim Boğaz Gümrük Riyaseti tarafından bu başvuru olumlu karşılanmıştır.⁵¹ Defterden 1839 ve 1841 yıllarının Mayıs-Eylül ayları arasında İsveç ve Norveç kaptanlarının Karadeniz’e üst üste seferler yaptıklarını görmekteyiz.⁵²

1844 yılının Haziran ayı sonlarında İsveç ticaret gemilerinden biri Rusya kıyılarından aldığı yüklerle birlikte Karadeniz’den Akdeniz’e geçmek istemiştir. Ancak gümrük yetkilileri bir yanlış anlaşılardan dolayı bahsi geçen gemileri tahaffuzhane önünde 10 gün boyunca bekletmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti ile İsveç arasında bazı ticari ve diplomatik gerginliklere yol açmıştır.⁵³ Aynı dönemde başka bir İskandinav gemisi Rusya kıyılarından aldığı yüklerle İstanbul’a gelmiştir. Bir öncekine yapılan uygulama sebebiyle İstanbul’da onları konsolosluk çalışanları karşılamıştır.⁵⁴ Aynı şekilde defter kayıtlarından anlaşıldığı üzere 1845 yılı Haziran ayında İstanbul Boğazından İsveç-Norveç bandıralı iki ticaret gemisinin daha geçtiğini görmekteyiz.⁵⁵

2.1.3. Seyahat İzinleri ve Yol Emirleri

İsveç tebaasından olan kimselerin Osmanlı ülkesinde ticari faaliyetlerine dair hükümlerde birçok ifade yer almaktadır. Hükümlerde sıklıkla “*li-ecli’t-ticâre, ticârete müte’allik umur muvâcebesinde, um’ur-ı ticâret husûsı için*” gibi şekillerde yer verilen ifadelerden İsveç tüccarının ticari faaliyetlerini sürdürmek üzere çeşitli yerlere seyahat ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁶

Seyahat izni konusunda defter genelinde en çok öne çıkan unsurlar kaptanlar, ticaret erbapları, seyyahlar, doktorlar, din görevlileri ile arkeologlardır.⁵⁷ Bu minvalde defterde seyahat izinleri ve yol emirleriyle alakalı tespit edilebildiği kadarıyla 10 hüküm mevcuttur. Bunların ilki, defterin ilk sayfasında yer alan ve İsveç-Norveç Konsolos Vekili A. Martin’in Halep’ten hareketle Beyrut, Şam ve Mısır’a gitmek istemesini içeren 1827 yılına ait 4 nolu hükümdür.⁵⁸

Defterde geçen bir hükümde “...İsveçlüden Kohen Hedenburg nâm tabîb bu def’a li-ecli’t-tebâbe Beyrut iskelesinden Mısır ve Şâm-ı şerif ve Haleb ve Cebel-i Lübnan ve havâlilerine ‘azî-

⁵⁰ BOA, İAD, H. No: 15, s. 3; BOA, İAD, H. No: 16, s. 3.

⁵¹ BOA, İAD, H. No: 38, s. 7.

⁵² BOA, İAD, H. No: 66, s. 14; BOA, İAD, H. No: 67, s. 14.

⁵³ BOA, İAD, H. No: 81, s. 19.

⁵⁴ BOA, İAD, H. No: 82, s. 19.

⁵⁵ BOA, İAD, H. No: 83, s. 19.

⁵⁶ BOA, İAD, 1/4; BOA, İAD, 1/5; BOA, İAD, 9/42; BOA, İAD, 9/44; BOA, İAD, 10/46; BOA, İAD, 10/47; BOA, İAD, 16/71; BOA, İAD, 33/119; BOA, İAD, 33/120; C. Ural, 50/2 Numaralı İsveç Ahkam Defterinin..., s. 115.

⁵⁷ BOA, İAD, H. No: 44, s. 9; BOA, İAD, H. No: 46, s. 10; BOA, İAD, H. No: 4, s. 10.

⁵⁸ BOA, İAD, H. No: 3, s. 1.

met murâd eylediği kendüsüne müsâ'ade edilmesi..." şeklinde bir bilgi mevcuttur.⁵⁹ Başka hükümlerde de "...İsveçliden Hedenburg nâm tabîb bu def'a der-'aliyyemden Mısır İskenderiyesine azîmet murâd eylediği..."⁶⁰, "İsveçliden Koben Hedenburg nâm tabîb bu def'a der-'aliyyemden Edirne tarîkiyle Belgrada..."⁶¹ ve İsveçliden Abraham Grande nâm bir seyyâh ile Valensa Kober nam asâr-ı atîke mütebassısı bu def'a der-'aliyyemden izinle Beyrut tarîkiyle Şam-ı şerîfe murâd ile..."⁶² şeklinde bilgiler yer almaktadır. Defterde seyahat izni ve yol emri ile alakalı geçen hükümler içerik olarak büyük oranda birbirleriyle benzerlik gösterirler.

2.2. Mali ve Ekonomik Konular

2.2.1. Vergiler ve Vergi Muafiyetleri

İsveç ahidnamesinin 5. maddesi uyarınca Osmanlı ülkesinde görevli İsveç elçileri, konsolosları, tercümanları ve hatta hizmetkarları cizyeden ve tüm örfi vergilerden muaflardı.⁶³ Ahidnamenin 4. maddesinde geçen "İsveçlü ve ana tâbî' olub memâlik-i mahrûsemde mütemekkin olanlardan evli ya da ergen olsun ticâretiyle meşgûl olanlardan cizye talep olunmaya. Ve kezâlik memâlik-i mahrûsemde bulunan İsveçliden cizye ve tekâlif-i sâ'ire mutâlebe olunmayub mu'âf ve müsellem ola..." şeklindeki hüküm uyarınca Osmanlı Devleti'nde bulunan ticaret ehli hiçbir İsveçliden cizye talep edilemez ve alınamazdı. Ahidnamenin 10. maddesi gereğince, İsveç tüccarının karadan ve denizden Osmanlı topraklarına getirdikleri ve buradan alıp götürdükleri mallar için yalnızca % 3 gümrük vergisi alınması gerekiyordu. Bu husus ahidnamede şu şekilde belirtilir: "... tâ'ife-i mezbûrenin tüccârı karadan ve deryâdan memâlik-i mahrûseme getürdikleri ve alub götürdükleri bi'l-cümle emti'alarından sâ'ir müste'menlere kıyasen yüzde üç gümrüklerin o vech üzere virdiklerinden sonra ziyâde bir şey talep olunmaya. Ve İsveç tüccârı memâlik-i mahrûseme getürüb ve alub götürdükleri altun ve guruşdan resm-i gümrük alınmaya ..." ⁶⁴ 11. maddede ise İsveç tüccarının gemileriyle Osmanlı ülkesine getirdikleri mallardan yalnızca bir defa gümrük vergisi alınması belirtiliyordu. Hiçbir İsveçliden belirlenen orandan daha fazlası talep edilmeyecek ve alınmayacaktı.⁶⁵ Buna rağmen ilgili maddeye aykırı olarak hareket edildiğine dair defterde birçok hüküm mevcuttur. Bu hükümlerden bir kısmı Osmanlı topraklarında ikamet eden veya belirli süreliğine bulunan İsveç tebaasından

⁵⁹ BOA, İAD, H. No: 46, s. 10.

⁶⁰ BOA, İAD, H. No: 42, s. 9.

⁶¹ BOA, İAD, H. No: 47, s. 10.

⁶² BOA, İAD, H. No: 54, s. 12.

⁶³ C. Ural, 50/2 Numaralı İsveç Ahkam Defterinin..., s. 92-93.

⁶⁴ BOA, HAT., 1427/58450-A.

⁶⁵ Bahsedilen husus ahidnamede şu şekilde geçiyordu: "İsveçlünün kendü sefineleriyle memâlik-i mahrûseme getürdikleri eşyâ ve emti'alarının bir def'a ahidnâme-i hümayûn mücebince gümrüğün edâ ve teslim eylediklerinden sonra ol-metâ'ı satmayub memâlik-i mahrûsemde bilâd-ı sâ'ireye ve iskelesine götürmek lâzım gelir ise vâsıl olduklarında olcânibde olan ümenâ ve ummâl dâ'imâ ellerinde olan edâ tezkirelerine amel idüb metâ'-i mezbûrden tekrâr gümrük talep eylemeyeler. Ve eşyâ ve emti'a-i merkûmeyi diledikleri mahale götürdüklerine dahî mümâna'at olunmayub min ba'd bir dürlü bahâne ile kendülerden bir şey talep olunmaya ..." (BOA, HAT., 1427/58450-A).

Osmanlı memurları tarafından cizye vergisi talep edilmesi veya zorla alınmasıyla ilgilidir.⁶⁶ Ancak hükümlerin ağırlıklı olarak bahsettiği vergi gümrük rüsumudur.

Defterde tespit edilebildiği kadarıyla vergi ve vergi muafiyeti ile alakalı 15 hüküm mevcuttur. Bunların ilki, defterin ilk sayfasında yer alan ve vergilerden muaf olan birilerinin Halep’ten hareketle İskenderiye’ye ya da başka yerlere gidişleri veya konaklamaları esnasında kendilerinden vergi talep edilmemesini içeren 1827 yılına ait 3 nolu hükümdür. Söz konusu hükümde bu konuya dair “... *memâlik-i mahrûsada bulunan İsveçlüden cizye ve tekâlif-i sâ’ire müttâlebe olunmayub...* ” ve “...*ikâmetinde cizyedârlar tarafından rencide edilmeyüb...*” şeklinde bilgiler bulunmaktadır.⁶⁷

Defterde en çok zikredilen vergi türleri *gümrük rüsumu* ve *selamet akçesidir*. *Geçit resmi* ya da *toprakbastı parası* olarak da kayıtlarda geçen selamet akçesi, hayvanların bir yerden başka bir yere nakilleri esnasında alınırdı.⁶⁸ Nitekim bu bilgiye dayanarak Osmanlı-İsveç arasında yapılan ticarette canlı hayvanın önemli yer tuttuğu kuvvetle muhtemeldir.

1827 yılı itibarıyla İsveç-Norveç gemilerine Boğazlardan geçişlerinde 300 akçe tutarında bir vergi uygulanmaktaydı. Hükümlerde *selamet akçesi* ve gümrük rüsumu adlarıyla da geçen bu tür vergilerden “... *300 akçe selâmet resmini tamâmen edâ eyleye...*”, “... *âhar güne resm müttâlebesiyle kendülerinden bir güne talepte bulunulmaması...*”, “...*münâsib mikdâr gümrük rüsûmu edâsı...*” şeklinde söz edilmektedir.⁶⁹

Defterde yer alan hükümlerin neredeyse tamamı 1840’lı yıllara aittir. Ancak hükümlerde yer alan hususların büyük bir kısmı 1826 sonbaharı ortalarında Osmanlı Devleti ile İsveç arasında yapılan diplomatik görüşmeye dayanmaktadır. Bu görüşmeler esnasında yeni bir gümrük tarifesinin belirlenmesi, Karadeniz’de ticaret gemilerinin giriş-çıkışlarında takip edilecek esaslar ve diğer bazı hususlara yer verilmişti.⁷⁰

Defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla 19. yüzyılın ortalarına doğru Boğazlardan geçişlerle ilgili takip edilen usul şu şekildeydi: Ecnebi bandıralı bir gemi, yük alma ya da yükünü boşaltma şeklinde başka bir ülke için yaptığı transit geçişlerde Boğaz geçiş ücretinin dışında herhangi bir gümrük tarifesine tabi değildi. Ancak herhangi bir liman ya da iskele üzerinden yapılan her türlü ticarî alışveriş, gümrük vergisine tabiydi. Buna dair bir hükümün içeriğinde “*hamûlesinden bir mikdârını rızâsıyla taşraya çıkarub bey’ ider ise yalnız fûruht iylediği mikdârın icab eden gümrüğü alınıb ziyade gümrük ve ziyâde selâmet ekçesi ve sâ’ir gûna resm müttâlebesiyle te’addi ve rencideden mübbâ’adet baâbında...*” şeklinde bir bilgi mevcuttu.⁷¹

⁶⁶ C. Ural, 50/2 Numaralı İsveç Ahkam Defterinin..., s. 105.

⁶⁷ BOA, İAD, H. No: 3, s. 1; BOA, İAD, H. No: 42, s. 9.

⁶⁸ Filiz Giray, *Maliye Tarihi*, Ezgi yayınları, Bursa, 2001, s. 36.

⁶⁹ BOA, İAD, H. No: 22, s. 6.

⁷⁰ Görüşmeye Osmanlı Devleti adına İstanbul Gümrük Emni Mehmed Esad Efendi katılmıştır. İsveç Devleti, görüşmede *Heyzer* adlı bir başkatip tarafından temsil edilmiştir: BOA, *Hatt-ı Hümayun* (HAT), 1331/51903, 28/S/1242 (1 Ekim 1826).

⁷¹ BOA, İAD, H. No: 11, s. 2; BOA, İAD, H. No: 51, s. 11.

1842 yılının Eylül ayı ortalarında İsveç-Norveç ticaret gemilerinden biri Rus limanlarından aldığı yüklerle Boğaz üzerinden Akdeniz'e geçmek istemiştir. Konuyla ilgili hükümde yüke dayalı herhangi bir ticari alışveriş yapılmamış olmasından dolayı ecnebi tüccar ve kapudandan vergi talep edilmemesi hususunda yetkililer sık sık uyarılmaktaydılar. Benzer durum 1843 yılının Haziran, Temmuz, Ekim ve Kasım aylarında vuku bulmuştur.⁷² Bu durumun 1843 yılının Kasım ile 1844 yılının Haziran aylarında da devam ettiğini görmekteyiz.⁷³

Defterin 18 numaralı hükmünden anlaşıldığı üzere bir İskandinav tüccar gemisiyle getirilen bir kısım emtia, İzmir limanında satışa çıkarılmış ve iskele müdüriyetine bunların fiyatlarına, miktarlarına dair herhangi bir beyanda bulunulmamıştır. Bu sebeple yetkililer, bahsi geçen tüccarın İzmir Limanı'nda satışa çıkardığı mallar için rayiç değerden bir fiyat vermek ve buna göre de kendisinden gümrük vergisi tahsil etmek üzere harekete geçmişlerdir. Hatta yetkililer, bahsi geçen tüccarın elinde kalan mallar için de bir miktar vergi belirleyerek kendisinden tahsili yoluna gitmişlerdir.⁷⁴

2.2.2. Şaraba ve Domuza Dair Üretim ve Tüketim Esasları

İsveç Ahidnamesi'nin 5. maddesinde geçen "... İsveç elçileri ve konsolosları ve sâ'ir İsveçlüler sâkin oldukları evlerinde kendülerinin ve âdemlerinin kifâf-ı nesfleriçün şîre sıkub hamr itmek murâd eylediklerinde kimesne mâni' olmaya..." şeklindeki ifadeye istinaden Osmanlı topraklarında ikamet eden İsveçliler istedikleri şekilde kendilerine yetecek miktarda şarap üretebileceklerdi. Bu esaslar dahilinde kendilerinden kimse zecriyye⁷⁵ adı ile bir vergi talep edilemeyecekti.⁷⁶ Ancak Osmanlı tebaasından hiç kimse bunların yaptığı, sattığı ve ikram ettiği herhangi bir türden mayalanmış içecek alamayacak ve isteyemeyecekti.

Ayrıca diğer ihtiyaçları kabilinde "...lede'l- müraca'ât ile âsitâne-i âliyyemde mukîm İsveç ve Norveçya maslahat-güçârı Kolber Anton Testa südde-i sa'âdetime takrîr takdîmiyle istidâ' idüüb tercümân ve adamlarının nefsleri için beher sene reçel ve pekmez eylemek üzere altmış yük üzümün iştirâ' ve Galatada vâkı' hânesine nakline mümâna'at olunmamak üzere..." hükmünde bilgi mevcuttur.⁷⁷

Defterde müskirat ile alakalı 2 hüküm vardır. Bunların ilki defterin 8. sayfasında yer alan ve İsveç-Norveç konsolosluğuna lazım olan şaraplara dair uygulanacak iş ve

⁷² BOA, İAD, H. No: 74, s. 17; BOA, İAD, H. No: 76, s. 17; BOA, İAD, H. No: 77, s. 18; BOA, İAD, H. No: 78, s. 18.

⁷³ BOA, İAD, H. No: 79, s. 18; BOA, İAD, H. No: 81, s. 19.

⁷⁴ BOA, İAD, H. No: 18, s. 5.

⁷⁵ Osmanlı Devleti'nde müskirattan (alkollü içkiler) alınan vergiye *zecriye* denirdi. Bununla birlikte Osmanlı toprakları içerisinde müskirât üretimi, sevki ve satışı gayrimüslim tebaa tarafından gerçekleştirilirdi: Olcay Pullukçuoğlu, "Wine Production and Consumption in the Ottoman Empire", *Olive Oil and Wine Production in Eastern Mediterranean during Antiquity*, (International Symposium İzmir-Turkey, 17-19 November 2011), (Ed. Adnan Diler, Kaan Şenol, Ümit Aydınoglu), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015, s. 258.

⁷⁶ BOA, HAT., 1427/58450-A; C. Ural, 50/2 Numaralı İsveç Ahkam Defterinin..., s. 96.

⁷⁷ BOA, İAD, H. No: 41, s. 9.

işleme dair 1830 yılına ait 39 nolu hükümdür. Bu hüküm Kal’a-i Sultaniye naibine hitaben yazılmıştır.⁷⁸

Ancak defterde geçen hükümlerin geneline bakıldığında söz konusu gayrimüslim unsurların şarap yapımında ihtiyaç duydukları üzümü reçel, pekmez ve kurutulmuş kışlık yiyecek gibi göstermelik maksatlarla temin etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

1830 yılı sonlarına ait bir hükümde İsveç-Norveç konsolosluğunun ihtiyaç duyduğu şarapların temini ve bunlara uygulanacak vergiye yer verilmiştir. Bu hükümden anlaşıldığı kadarıyla ilgili konsolosluğun ihtiyaç duyduğu şarabın miktarının belirlenmesi için gümrük idaresine bir talimat verilmiştir. Belirlenecek olan miktarın üzerindeki şarap için tüccardan vergi alınması; gereğinden fazla şarabın halka satışının önüne geçilmesi konusu bu talimat içerisinde özellikle belirtilmiştir.⁷⁹

Defterde yer alan hükümlerden de anlaşıldığı üzere İstanbul’daki İsveç elçiliğindeki ve diğer yerlerde bulunan konsolosluklardaki görevlilerin domuz satın alma, yetiştirme ve tüketme hakkına sahip oldukları görülmektedir. Nitekim bu durum hükümlerin genelinde “... *maslahât-güẓâr mumâ-ileyh ve adamlarının kifâf-ı nefsleri için rızâları vechile Tergos nâhiyesinde kâ’in Istranca ve ol-havâlîde rızâlarıyla satanlardan akçesiyle iki yüz kırk dört senesine mahsûben 40 re’s kara canavar iştirâ ile Galatada vâkî’ hânesine nakline mümâna’ât olunmamak bâbında...*” şeklinde yer verilen ifadelerde de görmek mümkündür.⁸⁰

2.2.3. İhrcaat-İthalat Kalemleri (Zahire, Odun ve Kereste, Kömür, Keten ve Keten Tohumu)

Defterde hububat ile alakalı 17 hüküm bulunmaktadır. Bunların ilki defterin 2. sayfasında yer alan ve İsveç-Norveç ticaret gemilerinin Rusya’nın Karadeniz kıyılarından aldıkları zahireye dair 1829 yılına ait 11 nolu hükümdür. Bu hüküm dergâh-ı muallâm kapucubaşlarından İstanbul gümrüğü emîni Mehmed Sâlih ile Boğazhisârları naiplerine, dizdarlarına ve eminine hitaben yazılmıştır. Hükümde zahire konusunda “... *İsveç-Norveçya tüccâr sefâ’ini kapudânlarından Tertinkalos Müller nâm kapudân râkib olduğu Retonrat ta’bîr olunan bir kıt’a İsveç tüccâr sefînesine Rusya memâlikine bâliğ Bahr-i siyâh iskelelerinden ma’lûmü’l-keyl hinta tahmîl birle der-sa’âdetime vürûd ve hamûle-i merkûme bu tarâfa ihrâc itmeksizin bahr-i sefid cânibine ‘azîmet murâd iylediği...*” şeklinde bir bilgiye yer verilmiştir.⁸¹

Defter kayıtlarından anlaşıldığı üzere İsveç-Norveç bandıralı ticaret gemilerinin Anadolu’da İstanbul dışında en fazla uğradığı yer İzmir’dir. Bu hususta bürokratik işlemlerin İstanbul’a göre İzmir’de daha hızlı halledilmesi, ihtiyaç duyulan ürünlere burası vasıtasıyla daha kolay ulaşılması, yoğunluğun fazla olmaması gibi hususlar etkili olmuş olabilir. Üstelik Boğazlar üzerinden özellikle Rusya’ya gidecek ya da oradan dönecek olan gemi kaptanları için İzmir, birkaç günlük dinlenme ve ikmal

⁷⁸ BOA, *DVNS.DVE.d.*, 50/2, s. 3,8; BOA, *İAD*, H. No: 39, s. 8.

⁷⁹ BOA, *İAD*, H. No: 39, s. 8.

⁸⁰ BOA, *İAD*, H. No: 41, s. 9; C. Ural, *50/2 Numaralı İsveç Ahkam Defterinin...*, s. 98.

⁸¹ BOA, *İAD*, H. No: 11, s. 2.

noktası olarak görülmekteydi. Söz konusu gemi kaptanları ülkelerine döner iken hububat konusundaki ihtiyaçlarını İzmir limanı üzerinden karşılamayı tercih etmekteydiler.⁸² Ancak defter kayıtlarından anlaşılıyor ki Osman Devleti, kış aylarına doğru buğday ticaretiyle meşgul yabancı gemilerini ve ecnebi tüccarını takibe almıştır. Nitekim defterin 25 ila 31 numaraları arasında kayıtlı sekiz farklı hükümden de anlaşılacağı üzere yetkililer, Karadeniz'den aldıkları zahireyi İstanbul Boğazı vasıtasıyla Akdeniz'e götüren İsveç-Norveç ticaret gemilerinin, tüccarın ve kaptanların isimlerini düzenli bir şekilde kayıt altına almışlar; bu bilgileri ilgili liman riyasetlerine düzenli bir şekilde bildirmişlerdir.⁸³ Söz konusu hassasiyet, ilerleyen yıllarda da gösterilmiştir. Ancak bu dönemi kapsayan hükümlerde, takibe alınan buğdayın dışında diğer emtiaya da işaret edilmiştir.⁸⁴ Birçok hükümde belirtildiği üzere bahsi geçen dönemde Osmanlı Devleti, İstanbul'da beklemeden doğrudan Rus liman ve iskelelerine mal taşıyan ecnebi gemilerinin geçişine mümkün olduğu derecede müsaade etmiştir.⁸⁵

Diğer bir hükümden anlaşıldığı üzere bahsedilen günlerde Rus liman ve iskelelerinden aldığı Buğdayı İstanbul'da satmadan doğrudan boğaz vasıtasıyla Akdeniz'e gitmek isteyen İsveç-Norveç ticaret gemilerine sıkıntı çıkarılmaması yönünde liman reisliklerine sık sık talimat verilmiştir.⁸⁶ Benzer içerikli yazıları defterin birçok hükümünde görmek mümkündür. Ancak 23 numaralı hükümde yer alan ifadelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti, söz konusu buğday ile ilgili olarak kısıtlama da getirebilmekteydi. Nitekim bahsi geçen hükümde, yetkililere *belirli bir miktarda buğdayın geçişine izin verilmesi* hususu özellikle bildirilmiştir.⁸⁷

1844 Haziran ayı sonlarında İsveç ticaret gemilerinden biri Rusya kıyılarından aldığı buğdayı Akdeniz'e geçirebilmek için izin istemiştir. Yapılan takibat ve alınan istihbarat ile söz konusu buğdaydan taşrada hiç satış yapılmadığı, herhangi bir şekilde kıyıdan kimselerle irtibata geçme teşebbüsünde dahi bulunulmadığı gerekçesiyle bunlardan vergi talep edilmemesi yönünde yetkililer özellikle uyarılmışlardır.⁸⁸ Çünkü bu dönemde zaman zaman yaşanan anlaşmazlıklar Osmanlı Devleti ile İsveç'i diplomatik olarak karşı karşıya getirebilmekteydi. Bu hassasiyet ve denge politikası içerisinde söz konusu dönemde Rusya'dan zahire alan İsveç-Norveç gemileri ile bunların kaptanlarının isimleri, buğday aldıkları tarihler ve saire bilgiler düzenli bir şekilde kayıt altına alınmıştır. 1838 yılının Nisan ayı itibarıyla da bu uygulamanın aynı şekilde titizlikle sürdürüldüğünü görmekteyiz.⁸⁹

⁸² BOA, İAD, H. No: 19, s. 5.

⁸³ BOA, İAD, H. No: 25, s. 6; BOA, İAD, H. No: 26, s. 6; BOA, İAD, H. No: 27, s. 6; BOA, İAD, H. No: 29, s. 6; BOA, İAD, H. No: 30, s. 6; BOA, İAD, H. No: 31, s. 6.

⁸⁴ BOA, İAD, H. No: 32, s. 6.

⁸⁵ BOA, İAD, H. No: 37, s. 7.

⁸⁶ BOA, İAD, H. No: 20, s. 5; BOA, İAD, H. No: 37, s. 7.

⁸⁷ BOA, İAD, H. No: 22, s.6; BOA, İAD, H. No:23, s.6; BOA, İAD, H. No:25, s.6.

⁸⁸ BOA, İAD, H. No: 81, s. 19.

⁸⁹ BOA, İAD, H. No: 61, s. 13; BOA, İAD, H. No: 65, s. 14.

Defterde odun, kereste ve kömür ile alakalı yalnızca 6 adet hüküm vardır. Bunların ilki defterin 8. sayfasında yer alan ve İsveç-Norveç ticaret gemilerinden birinin İstanbul'dan aldığı keresteleri Mısır'a götürmesi hususunda öngörülen işlemlere dair Bahriye Nezareti'nin görüşlerini ihtiva eden 1830 yılına ait olan, Dergâh-ı Muallam Kapıcıbaşlarından İstanbul Gümrüğü Emmini Mehmed Sâlih Bey'e, Boğazhisarları ve Mısır İskenderiyesi naiplerine, dizdarlarına ve eminlerine hitaben yazılan 40 nolu hükümdür.⁹⁰

1830 yılı başlarında yapılan başvuru üzerine İsveç-Norveç ticaret gemilerinden birinin İstanbul'dan aldığı keresteleri Mısır'a götürebilmesi için izin çıkmıştır. Ancak Bahriye Nezareti tarafından gümrük idaresi, geçişle ilgili olarak nakliyesi yapılan ürünün vergi miktarının belirlenmesi ve bahsi geçen keresteleri alacak tüccarın kefillerinin kimler olduğunun titizlikle incelenmesi konularında özellikle tembih edilmiştir.⁹¹ Aynı dönemde İsveç-Norveç ticaret gemilerinden birinin yükleri ile İstanbul'dan Akdeniz'e geçmek istemesi ile yükler içerisinde yer alan tahtalardan fazla olanın vergisini vermek şartıyla taşrada satılabilmesine izin verilmiştir.⁹²

İsveç ve Norveç bandıralı ticaret gemilerinin bir kısmı yalnızca kömür nakliyesi ile uğraşmaktaydı. Bunlar taşıdıkları kömürleri İngiltere sahillerinden hareketle Karadeniz liman ve şehirlerine ulaştırmaktaydılar.⁹³ 1843 yılının Mart ayı başlarında İsveç-Norveç ticaret gemilerinden biri İngiltere kıyılarından aldığı kömürü Karadeniz'e geçirebilmek için izin istemiştir. Söz konusu kömür taşrada satılmadığı için bunlardan vergi talep etmemeleri yönünde yetkililer uyarılmışlardır.⁹⁴ Aynı minvalde 1843 yılının Kasım ayı sonları ve 1854 yılının Mart ayı ortaları itibarıyla birçok hüküm vardır.⁹⁵

Defterde keten ve keten tohumuna dair yalnızca 2 hüküm vardır. Bunların ilki defterin 14. sayfasında yer alan ve İsveç-Norveç ticaret gemileri ile gerçekleştirilen kaçakçılığa dikkat edilmesi hususunu içeren 65 nolu hükümdür. 1839 yılının Şubat ayı itibarıyla deftere kaydedilmiş olan bu hüküm Vize ve Terkos naipleri ile Galata nazırına hitaben yazılmıştır. Hükümde keten ve keten tohumuna dair “*İsvec tüccâr sefâ'ini kapudânlarından Soneral nâm kapudân Minro, Firkate nâm kapudân San Yohans, Vagberg nâm kapudân Talsni, Yohans Larsen nâm kapudân Komers ta'bîr olunan sefîneleriyle Rusya iskelelerinden takribî 10.000'er keyl kettân tahmîl itdükleri...*” şeklinde bilgi mevcuttur.⁹⁶ 1838 ve 1844 yıllarına ait bu hükümlerden anlaşıldığına göre İsveç-Norveç tüccarı ve kapudanı söz konusu ürünleri Rusya'dan sağlamaktaydılar.⁹⁷

⁹⁰ BOA, İAD, H. No: 40, s. 8.

⁹¹ BOA, İAD, H. No: 40, s. 8.

⁹² BOA, İAD, H. No: 51, s. 11.

⁹³ BOA, İAD, H. No: 57, s. 12; BOA, İAD, H. No: 108, s. 29; BOA, İAD, H. No: 51, s. 13.

⁹⁴ BOA, İAD, H. No: 75, s. 17.

⁹⁵ BOA, İAD, H. No: 79, s. 18; BOA, İAD, H. No: 97, s. 29.

⁹⁶ BOA, İAD, H. No: 65, s. 14.

⁹⁷ BOA, İAD, H. No: 65, s. 14; BOA, İAD, H. No: 82, s. 19.

2.3. Hukuki Konular (Alacak-Verecek, Kefalet, Arazi Satışı, Kaçakçılık, Deniz Kazası)

İsveç Ahidnamesi'nin 6. maddesine göre İsveç tebaasından herhangi birinin Osmanlı hukuk sistemi içerisinde yürütülen davasında bir tercüman ya da konsolos vekilinin bulunması şarttı. İsveçlilerin kendi aralarında yaşadıkları sorunların yalnızca elçileri ve konsoloslar aracılığıyla kendi geleneklerine, göreneklerine ve hukuk sistemlerine göre çözümüne gidilmekteydi.⁹⁸ Nitekim bu durum bir arşiv belgesine "...İsveçlünün birbirleriyle olan nîzâ'alarını elçileri ve konsolosları görüp kâdılar ve sâ'ir zâbitân karışmayub dâ'imâ ayîn ve âdetleri üzere kat' u fasl eylensin..." şeklinde yansımıştır.⁹⁹ Ahidnamenin 9. maddesi uyarınca İsveç tebaasından birinin Osmanlı toprağında vefatı üzerine malına ve eşyasına hazine görevlileri ya da kadılar tarafından müdahale söz konusu değildi. Vasiyet bırakmadan meydana gelen ölüm vakalarında ölenin mirası vefat ettiği yerde bulunan ilgili konsolosluk görevlileri, yerli ahaliden onu yakinen tanıyan birileri ya da kadı tarafından terekası tespit edilerek yed-i emine alınmaktaydı. Akabinde İsveç elçilerinin gönderdiği kişi ya da kişilere tereke teslim edilirdi.¹⁰⁰

Defterdeki hukuki hükümlerin büyük bir kısmı Osmanlı topraklarında bulunan İsveç tebaası ile ilgili alacak-verecek meseleleri, kefalet sistemi ve ticari faaliyetlerin engellenmesi ile ilgilidir. Hükümlerden anlaşıldığı üzere İsveç tüccarına veya kaptanına borcu bulunanlar, borçlarını çeşitli bahanelerle geciktirmekte ya da ödeme konusunda çeşitli sıkıntılar çıkarmaktaydılar. Bu sebeple genel olarak hükümlerde "...Şer' ile sâbit olan hakek tahsîl ve ihkâk-ı hakek olunmak için hükm yazılmıştır..." şeklinde geçen birçok benzer ifade bulunur. Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Osmanlı idaresi, İsveçlilerin alacaklarının tahsili için hükmün muhatabı olan memurlara kânun gereğince eksiksiz bir şekilde gereğini yapmalarını istemiştir.¹⁰¹

Osmanlı ülkesindeki İsveç tüccarının ticari faaliyetlerinin engellenmesi ve işlerine müdahale hususunda İsveç elçisi Chanel Selsing'in arzuhalinden anlaşıldığı üzere, bir grup İsveç tüccarının Akdeniz iskelelerinde satın alıp gemileriyle İstanbul'a ge-

⁹⁸ Tercümanlar, ekseriyetle Osmanlı tebaasından olan Rumlardan, Ermenilerden veya Yahudilerden olabilmekteydi: Candost Ural, 50/2 Numaralı İsveç Ahkam Defterinin Işığında İsveç-Osmanlı İlişkileri (1759-1827), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir, 2020, s. 92.

⁹⁹ BOA, HAT., 1427/58450-A; C. Ural, 50/2 Numaralı İsveç Ahkam..., s. 96.

¹⁰⁰ Bu durum ahidnamenin ilgili maddesinde "İsveçli ve ana tâbi' olanlardan birisi memâlik-i mabrûsemde müird oldukda terkeylediği emvâl ve erzâkına beytül-mâlcılar ve sâ'ir hükkâm 'mâl gâ'ibdir' diyü vaz'-ı yed ve müdâhale itmeyüb her kangı İsveçliye vasiyyet ider ise ana virile. Vasiyyetsiz müird olursa İsveç elçisine ve konsolosuna veya anda bulunan yerlî yoldaşlarına virile. Eğer ol mahalde konsolosları ve yerlî yoldaşları bulunmaz ise kâdî tarafından hâlik-i mesfûrun terekası ma'rîfet-i şer'le tabrîr ve defter olunub yed-i eminde hıfz ve ba'debû İsveç elçileri kimi ta'yîn ve irsâl iderler ise bi'lcümle ana teslim olunub kâdılar ve kassâmlar taraflarından resm-i kısmet taleb olunmaya." şeklinde geçer: BOA, HAT., 1427/58450-A).

¹⁰¹ BOA, İAD, 7/35; BOA, İAD, 7/36; BOA, İAD, 8/40; BOA, İAD, 17/73.

tirdiği susam ve keten tohumunu satmalarına, şîr-i revganî zümresinin kethüdâsı ile yığıtbaşıları, yazıcıları ve birkaç zımmî aralarında anlaşarak mani olmuştur. Bu grup, İsveç tüccarın mallarını satın almayıp başkalarına da satın aldirtmamakla birlikte kendi belirledikleri usul dışında satın almaya kalkışanları da yıldırmaya dahi cüret etmişlerdir.

Hükümlerde en çok üzerinde durulan meselelerden biri kefalet ile ilgilidir. Osmanlı döneminde *şahsi* ve *umumi* olmak üzere iki tür kefalet uygulaması vardı. *Şahsi kefalet*, bireyin bir başkasının yerine getirmesi gereken bir sözü, gerektiğinde onun yerine getireceğini taahhüt etmesidir. Kefil olma bir göreve, mala veya kişinin bizzat kendisine olabilir. *Genel* olarak isimlendirdiğimiz kefalet ise bireylerin küçük veya büyük gruplar halinde daha ziyade toplumsal bir hususta kefile bağlanmalarını ifade eder.¹⁰²

Defterde kefalet sistemine dair 4 hüküm vardır. Bunların ilki defterin 7. sayfasında yer alan ve İstanbul’a gönderilecek eşyanın listesi, eşyaya kefalet edecek olan şahsın kimliği, nakliyatı gerçekleştirecek geminin gümrükte iyice aranması hususunda Mısır valisine verilen direktifleri içeren “...Boğazhisârları ve Mısır İskenderiyesi nâ’ibleri ve hâcegân-ı divân-ı hümayûnumdan hâlâ İstanbul gümrük emini Es-Seyyid Abdu’r-rahmân Nâfizâde ve Boğazhisârları dizdârı ve Boğaz ve Mısır gümrükleri emîrlerine...” hitâben yazılan 35 nolu hükümdür.¹⁰³ 1827 yılının Mart ayı ortalarında İstanbul’dan Mısır’a giden bir İsveç gemisinden bahsedilmektedir. Babıali, İstanbul gümrük eminliğine söz konusu gemiyle nakledilecek ticârî malların tek tek kontrol edilmesi ve söz konusu emtiaya kim ya da kimlerin kefil olduğunun araştırılması yönünde bir emir vermiştir.¹⁰⁴ Bir hükümde konuya dair “...emr-i şerîfîm südürünü istid’â idüüb sefîne-i merkûma derûnunda olan malûmü’l-mikdâr ve cins kerâste memâlik-i mabrûsam mabsûlâtından olub icâb iden resm-i gümrüğü tamâmen te’diye olarak kerâste-i mezkûresiyle Mısır İskenderiyesine isâl ideceğine ve vüsûlünü mübeyyen ilâm-ı şer’i yerine getireceğine dâ’ir kerâsteciler kethüdâsı İsmâ’îl nâm kimesnenin müte’abhid ve kefil olmuş idüğü ...” şeklinde bir ifade mevcuttur.¹⁰⁵

Defterde arazi satışına dair 1840 yılına ait olduğunu tespit etdilen yalnızca 1 hüküm vardır. Bu hüküm, defterin 15. sayfasında yer alan ve İsveç vatandaşı Hidenburg adlı bir doktorun Rodos adasında bulunan eşine ait bir miktar araziyi satmaya çalışmasına dair 69 nolu hükümdür. Bu hükmün içeriğinden anlaşıldığı üzere İskandinav kökenli bir doktor, Rodos adasında bulunan eşine ait bir miktar araziyi satmak istemiştir. Ancak adanın yerli ahalisinden bazıları bu satışı engellemek üzere doktora tasallutta bulundukları ve onu tehdit ettikleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple bir fermanla “rızâlarıyla iştirâsına tâlib olub da kimesne tarafından müdâhale icâb itmezkenicivârında bulunan ba’zı kesân tarafından ars-ı mezkûrenin iştirâsına müdâbele ve mümâna’at üzere ol-

¹⁰² Ertuğ, Nejdet, “Osmanlı Kefalet Sistemi ve Esnaf Birlikleri Uygulaması”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 32, İstanbul, 2015, s. 31.

¹⁰³ BOA, İAD, H. No: 35, s. 7.

¹⁰⁴ BOA, İAD, H. No: 35, s. 7; BOA, İAD, H. No: 36, s. 7.

¹⁰⁵ BOA, İAD, H. No: 40, s. 8.

duklarından...” Rodos kalesi muhafızı El-hâc Ali Paşa ile Rodos adası naibi Şakir Bey’e bu konuda gereken tedbirleri almaları hatırlatılmıştır.”¹⁰⁶

Defterde yer verilen diğer bir husus kaçakçılıktır. Deftere bu konuda yansıyan bir-kaç hüküm vardır. Bunların ilki defterin 2. sayfasında yer alan ve İsveç-Norveç tüccar gemilerinin Karadeniz’e açılmadan önce liman ve gümrük memurları tarafından kaçak eşya ve muzır yayınlara karşı aranmasını içeren 6 nolu hükümdür. Bu hükümde insan kaçakçılığına da işaret edildikten sonra bahsedilen durum “... *sefîne-i merkûme derûnunda ve merâhları arasında devlet-i ‘aliyye re‘âyası olduğuna şübhe arız olur ise yoklanub...*” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁷

1827 yılının Aralık ayı sonlarına doğru İstanbul Boğazı vasıtasıyla Karadeniz’e giriş yapan İsveç-Norveç müşterek bandıralı bir tüccar gemisine, barut, kurşun, silah gibi yasaklı eşya bulunup bulunmadığı kontrol edildikten sonra seyrüsefer izni verilmiştir. Bu konu ilgili hükümde “...*lede’l-havâle sefîne-i merkûme limân ve gümrük me’mûrları ma’rifetiyle yoklanub hamûleden nehy ve derûnunda eşyâ-yı memnû‘ olduğu ihbârıyla...*” şeklinde geçmiştir.¹⁰⁸ Bundan yaklaşık iki yıl sonra İsveç tüccar gemisi kaptanlarından Johann’ın Karadeniz’e gitmek üzere kıyıya yanaşmadan bir süre açıkta beklemesi üzerine harekete geçen Gümrük Emni Mehmed Esad Efendi’nin maiyetindeki memurlar, yaptıkları arama sonucunda gemide çok sayıda yasaklı eşya ele geçirmişlerdir. İlgili şirketin söz konusu eşyaları koyduğu depolar da incelenmiş ve yetkililerce kaçakçılık yapıldığı gerekçesiyle mühürlenmiştir. Bu nedenle Babıali benzer şekilde gelişmelere meydan verilmemesi yönünde ilgili memurları sert bir lisanla uyarmıştır.¹⁰⁹ Bu uyarılar dikkate alınmış olacak ki söz konusu dönemde geçiş yapan tüm tüccar gemileri titizlik gösterilerek aranmıştır. 1833 yılının Eylül ortalarında İsveç vatandaşı Kaptan K. Anton Testa’ya ait *Roks* adlı bir tüccar gemisi, İstanbul’dan hareketle Akdeniz’e geçmek maksadıyla bahriye idaresine yaptığı müracaatının ardından şüpheli bulunduğu için Boğaz’da bir süre bekletilmiş ve araması yapılmıştır.¹¹⁰ 1835 yılının Ağustos ayının başlarında Bahriye Nezareti tarafından İskandinav menşeli tüccarın Rus iskelelerinden aldığı ticari malların İstanbul Boğazı’na girmenden önce iyice kontrol edilerek geçişine müsaade edilmesi hususunda Boğaz gümrük idaresi üst üste ikaz edilmiştir.¹¹¹

Deniz ticaretinde tarihî eşya kaçakçılığı oldukça yaygın bir durumdu. Bu yüzden ülke genelinde definecilik oldukça yaygındı. Sırf bu sebeple ömürlerinin büyük bir kısmını Osmanlı topraklarında geçiren İskandinav kökenli birçok arkeolog, konsolos ve seyyah mevcuttu. Örneğin İsveç-Norveç konsolosu olarak 1861 yılında Rodos’ta bulunan Hedenborg, görev yaptığı dönem içerisinde tarihî materyallerden oluşan büyük bir koleksiyon yapmayı başarmıştır. Bahsedilen çerçevenin dışında Anadolu’nun birçok yerinde keşif gezileri yaparak Osmanlı Devleti hakkında çeşitli

¹⁰⁶ BOA, İAD, H. No: 69, s. 15.

¹⁰⁷ BOA, İAD, H. No: 6, s. 2.

¹⁰⁸ BOA, İAD, H. No: 6, s. 2; C. Ural, 50/2 Numaralı İsveç Ahkam..., s. 92-122.

¹⁰⁹ BOA, İAD, H. No: 7, s. 2; C. Ural, 50/2 Numaralı İsveç Ahkam..., s. 148.

¹¹⁰ BOA, İAD, H. No: 49, s. 11.

¹¹¹ BOA, İAD, H. No: 34, s. 6.

bilgiler toplamaya çalışan, misyonerlik faaliyetlerinde bulunan ve komitacılık konusunda örgütlenmeyi sağlayan insanlar da vardı.¹¹²

Defterde deniz kazası ile alakalı yalnızca 1 hüküm vardır. Bu hüküm, defterin 25. sayfasında yer alan ve fırtınaya yakalanan İsveç-Norveç ticaret gemilerine dair 1853 yılına ait 97 nolu hükümdür. Bu hükümde “*İsveç ve Norveçya tüccâr ve sefâ'ini kapudân-larından Holm nâm kapudânın sefinesi Rumili sâhilinde hınta hamûlesiyle mahmûl-ı râkib olduğu ve sefîne bu def'a fırtınaya tesâdüf ile kazâzede olmuş olduğu...*” şeklinde geçen ifadeden anlaşıldığı üzere Rumeli sahilinde karaya oturan geminin eşyalarına kimsenin dokunmaması ve kazazedelere gerekli yardımların yapılması ve çevreden bir şey satın almak istediklerinde kendilerine engel olunmaması istenmiştir.¹¹³

Sonuç

H. 1243-1331/51-3 Nolu İsveç Ahkam Defteri araştırmacılara gemilerin geçiş izinleri, vergi tarhı, muafiyetler, konsoloslukların işleyişleri, iki devlet arasındaki (İsveç-Osmanlı) ticari münasebetlerin seyri, iç ve dış seyahatlerdeki takip edilen usul, kaçakçılık, zahire temin şekli ve ticareti, kefalet sistemi, borçlanma, Osmanlı ülkesinde alkollü içeceklerin üretimi ve tüketiminde takip edilen usul; odun, kömür ve kereste istihsalı, keten ve keten tohumu ticareti, arazi satışı, deniz ulaşımında karşılaşılan kazalar ve bu tür kazalara karşı Osmanlı Devleti tarafından alınan tedbirler gibi birçok konu hakkında araştırmacılara bilgi edinme fırsatı sunmaktadır.

Defterdeki hükümlerden tespit edilebildiği kadarıyla 1827-1912 yılları arasında Osmanlı Devleti ile İsveç arasındaki ticari ilişkiler, yılda birkaç kez düzensiz bir şekilde gelip giden gemilerle sınırlı kalmıştır. Savaş dönemlerinde ise gemi trafiği yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte Defterdeki örneklerden hareketle İsveç-Norveç özelinden 19. yüzyılda Osmanlı diplomasisinin genel bir çerçevesini görebilmek ve çizebilmek mümkündür. Nitekim defterin genelinden ticaret sebebiyle Osmanlı Devleti ile İsveç arasında gelişen siyasi, sosyal, ekonomik, mali münasebetlerin boyutunu ve seyrini belirli oranda tespiti mümkündür.

İsveç kapudan ve tüccarının mevcut Osmanlı hukuku üzerinden aşamadığı ya da aşmak istemediği sorunları diplomatik yollarla kendi lehlerinde olacak şekilde çözüme kavuşturma çabaları iki devleti zaman zaman karşı karşıya getirmiştir. Bu sebeple Babıali, bu tür sorunları ilgili birimlerin idarecilerine sürekli yazılar yazarak ve onları tenbih ederek yüzeysel bir çözüm yolunu tercih etmiştir. Defterde yer alan hükümlerde geçen ifadelerden 1827'den 1912 yılına kadar bu usulün aynen sürdürüldüğünü açıkça görmekteyiz. Buna mukabil şikayetler ve yaşanan sorunlara karşı alınması gereken köklü bir çözüm konusunda yaklaşık bir asır boyunca dikkate değer bir ilerleme kaydedilmediği de açıktır.

¹¹² Hedenborg'un topladığı materyallerden oluşan koleksiyon, İsveç milli müzesi (Nationalmuseum) ile Uppsala Üniversitesi'nin kütüphanesindedir: Johan Hedenborg, *Resa i Egypten och det inre Afrika åren 1834 och 1835*, Utgivare L. J. Hjerta, Stockholm, 1843, s. 76.

¹¹³ BOA, İAD, H. No: 97, s. 25.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Hatt-ı Hümayun (HAT): 1331/51903; 1427/58450-A; 1571/22.

İsveç Ahkam Defteri (İAD): 51/3.

İsveç Abidname Defteri (DVNS.DVE.d.): 50/2.

Araştırma Eserler ve Makaleler

Arne, Ture Algot Johnsson, *De Äldre Förbindelserna Mellan Sverige och Turkiet*, Hävd och hembygd, Svenska Fornminnesföreningens Årsskrift, V. 2, 1927, ss. 36-48.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, 1992.

Beydilli, Kemal, “İsveç”, *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, ss. 407-417.

Björkman, Walther, “Die Schwedisch-Türkischen Beziehungen bis 1800”, *Festschrift Georg Jacob Zum Siebzigsten Geburtstag*, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1932, ss. 9-23.

Bostan, İdris, “İsveç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Cilt: 23, İstanbul, 2001, s. 542-543.

Bostan, İdris, “İzn-i Sefine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt. 23, 2001, ss. 542-543.

Ertuğ, Nejd, “Osmanlı Kefalet Sistemi ve Esnaf Birlikleri Uygulaması”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 32, İstanbul, 2015, ss. 31-44.

Hedenborg, Johan, *Resa i Egypten och det inre Afrika åren 1834 och 1835*, Utgivare L. J. Hjerta, Stockholm, 1843.

Hedin, Sven, *Resare-Bengt, En Levnadsteckning*, Published by Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1921.

Kalay, Mahmut, *1827-1912 İsveç Ahkam Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2014.

Karakoç, Birs, “Tarihsel Boyutuyla İsveç'te Türk Dünyası Araştırmalarının Gelişimi ve Bugünkü Durumu”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 38, Ankara, 2023, ss. 135-174.

Östlund, Johan Lind, *Vid Världens Ände Sultanens Sändebud Och Hans Berättelse Om 1700- Talets Sverige*, Nordic Academic Press, Oslo, 2020.

Potts, Daniel T., “Bengt Bengtsson Oxenstierna (1591–1643): A critical reassessment of his two journeys to the Near East”, *Forn Vännen Journal Of Swedish Antiquarian Research*, Volume: 2, Printed in Sweden by Norra Skåne Offset, Klippan, 2021, ss. 114-128.

Pullukçuoğlu, Olcay, “Wine Production and Consumption in the Ottoman Empire”, *Olive Oil and Wine Production in Eastern Mediterranean during Antiquity*, (International Symposium İzmir-Turkey, 17-19 November 2011), (Ed. Adnan Diler, Kaan Şenol, Ümit Aydınoglu), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015.

Sertoğlu, Midhat, *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955.

Ural, Candost, *50/2 Numaralı İsveç Ahkam Defterinin Işığında İsveç-Osmanlı İlişkileri (1759-1827)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir, 2020.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, Cilt: IV/2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

KİTAP KRİTİĞİ: “BİR ZAMANLAR GÜMÜŞHANE”

Book Criticism: “Gümüşhane in the Past”

Öznur ATALAN

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
Doktora Öğrencisi, Ordu/Türkiye E-posta: oznuratalan1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6441-8738>

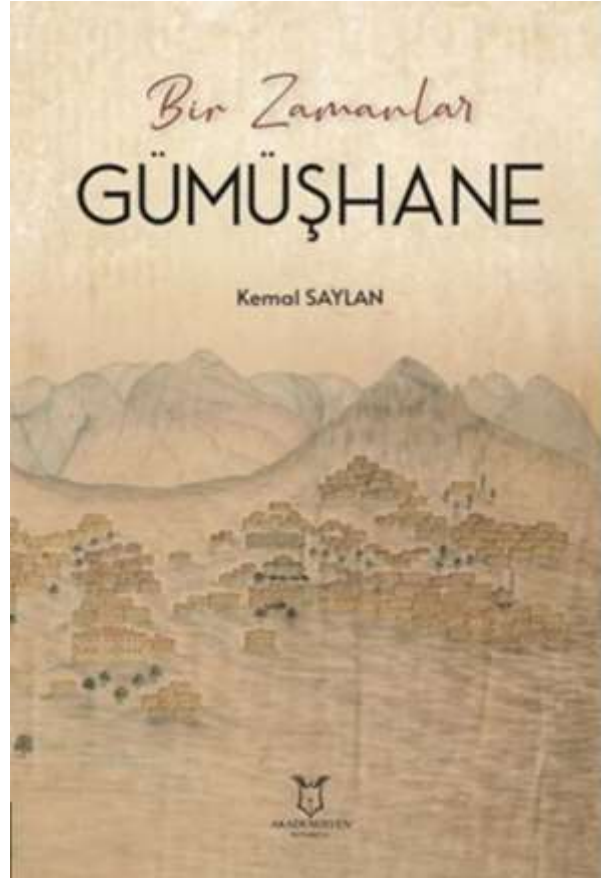
DOI: <https://doi.org/10.29329//akalid.2023.592.6>

Makale Türü	Kitap Kritiği - Book Review	Article Type
Geliş Tarihi	10 Temmuz - July2023	Received
Kabul Tarihi	19 Ağustos - August 2023	Acceptance
Yayın Tarihi	29 Aralık - December 2023	Publication
Sayfa Aralığı	91 - 94	Pages Range

“Kitap Kritiği: Kemal Saylan, *Bir Zamanlar Gümüşhane*, (Ed. İlhan Ekinci), Akademisyen Yayınevi, Ankara, 2023, 175 sayfa, ISBN 9786253991951”,
Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD),
C. 1, S. 1, Aralık 2023, s. 91-94.

XIX. yüzyılda Trabzon’a bağlı bir sancak olarak varlığını devam ettiren Gümüşhane, kuzeyde Trabzon, doğuda ve güneyde Erzurum, batıda ise Sivas ile çevrilidir. Bu yüzyılda Gümüşhane Sancağının merkezini *Süleymaniye* olarak adlandırılan mahalle oluşturmaktadır ve merkezi günümüzde terk edilmiş durumdadır. Yerel yönetimler bölgede tarihi açıdan önemli kabul edilen bu mahallin tekrar tarihi yapısının tesis edilerek, turizme kazandırılmasını hedeflemektedir. Yerel yöneticilerin tarihi yapıyı korumak adına gösterdikleri bu çaba, bölge hakkında kapsamlı bilgi ve birikime sahip olan akademik çalışmaların desteği ile işlerlik kazanacaktır. Bu bağlamda bir şehir tarihi çalışması olarak Akademisyen Yayınevi tarafından basılan bu çalışma, Osmanlı Devleti döneminde sancak merkezi olan bir yerleşim yerinin günümüzde yok olmasının önüne geçmek amacıyla yapılmıştır.

Gümüşhane’ye dair bir şehir monografyası şeklinde giriş ve sonuç bölümlerinin haricinde üç ana bölümden oluşan kitap, büyük oranda arşiv belgesinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Arşiv kaynaklarından hazırlanmasına karşın dili oldukça sade ve üslubu gayet akıcıdır. Kitabın giriş bölümünde *şehir* kavramı üzerinde durularak, Avrupa ve Türkiye’de yapılan şehir tarihine çalışmalara değinilmiştir. Bu bölümde şehir tarihi ile ilgili olarak yapılan yakın dönem çalışmalarının dışında, Osmanlı Devleti’nin şehir yapısının günümüz şehirlerinin anlaşılmasında önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Osmanlı merkezî yönetiminden uzak bir yerde bulunmasına rağmen Gümüşhane’nin ekonomik, idari ve sosyal açıdan bulunduğu bölgede önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmiştir.

Kitabın “*Eski Gümüşhane Hakkında*” [s.17-38.] başlığı ile oluşturulan ilk bölümünde şehrin kuruluşu, bu konudan bahseden kaynakların verdiği bilgiler ışığında karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Aynı zamanda bu bölümde, bölgenin I. Dünya Savaşı sırasında uğradığı işgal ve Rusların bölgede yaptığı tahribat, dönemin tanıklarının ifadelerinden faydalanılarak aktarılmıştır. Bu bölümde ele alınan diğer konular ise Gümüşhane ilinin Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesinden sonra şehrin yüzyıllar içerisinde devam eden konumu, şehrin mahalleleri ve şehirde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlara ait bilgiler şeklindedir.

Kitabın “*Sosyal ve Ekonomik Durum Hakkında*” [s. 39-95.] başlığı altında oluşturulan ikinci bölümü en kapsamlı bölümdür. Bu bölümde şehrin nüfus yapısı 16. yüzyıldan itibaren ele alınarak, 19. yüzyıla kadar veriler ışığında aktarılmış, şehrin sosyal yapısı da yine yüzyıllar göz önünde bulundurularak, elde edinilen kaynaklarda yer alan bilgiler çerçevesinde açıklanmıştır. Ayrıca, Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların bir arada yaşadığı bu mozaik yapının, ilk zamanlar huzurlu bir yapı sürdürmekte iken zamanla bozulmaya yüz tuttuğu, 19. yüzyılda gayrimüslimlerin dış güçler tarafından kışkırtılmalarının ve Ermeni çetelerin bölgede Müslümanlara karşı faaliyetlerde bulunmalarına neden olduğu vurgulanmıştır. Müslümanların Rum ve Ermeni çeteler tarafından katliama tabii tutulmaları, dönemi anlatan kaynakların dilinden detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Bu bilgilerin dışında bölümde, Gümüşhane’de bulunan Müslüman ve gayrimüslimlere ait eğitim kurumları, şehrin ekonomik yapısı, ekonomik yapının devamı için bölgede yapılan tarımsal ve madencilik faaliyetleri de yer almıştır.

Kitabın “Eski Gümüşhane’den Günümüze Kalan Bazı Yapılar” (s. 96–111) başlıklı üçüncü bölümünde, şehirde Osmanlı döneminden günümüze ulaşabilmiş tarihî yapılar ele alınmıştır. Bu kapsamda Sultan Süleyman Han Camii ve caminin haziresi, Hacı Tahir Efendi Türbesi, Sultan Süleyman Han Medresesi, Metropolithane binası, Rum erkek ve kız okulları ile Rum ve Ermeni kiliseleri gibi yapılar ayrıntılı biçimde tanıtılmıştır. Söz konusu yapıların mimari özellikleri, işlevleri ve tarihsel süreç içerisindeki konumları hakkında verilen bilgiler aracılığıyla, bölgenin çok katmanlı ve çok kültürlü yapısının anlaşılmasına dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Yazar, kitabında Osmanlı döneminden günümüze kadar uzanan süreçte Gümüşhane’nin tarihî gelişimini ele alırken, aynı zamanda geçmişte sancağın merkezi konumunda bulunan ancak günümüzde büyük ölçüde atıl durumda olan Süleymaniye Mahallesi’nin tarihî dokusunun yeniden ihya edilmesine yönelik bir perspektif sunmayı amaçladığını ifade etmektedir. Bu doğrultuda eser, tarihî mirasın korunması ve yaşatılması konusunda yerel yönetimlere yol gösterici olmayı hedeflemektedir. Yazarın, bölgede tarihsel açıdan kaybolmaya yüz tutmuş bir yerleşim alanının yeniden tarihsel belleğe kazandırılması için bilinçli bir çaba içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle eser, yalnızca geçmişe dair bilgileri aktaran bir çalışma olmanın ötesine geçerek, tarihsel sürekliliğin sağlanması adına günümüzle geçmiş arasında bir köprü kurmaktadır. Aynı zamanda yerel yönetimler, araştırmacılar ve tarih meraklıları için yol gösterici nitelik taşımakta; Gümüşhane ve benzeri tarihî yerleşim alanlarında yapılacak koruma, restorasyon ve akademik çalışmalara önemli katkılar sunmaktadır.

Kemal Saylan tarafından kaleme alınan kitabın temel kaynağını, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri’nde muhafaza edilen Osmanlı arşiv vesikaları oluşturmaktadır. Araştırmacının, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde bizzat çalışarak konuya ilişkin belgeleri temin ettiği ve değerlendirmelerini büyük ölçüde bu birincil kaynaklara dayandırdığı anlaşılmaktadır. Bu durum, çalışmanın bilimsel niteliğini ve güvenilirliğini artıran önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmacı, arşiv belgelerinin yanı sıra İstanbul, Ankara, Trabzon ve Erzurum’da bulunan çeşitli kütüphanelerde de kapsamlı incelemelerde bulunmuştur. Bu bağlamda, bölgeden geçen yerli ve yabancı seyyahların hatıratları ile bölgeye dair bilgiler içeren salnâmeler gibi birinci elden kaynakları da titizlikle kullanmıştır. Ayrıca saha çalışmaları yaparak ve yerinde gözlemlerde bulunarak yazılı kaynakların eksik bıraktığı hususları tamamlamış; kaynaklarda şehirle ilgili olarak aktarılan bilgilerin doğruluğunu teyit etmeye çalışmıştır. Bu yöntem, çalışmaya hem akademik hem de gözleme dayalı bir derinlik kazandırmıştır.

Son olarak kitapta yer alan dipnotlar ve kaynakça incelendiğinde, araştırma sürecinde Türkçe ve yabancı literatürün kapsamlı biçimde tarandığı ve eleştirel bir yaklaşımla değerlendirildiği görülmektedir. Eserde istatistiksel veriler içeren çok sayıda tablo ve görsele yer verilmesi, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısının daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Ekler bölümünde yer alan fotoğraflar ise hem kitabın içeriğini zenginleştirmiş hem de görsel açıdan güçlendirmiştir. Bu görsel materyaller,

şehrin mimari dokusu ve yerleşim alanlarının konumu bakımından okuyucuya geçmiş ile günümüz arasında karşılaştırma yapma imkânı sunmaktadır.